BDP

MIRCEA ELIADE

SALAZAR

ȘI REVOLUȚIA DIN PORTUGALIA

Faceți cinste cu-o cafea?

PayPal

VĂ MULȚUMESC!!!

ALTE CĂRȚI GRATUITE
GĂSIȚI AICI

Contact:
blu.duaine@gmail.com

Pagină intenționat goală

Mircea Eliade

SALAZAR

ȘI REVOLUȚIA DIN PORTUGALIA

Prima ediție apărută la
Editura Gorjan, 1942

Pagină intenționat goală

Format electronic și copertă:
ANTON BUDILEANU

UUID: *f3b4eea6-366f-421e-998b-17a15cb515dd*
Data versiunii curente: *02-04-2021*

Pagină intenționat goală

CUPRINS

Pagină intenționat goală

CUVÎNTUL AUTORULUI

Cartea aceasta de istorie politică este scrisă de un om care nu se îndeletnicește nici cu istoria propriu zisă, nici cu politica. Ea s-a născut dintr-o nedumerire și a fost scrisă pentru a răspunde la o întrebare, pe care autorul nu obosește să și-o pună de zece ani: este posibilă o revoluție spirituală? Este realizabilă istoricește o revoluție făcută de oameni care cred, înainte de toate, în primatul spiritualului? Portugalia de astăzi, Portugalia lui Salazar, este poate singura țară din lume care a încercat să răspundă la asemenea întrebări. Studiul istoriei sale moderne este cu atît mai instructiv cu cît experiența politică portugheză – inaugurată cu primele Constituții liberale și războaiele civile de la începutul secolului XIX – este astăzi încheiată. Salazar, reintegrînd Portugalia pe linia destinului ei istoric, încheie un ciclu dramatic care a fost nutrit de toate influențele și toate conflictele ideologice ale secolului XIX, a cunoscut pregătirea latentă a revoluției și proclamarea republicii, luptele între partide, anarhia politică și, în sfîrșit, contra-revoluția de la 28 mai 1926; încheie acest ciclu și începe un ciclu nou, orientat de cu totul alte principii și validat de o altă tradiție. Revoluția morală și politică a lui Salazar a reușit; dovada cea mai bună este seninătatea și rodnicia Portugaliei de astăzi, comparată cu haosul regimului trecut. Cine nu-și amintește refrenul *Encore une révolution en Portugal!*, cu care se încheia acum vreo douăzeci de ani, un celebru cuplet parizian?...

Mi s-a părut interesantă istoria modernă a Portugaliei și din alt punct de vedere. Cum s-a putut ajunge la o formă creștină a totalitarismului, în care Statul nu confiscă viața celor care-l alcătuiesc, și persoana umană (*persoana* – nu *individul*) își păstrează

toate drepturile sale firești? S-a vorbit și s-a scris atît de mult despre funcția și limitele libertății – dar mi se pare că tot străvechea formulă creștină e cea mai aproape de adevăr; „iubește – și apoi fă ce vrei”, a spus Fericitul Augustin. Dar, iubește întîi. Iubirea asigură omului o stare de har, în care cel puțin instinctele fiarei sînt adormite. Caritatea purifică, iar un asemenea om, purificat, își poate exercita în voie toate libertățile; ele nu vor primejdui liniștea semenului său și nu vor păgubi colectivității. Libertatea precedată și nutrită de caritate, este climatul optim îngăduit desăvîrșirii omului. Dar cît de departe este această libertate creștină în dragoste, de maxima rabelaisiană, *„fais ce que tu vouldras!”*, care a obsedat atîția din visătorii doctrinari ai secolului XVIII!...

Statul salazarian, stat creștin și totalitar, se întemeiază, înainte de toate, pe dragoste. Afirmația aceasta poate părea, în ochii competenților, o iresponsabilă exclamație de diletant. Dar ea nu e decît o reducere la elementele ei ultime a revoluției și reformelor întreprinse de Salazar. Căci ce înseamnă înlocuirea *individului* (a „cetățeanului”) prin *familie*, nucleu ireductibil al națiunii, și reîntoarcerea la corporații, considerate drept colectiv social organic; și ce înseamnă: „nu discutăm națiunea... niciodată un fiu nu dorește să fie copilul altei mame”?... Toate acestea nu sînt altceva decît varietăți ale aceleiași comunități organice de dragoste: iubirea, care creează, unește și valorifică familia. Această unitate organică și ireductibilă – iar, ca atare, singura care poate exercita drepturi politice – nu ia ființă decît printr-un act de dragoste, cu tot ce aduce el după sine: smerenie, jertfă, renunțare, creație. Întreaga concepție socială și statală a lui Salazar se întemeiază pe familie și, ca atare, pe dragoste. Corporațiile, municipiile și națiunea nu sînt decît forme elaborate ale aceleiași familii portugheze. „Națiune unitară” înseamnă, pentru dictatorul Portugaliei, comunitate de dragoste și comunitate de destin – termeni care definesc întocmai familia.

La lumina acestor precizări, se poate înțelege miracolul pe care l-a realizat Salazar: un stat totalitar și creștin, construit nu pe abstracțiuni, ci pe realitățile vii ale neamului și tradiției

sale. Este cu atît mai extraordinară această creație, cu cît ea se împlinește la capătul unei evoluții politice violent antitradiționale, anticreștine și pasionat „europenizante". Generații întregi de tineri portughezi – unii din ei de bună credință, alții pur și simplu din snobism sau secetă sufletească – au dorit să scoată Portugalia din matca ei tradițională și s-o transforme într-o „țară europeană". Cartea de față istorisește eforturile acestor oameni și rezultatele lor. Cînd Portugalia republicană și democratică a voit să „intre" în Europa, mizeria morală și haosul administrativ atinseseră proporții nebănuite – și prezența lusitanismului în capitalele europene se făcea remarcată prin cuplete. O sută de ani s-a zbătut Portugalia să devină o țara europeană, împrumutînd din dreapta și din stînga, imitînd îndeosebi modelele pariziene, și mult sînge a curs ca să se pună capăt „spectrului reacțiunii", care însemna tradiție, monarhie, creștinism. Iar cînd ideile generoase triumfaseră și Portugalia devenise o țară, cel puțin prin Constituție, întocmai ca celelalte țări europene – singura recompensă a fost refrenul *Encore une revolution en Portugal!...*

Europa n-a început să țină seama de Portugalia decît în clipa cînd aceasta a redevenit ea însăși. Prestigiul de care se bucură astăzi în Europa această țărișoară atlantică este pur și simplu uluitor, dacă ne gîndim la situația Portugaliei de acum 20 de ani. Se pare că „Europa" nu poate fi convenabil asimilată decît de elite; mai precis, numai cîteva personalități își pot îngădui să asimileze geniul uneia sau mai multor culturi europene, rămînînd ele înseși și continuînd să creeze în spiritul neamului lor. (Ce a însemnat geniul spaniol pentru Corneille, cel italian pentru Ronsard sau Sa de Miranda, cel englez pentru Voltaire și romantici, cel greco-latin pentru Goethe, cel german pentru romanticii anglo-saxoni – sînt lucruri bine știute). Dar cînd națiunile în întregul lor încearcă (sau sînt silite) să imite una sau alta din țările europene, împrumutînd sisteme de gîndire și de guvernămînt – atunci ori naufragiază, ori ajung la creații hibride, debile, forme standard, care înseamnă, în afară de propria lor sterilizare, și moartea „Europei".

Cred, astfel, că nu m-am depărtat prea mult de problemele neamului nostru, și ale timpului nostru, dînd la iveală această carte în care e vorba de istoria recentă a unei țări din cealaltă extremitate a latinității. Adresîndu-se, cu opt ani în urmă, tinerilor portughezi, Salazar le spunea: „Timpurile devin din ce în ce mai aspre... Vă spun că sînteți generația sacrificată, generația care trebuie să răscumpere...”. Marea încleștare de astăzi, în care mai ales tineretul se jertfește, răscumpărînd greșelile atîtor generații bine intenționate, se reduce însă tot la problema restaurării sau dispariției Europei; a acestei Europe care nu ține seama decît de acele țări care nu-și trădează destinul și nu-și suprimă istoria. Salazar a încercat să salveze Portugalia printr-o revoluție creștină, adică o revoluție care pleacă întotdeauna de la lucruri mici și bine făcute – dar care ajunge, firesc, la o reintegrare a omului în unitățile organice și în ritmurile cosmice. A încercat – și a reușit. Experiența aceasta istorică ne silește – ca și creștini, ca Latini și Europeni – să revizuim o serie întreagă de concepte: tradiție, națiune, libertate etc.

Cartea de față se întemeiază pe o cinstită și, pe cît e omenește posibil, completă informație. Am lăsat să vorbească mai ales faptele; dar nu numai faptele care mi se păreau mie semnificative (deși astfel se petrec lucrurile, chiar cînd nu o mărturisesc, cu majoritatea istoricilor). Pentru a face totuși o carte accesibilă, am renunțat la aparatul științific, mulțumindu-mă să tipăresc la sfîrșitul lucrării o bibliografie a fiecărui capitol în parte. Poate mai tîrziu, dacă va fi nevoie, voi da la iveala și o ediție științifică, amplificată.

Cartea ar fi avut, fără îndoială, mai puține lipsuri dacă aș fi putut profita la timp de admirabila *La Revolucion Portuguesa* a profesorului Jesùs Pabòn (Madrid, 1941). Din nenorocire, primele capitole erau redactate cînd a apărut monografia lui Pabòn.

Aduc mulțumirile mele conducerii Secretariatului Propagandei Naționale din Lisabona, care mi-a pus la dispoziție un mare număr de lucrări inaccesibile, precum și d-lor Antonio Ferro,

Dr. Tavares d'Almeida, Dr. Manuel Mùrias, Dr. Silva Dias, Pedro Correia Marques, João Ameal și Eduardo Freitas de Costa, care mi-au înlesnit – prin publicații, documente sau informații personale – redactarea acestei lucrări.

§

Mulțumesc și pe această cale d-lui Ministru Victor Cădere, care a citit lucrarea de față în manuscris și mi-a sugerat mai multe îmbunătățiri ale textului.

M. Eliade
Lisabona, mai, 1942

Pagină intenționat goală

I. Portugalia în secolul XIX

De la invazia napoleoniană, Portugalia n-a mai cunoscut liniștea. Un lung război civil – uneori răbufnind în campanii sălbatice și istovitoare care durau ani întregi, alteori manifestîndu-se prin asasinate, persecuții și emigrări în masă – a însîngerat istoria politică a acestei țări vreme de un secol. Portugalia veacului XIX părea că pierduse pentru totdeauna vigoarea, eroismul și forța creatoare, care, pe timpul lui Henric Navigatorul, Don Manuel și Don João III o înălțaseră la rangul de regină a oceanelor și îi dăduseră stăpînirea unei bune părți a lumilor nou descoperite. S-ar fi spus că efortul uriaș, cheltuit de Portughezi în secolele XV–XVI, secătuise pînă la măduvă substanța vitală și energiile creatoare ale națiunii. Portugalia descoperirilor maritime și a colonizărilor, Portugalia eroică, imperială, orgolioasă, civilizatoare și bogată, a lui Vasco de Gama și Albuquera, a lui João III și a lui Camoens – nu mai trăia decît în amintire. Aventura de la Alcácer-Quibir (1580), în care și-a pierdut viața ultimul rege al dinastiei de Aviz, Don Sebastião, a fost o sincopă din care Portugalia niciodată nu și-a mai putut reveni.

Într-adevăr, moartea tragică a lui Don Sebastião a adus după sine pierderea independenței. Timp de 60 de ani, regii Spaniei au domnit în Portugalia căci Don Sebastião neavînd urmași, moștenirea Tronului se cuvenea rudei sale celei mai apropiate, Filip II. Restaurarea din 1640, cînd Ducele de Bragança se încoronează rege sub numele de João IV, întemeind o nouă dinastie, n-a mai putut înălța Portugalia la rangul de mare putere. Epoca de aur a Peninsulei Iberice se încheiase. Hegemonia Europei și stăpînirea imenselor teritorii de dincolo de mare – teritorii descoperite în bună parte de Portughezi și Spanioli – erau rîvnite de

alte puteri. Departe de a mai avea un cuvînt de spus în această luptă, Portugalia, că și Spania, își pierdea pe nesimțite neatîrnarea în politica externă.

Dictatura Marchizului de Pombal (1750–1777) a fost începutul sfîrșitului. Pombal a încercat să modernizeze Portugalia, încurajînd „luminile” secolului XVIII și lovind cu cruzime în instituțiile tradiționale. Genial adept al teoriei „regelui absolut” și al tiraniei iluminate, el a instaurat monarhia de drept divin, distrugînd aristocrația, expulzînd pe iezuiți, atacînd catolicismul. În timpul sau au pătruns în Portugalia doctrinele anti-catolice și tot el a promovat pretutindeni lojile masonice. Credința lui în absolutismul regal era atît de aprigă încît a visat pînă și ruperea legăturilor cu Vaticanul, numai pentru a face din Regele său un monarh pe de-a-ntregul liber. Cu sau fără voința sa, Pombal a inaugurat unul din cele mai crîncene războaie ideologice pe care le cunoaște istoria modernă. Cînd dictatura pombaliană a luat sfîrșit, cu moartea Regelui Don Jose I (1777), iar Regina Dona Maria I a încercat o normalizare a echilibrului dintre monarhie și clasele sociale, era prea tîrziu; unitatea naționala fusese sfărîmată. Revoluția franceză și idealurile demo-liberale pătrunseseră în peninsulă, fiind cultivate și răspîndite îndeosebi de lojile masonice.

Poate nicăieri n-a avut masoneria un rol atît de însemnat și activitate atît de continuă. Documentarea, în aceasta privință, este imensă. „Istoria masoneriei în Portugalia a fost legată, de la originile ei, de istoria națiunii”, a scris Borges Grainha. Lojile masonice sînt prezente în orice încercare de critică și înlăturare a instituțiilor tradiționale. Și, firește, o serie de oameni convertiți la idealurile Revoluției Franceze, convinși de necesitatea abolirii monarhiei și a religiei catolice, orbiți de mirajul unei libertăți absolute și al unui individualism abstract, au colaborat în permanentă, conștient sau inconștient, la opera aceasta de surpare a instituțiilor și de preschimbare spirituală a națiunii. Fapt este că, în Portugalia, masoneria a fost de la început alături de revoluție și împotriva tradiției, alături de uzurpator și împotriva regelui

legitim, alături de străini și împotriva naționaliștilor, alături de Franța sau Anglia și împotriva Portugaliei. Napoleon s-a folosit de masonerie, prin Lannes și Junot, ambasadorii săi la Lisabona, ca să pregătească ocuparea fără luptă a țării. Iar cînd generalul Junot ajunge la porțile Lisabonei, în fruntea armatelor franceze, este salutat de o reprezentanță a lojilor masonice. „Această comisiune declară că primirea făcută de țara întreagă și lipsa oricărei rezistențe, la intrarea armatei franceze în Portugalia, se explică datorită bunelor oficii ale masoneriei portugheze", scrie un cronicar contemporan, Fonseca Benevides. Ceea ce confirmă chiar Junot, în scrisoarea către Napoleon: *„...j'avais reçu dans la journée beaucoup de monde, dont la plupart francmaçons, m'ont beaucoup servi pour faire-rentrer le peuple dans la tranquillité*" (30 nov. 1807).

În preziua invaziei armatelor franceze, politica internă a Portugaliei se reducea la un „partid englez" și un „partid francez". Cel dintîi voia rezistența armată; celălalt, închinarea în fața lui Napoleon. Masoneria ajută, de data aceasta, „partidul francez" pentru că îi convenea prezența armatelor napoleoniene în țară, știind că o asemenea invazie înseamnă surparea prestigiului monarhiei. Într-adevăr, Regele Don João VI e silit să se îmbarce și să se retragă, împreună cu toată suita, la Rio de Janeiro (1807). Dar asta nu înseamnă că masoneria a ajutat întotdeauna Franța împotriva Angliei. Lojile colaborau cu acele dintre puterile străine care încurajau revoluția și democrația, împotriva regalității și tradiției.

La „partidul englez" și la „partidul francez" se reducea, deci, în timpul războaielor napoleoniene, conștiința politică a Portugaliei. Cît de departe erau zilele cînd armatele portugheze își vărsau sîngele în cruciada neîntreruptă din Nordul Africii și în opera de colonizare a imenselor teritorii de dincolo de mare! Începe acum o serie lungă de episoade umilitoare. Nu mai poate fi vorba de un amestec al puterilor străine în politica externă sau internă a țării, ci pur și simplu de o ocupație militară și de o administrație vasală. Junot și generalii francezi o exploatează după nevoile Imperiului. Englezii profită de poziția geografică a Portugaliei, ca

s-o transforme în cap de pod pentru campania lor împotriva lui Napoleon. Cele doua armate se hrănesc și se luptă pe teritoriul portughez. Iar cînd, după șapte ani, armatele lui Wellesley și Beresford izbutesc să alunge pe năvălitor pînă dincolo de Pirinei, Portugalia nu-și recapătă independența absolută. Beresford continuă să stea în Portugalia, cu o parte din corpul expediționar britanic, și capătă chiar de la João VI, care nu se mai îndură să părăsească Rio de Janeiro, drepturi absolute de guvernare și administrare a țării.

Primejdia franceză a luat sfîrșit în 1814. „Am scăpat de armata franceză, care a semănat printre noi ruine, sînge, mizerii, orori și idei perverse. De armată am scăpat. De idei, nu", scrie Alfredo Pimenta. Într-adevăr, de abia acum încep să se vadă rezultatele prezenței trupelor revoluționare în peninsulă. În 1817, cînd Regele se afla încă la Rio, se descoperă conspirația unul fost general în armata franceză, Gomes Freire de Andrade, care vorbea prost portugheza și „se înconjura exclusiv de masoni" (Roul Brandão). Unul din agitatorii lui Gomes mărturisește că mișcarea se îndrepta„contra Regelui, contra lui Beresford și contra funcționarilor publici". În 1820 izbucnește o insurecție militară la Porto care cere înlocuirea Guvernului numit de Rege și izgonirea lui Beresford. Este cel dintîi semnal al unei nesfîrșite serii de insurecții, pronunciamente, revoluții, contrarevoluții – cele mai multe făcute de armată sau împotriva armatei. Regele João VI e silit să se întoarcă în patrie în 1821, după o absență de 14 ani.

În Brazilia, lasă regent pe fiul său mai mare, Don Pedro, tînăr ce se adăpase la izvoarele ideologiei revoluționare, care visa să aibă rolul unui Bolivar și să impună cu sila supușilor săi ideile liberale. Puțin timp după plecarea Regelui Don João spre patrie, Regentul Don Pedro declară independența Braziliei și e aclamat Împărat (12 octombrie 1822). Primul ordin pe care-l semnează împăratul Braziliei este redeschiderea Lojii Marelui Orient. Don Pedro nu putea să uite că, după expresia lui Mareschal, actul de la 12 octombrie a fost *„entiérement leur ouvrage"* (Oliveila Lima). Cu pierderea Braziliei, imperiul colonial portughez suferă cea mai grea

lovitură din istoria sa. Și este cel puțin ciudat că această lovitură i-a fost dată chiar de către Prințul moștenitor...

Cîteva luni după insurecția de la Porto, garnizoana militară a Lisabonei aderă la revoluție. Se alcătuiește o Juntă a Guvernului provizoriu, care administrează în numele Regelui și elaborează, în același timp, o Constituție după modelul francez și spaniol. Puțin timp înainte de îmbarcarea sa, cedînd stăruințelor Principelui moștenitor, João VI jurase credință acestei Constituții, în curs de alcătuire la Lisabona. Suveranitatea monarhului încetează din acest moment, trecînd de drept asupra reprezentanților națiunii. Don Pedro a jucat și aici rolul de căpetenie, fraternizînd cu manifestanții, care-l aclamau ca pe un tribun al lor în piața Rossio din Rio de Janeiro, convingînd pe Rege să cedeze.

Ajungînd la Lisabona, João VI e nevoit să primească ordinele Juntei, care fixează în amănunt cum va decurge debarcarea; fără solemnitate, fără manifestații, cu un anumit număr de urale pentru Congres, Constituție, Regele constituțional și familia regală. João VI era prizonierul Congresului provizoriu, alcătuit dintr-o seamă de ambițioși și de iluminați ai masoneriei, care vorbeau în plină Adunare de „Supremul arhitect". Cîteva luni în urmă, la l octombrie 1822, Regele e silit din nou să jure pe Constituție...

Și, cu toate acestea, o bună parte din populație e împotriva Constituției. sînt, în primul rînd, nobilii, care nu văd cu ochi buni ascensiunea politică a unor elemente cu trecut dubios (cei mai mulți pactizaseră cu armatele franceze) și astfel reacționează împotriva unei uzurpări în care presimt ghilotina. sînt, apoi, preoții și catolicii înverșunați, care se temeau de persecuții religioase sau se simt chemați de o misiune „apostolică", pentru restaurarea creștinismului romano–catolic persecutat și zdruncinat de revoluția franceză. De asemenea, reacționează împotriva constituționalismului acei puțini Portughezi conștienți, în care instinctul politic a rămas viu și care înțeleg că Regele renunțînd la suveranitate, țara se va împărți în două partide, demo–liberali și regaliști. În sfîrșit, marea masă a poporului, legată încă de instituțiile tradiționale, se

păstra impermeabilă față de toate aceste înnoiri; amorfă și mută, masa aceasta portugheză – care se împăcase de bine de rău cu șapte veacuri de regalitate tradițională – nu reacționa față de uneltirile și reformele întocmite la centru, dar nici nu participa la ele și nu se solidariza cu crimele și intoleranța pe care se întemeiau. Marea masă populară însă, era greu de dezrădăcinat într-o generație, iar orice șef de insurecție antirevoluționară, orice iluminat sau orice erou o cîștiga cu ușurință.

Asemenea șefi ai antirevoluției n-au întîrziat să apară. La 23 februarie 1823, cîteva luni după ce Regele João VI jurase din nou credință Constituției la Lisabona, izbucnește, în Nordul țării, revolta Contelui de Amarante. Mulțimea strigă: „Trăiască Regele absolut! Moarte Constituției!" De abia se potolise mișcarea Contelui de Amarante, cînd un regiment de infanterie se revoltă la ieșirea din Lisabona. La Vila–Franca, garnizoana încearcă o mișcare asemănătoare. Al doilea fiu al Regelui, Infantele Don Miguel, ia comanda trupelor, jurînd că va „dezrobi pe Suveran din ghearele masoneriei". Don João VI rezistă cîtva timp, dar în cele din urmă făgăduiește să dea țării o „rînduială nouă". Făgăduială, însă, care n-a potolit curentul antirevoluționar. Astfel că, la 30 aprilie 1824, Infantele Don Miguel încearcă din nou o lovitură de stat, ca șef al insurecției regimentelor din Capitală. În manifestul adresat trupelor, el spune că trebuie să „triumfe opera începută, dîndu-i o stabilitate sigură și nimicind odată pentru totdeauna banda pestilențială a masonilor". În aceeași zi, Infantele dă o proclamație către Portughezi: „Sau murim în glorioasa luptă în care ne aflăm angajați sau tăiem de la rădăcină rîul care ne doboară, nimicind odată pentru totdeauna infernala rasă masonică, înainte ca ea să ne nimicească pe noi".

Dar „infernala rasă masonică", de care vorbește Infantele Don Miguel, e mai tare. Corpul diplomatic din Lisabona, printr-o „intervenție rușinoasă" (Pimenta), desparte pe Rege de forțele lui Don Miguel, îl izolează pe un vas englez și-l silește să-și demită fiul din funcția de comandant suprem al armatei. „Revolta din

aprilie” (*Abri’ada*) a eșuat prin intervenția marilor puteri iar Infantele Don Miguel se îmbarcă, la 13 mai, pentru o lunga călătorie în străinătate. Odată cu plecarea lui Don Miguel – șeful necontestat al antirevoluției tradiționale monarhice și catolice – mișcarea de rezistență împotriva „înnoirilor” pălește.

Este însă mai greu de înțeles gestul Regelui João VI care, în preziua morții sale, lasă regența uneia din fiicele lui, Dona Isabel Maria „deoarece moștenitorul legitim și succesorul acestei Coroane nu și-a făcut dovada, în această privință”. La 10 martie 1826, Regele moare – moarte întru totul suspectă, pe care unii istorici moderni o atribuie societăților secrete. Fapt este că Don João VI a deschis, prin mazilirea Infantelui și, mai ales, prin testamentul său obscur, o problemă care a contribuit în bună parte la ruina Portugaliei; căci testamentul a fost cauza războiului civil. Epoca de adevărată glorie a lui Don João VI a fost perioada sa braziliană, în care se poate spune că a întemeiat statul modern al Braziliei. Întors în Metropolă, Regele a dat mereu dovadă de slăbiciune și nehotărîre. A jurat credință Constituției, deși a plîns cînd, cu acest prilej, mulțimea îl aclama frenetic, la Rio de Janeiro. A asistat pasiv la uneltirile fiului său mai mare, Don Pedro, datorită căruia Brazilia s-a despărțit de patria-mamă. Era întru totul de acord cu credințele și mișcarea lui Don Miguel, dar n-a avut curajul să-l apere întotdeauna. Poate că e la mijloc și o obscură dramă psihologică, pentru că Regina, Dona Carlota Joaquima, era cu trup și suflet alături de Don Miguel, iar Regele, devenit cu timpul pasiv și abulic, voia să se răzbune împotriva vitalității și energiei soției sale, lovind în moștenitorii Tronului...

Pentru că, fără îndoială, adevăratul moștenitor al Tronului era Don Miguel. Don Pedro era acum Împărat al Braziliei, iar legile Monarhiei portugheze excludeau de la Tron un cetățean străin. Don Pedro declarase chiar război Portugaliei și săvîrșise acte de inamiciție față de fosta sa patrie. Ceva mai mult, un capitol din vechile rînduieli cerea ca Suveranul să locuiască în Portugalia, iar Don Pedro se afla de 19 ani în Brazilia. De asemenea, prin

numeroase documente, Don Pedro renunțase categoric la drepturile primogeniturii.

Cu toate acestea, consiliul de regență recunoaște în Împăratul Braziliei, Don Pedro, pe Regele legitim al Portugaliei – „și aceasta a deschis porțile războiului civil” (Pimenta). Don Pedro abdică în favoarea fiicei sale, Dona Maria da Gloria, pe care hotărăște s-o dea de soție fratelui său, Don Miguel. Este o situație tulbure, absurdă, pe care nimeni n-o acceptă. Și curînd după ce Infantele Don Miguel se întoarce în țară, ca regent, e silit de popor să se proclame rege (1828). Manifestațiile care au dus la încoronarea lui au un vehement caracter antimasonic și xenofob. „Moarte tuturor englezilor care au prădat Portugalia! Moarte ambasadorului (Lamb) care protejează pe masoni! Trăiască Don Miguel I!...” scria o proclamație incendiară. Iar îndată după urcarea pe Tron a lui Don Miguel au început în țară rugăciuni, pentru ca „augustul și iubitul Suveran” să fie apărat de „infernala contaminare a sectei masonice”. Un predicator strigă în prezența Regelui: „Eu văd masoni în toate părțile! Majestatea Voastră e înconjurată de masoni și chiar acum vorbește unuia dintre ei!”. Cineva propune, ca program de guvernămînt, „expulzarea masoneriei din toate funcțiile”. Toată ura acumulată în ultimii ani ai domniei lui João VI împotriva masonilor, a străinilor, a revoluționarilor de orice specie – de la constituționaliști și liberali, pînă la conspiratori și republicani – izbucnește cu vehemență. Începe o domnie „apostolică”, după cum scrie ironic istoricul socialist, Oliveira Martins. Mistica miguelistă e însuflețită de recrudescența misticii populare, catolice. Și cum catolicismul iberic a avut întotdeauna un caracter concret, mistica miguelistă se manifestă în conformitate cu structura seculară a spiritualității portugheze: prin apoteoze și imnuri, prin procesiuni idolatre, printr-o devoțiune fără margini față de tînărul rege, considerat trimisul Arhanghelului Mihail în lume pentru mîntuirea catolicismului. Cînd Don Miguel trece pe stradă, lumea îngenunchează, femeile plîng, preoții îl binecuvîntează. Nu este numai un rege popular; este adorat, este divinizat.

Parcă neamul ar fi simțit instinctiv că Don Miguel e ultimul său rege legitim și că domnia îi va fi tragică și de scurtă durată.

Într-adevăr, cîțiva ani în urmă, Împăratul Braziliei, Don Pedro, își pierde Tronul și se hotărăște să se întoarcă în Europa, să izgonească pe „uzurpator” și să proclame regină pe fiica lui, Dona Maria. Încercare îndrăzneață, și, în aparență, fără sorți de izbîndă – pentru că Don Miguel era regele legitim și domnea liniștit de cîțiva ani, adorat de marea majoritate a poporului. Dar Don Pedro se bizuia pe un grup de emigrați politici și, mai ales, pe ajutorul Angliei – care, firește, nu vedea cu ochi buni domnia catolică și anticonstituțională a lui Don Miguel. Centrul emigraților politici se afla în Anglia. Acolo se adunaseră toți cei care, din convingere sau din interes, din spirit de aventură, din pasiune sau pur și simplu din întîmplare, se aflau de partea cealaltă a baricadei; erau, adică, „liberali”, constituționaliști și revoluționari. Printre ei, cîțiva oameni politici care au jucat mai tîrziu roluri importante în țară: Palmela, Saldanha, Terceira. Adevărați dictatori ai liberalismului, ei se detestau reciproc și încercau, de cîte ori aveau prilejul, să ajungă, fiecare din ei, stăpînul absolut al mișcării.

Palmela, nobil, sceptic, inteligent, orgolios, înțelegea prea bine puținătatea celorlalți ca să nu se simtă silit să păstreze exclusiv în mîinile sale conducerea rebeliunii anti-migueliste. Saldanha era un bun militar care învățase în Brazilia vocabularul liberalismului; sărac, avea un anumit complex de inferioritate față de aristocratul Palmela și față de întreaga lui clasă socială. Ducele de Terceira – mediocru, dîrz, ambițios – adunase, în insulele Azore, o armată de aproape trei mii de oameni, pentru izbînda revoluției.

La sosirea lui Don Pedro în Europa, se începe cu febrilitate pregătirea războiului civil. Anglia și Franța îi dau tot ajutorul. Sub un pretext oarecare, escadra franceză apare pe neașteptate la gura Tagelui și confiscă o bună parte din flota portugheză. Prin lovitura aceasta, Don Miguel nu se mai putea încumeta să mai încerce o expediție împotriva rebelilor lui Terceira, fortificați în insulele Azore. În Anglia, se improvizează armata dezrobitoare

– din cîțiva emigrați, din demobilizații războaielor napoleoniene, din aventurieri și mercenari. Sînt fel de fel de oameni, cea mai mare parte englezi. Unul din aceștia, Doyle, excentric și fanfaron (O. Martins) proclamă că trebuie să se facă ceva pentru eliberarea „acelor nenorociți de indigeni" *(those damn'd natives).* Indigenii erau portughezii terorizați de Don Miguel. În Londra apăreau afișe cu următorul text: „Se caută de către o companie comercială și colonială, bărbați activi și inteligenți, pentru a lucra ca fermieri în Brazilia sau aiurea". Oamenii se înrolează fără să știe unde vor fi trimiși. Se angajează marinari englezi, cu căpitanii lor – toți cu salarii excelente și contracte în regulă. Bani se găsesc din belșug. Guvernul englez pune la dispoziția lui Don Pedro un împrumut de 10.000 de lire. Și, firește, intervine și un bancher evreu, Mendizabal. „Un bancher care era în același timp un om politic și un fanatic liberal. Ca un bun evreu, totuși, știa să împace entuziasmul cu calculul, fără să-și riște averea prin ideile sale", scrie istoricul socialist, Oliveira Martins.

Cu banii englezi se cumpără cîteva vase și, în ziua de 7 iulie 1832, armata lui Don Pedro – cam 6.000 de oameni – debarcă și ocupă orașul Porto. Nordul Portugaliei, și îndeosebi Porto, a jucat un rol de frunte în istoria națională. Toate revoluțiile – și bune și rele – au început aici. Porto a fost un centru de insurecție permanentă. Generalii lui Don Pedro își aleseseră bine punctul de plecare. Dar ocuparea orașului Porto nu aduce după sine revoluția pe care o așteptaseră Don Pedro și partizanii săi. Nimeni nu se mișcă. În toată țară domnește liniștea iar Don Miguel își poate organiza în libertate armata sa regulată, de 60.000 de oameni.

Mai mult ca oricînd, Portugalia e alături de el. Rebelii se fortifică în Porto și așteaptă. Sînt alimentați pe mare, de escadra engleză. Lunile se scurg monotone, fără nici o luptă hotărîtoare. Generalii lui Don Pedro nu se înțeleg între ei și, mai ales, nu se înțeleg cu ofițerii englezi. Dar generalii lui Don Miguel sînt și mai incapabili. Nu folosesc superioritatea lor numerică strivitoare, nu

profită de solidaritatea întregii țări, sînt apatici, confuzi, invidioși unul pe altul.

Exasperat de inactivitate, comandantul escadrei rebele, Englezul Napier, pleacă din Porto, în ziua de 2 iulie 1833 – un an de la începerea războiului civil – și întîlnește escadra lui Don Miguel la capul S. Vicente. Două ceasuri îi sînt de-ajuns ca s-o atace, s-o scufunde în parte și să captureze restul, pentru că Napier era englez, dinamic și însuflețit de un mare spirit de aventură. Cu cîteva zile înaintea bătăliei navale, o parte din forțele rebele asediate în Porto plecaseră în sudul țării și ocupaseră Algarve. Începuse seria de lovituri curajoase, în puncte mult depărtate între ele, ceea ce dezorganiza apărarea armatei guvernamentale – destul de deprimată de reaua conducere a războiului, de asediul ineficient de la Porto și de neînțelegerea dintre generali. La 24 iulie, armata lui Terceira intră în Lisabona, evacuată de armatele lui Don Miguel. Trupele guvernamentale se retrag neîncetat, deși au efective superioare armatei lui Don Miguel[1]. Iar atunci cînd atacă, o fac fără pricepere, săvîrșind cele mai grave greșeli de tactică și strategie. La începutul lui octombrie, Don Miguel încearcă să recucerească Lisabona și e înfrînt. E înfrînt de asemenea la Leiria, în ianuarie 1834, la Almoster în februarie, la *Viana* în martie, și înfrîngerile se țin lanț deși țara e alături de el, deși trupele sale sînt curajoase, deși aproape nimeni nu-l trădează și nu-l părăsește. Dar, printr-o serie lungă de greșeli, cu nenorocul întotdeauna în preajmă, avînd nefericirea să izbucnească în Franța și Spania mișcări liberale care ajută pe față pe Don Pedro, Don Miguel pierde, în fața lui, aproape întreaga țară. Rareori s-a mai întîlnit o companie în care nenorocul să fie întotdeauna de partea unei singure părți. Și, cu toate acestea, poporul nu aclama pe Don Pedro. Pe unde trecea oastea „liberatoare”, ard mînăstirile, sînt alungați preoții.

Cu cîteva mii de oameni, atîți cîți îi mai rămăseseră, Don Miguel capitulează, la 26 mai 1834, la Evora Monte, dînd o proclamație armatei sale, în care explică de ce a fost aproape silit

[1] Probabil Don Pedro *(n. r.)*

să pună capăt unui război fratricid, care durase aproape doi ani. În condițiile capitulării se menționa și dreptul pe care-l aveau „migueliștii” de a se întoarce nevătămați la casele lor. Dar amănuntul acesta a indignat grupul de revoluționari de la Lisabona. Și cînd, în seara de 27 mai, Don Pedro se afla la Teatrul San Carlos, în loja regală – în sfîrșit victorios! – izbucnește o manifestație ostilă. Se aud strigăte: „Moarte uzurpatorului! Jos tiranul care apără pe uzurpator!”. Tiranul era Regentul Don Pedro iar uzurpatorul era fratele Don Miguel. Palid, Don Pedro se ridică și strigă: „Afară, canalii!”. Tumultul se intețește necontenit și publicul începe să atace loja regală. Sînt chemate trupele în ajutor. Furia cu care își manifestase Don Pedro indignarea l-a costat scump pentru că o gravă hemoptizie i-a înroșit batista de sînge. E silit să fugă pe un coridor de serviciu împreună cu soția și fiica sa, Regina, urmărit de manifestanți, sub o ploaie de pietre. La 24 septembrie moare, fără să fie plîns de nimeni.

Încă de cînd ajunsese stăpîn în Lisabona, Don Pedro pusese în aplicare principiile lui demo-liberale. Expulzase pe iezuiți și pe nunțiul apostolic, rupsese legăturile cu Sf. Scaun. Medizabal ajunsese dictator și fac-totum: numea și schimba miniștri, crea legi, făcea împrumuturi în numele Statului. Cu moartea lui Don Pedro, însă, se dezlănțuiesc în întreaga țară masacre organizate împotriva „migueliștilor”. În fiecare zi, sute de oameni sînt asasinați, iar casele lor incendiate, fără ca cineva să intervină. Un liberal care luptase în rîndurile anti-migueliste, Marques Gomes, scrie: „E trist s-o spunem dar e adevărat: învingătorii n-au fost generoși cu învinșii. Mulți dintre învinșii de la Evora-Monte care, în virtutea decretului de amnistie din 27 mai s-au reîntors la vetrele lor, au fost asasinați în chip barbar în numele libertății... La nimic n-au folosit măsurile Guvernului pentru stăvilirea acestor excese; crimele au continuat, și, din nenorocire, pentru mult timp încă”. După statistica lui Franzini, într-un singur an de regim demo-liberal au avut loc trei mii cinci sute cinzeci de asasinate și patru

mii nouă sute de tîlhării. Passos Manuel, pe cînd era ministru, în 1836, a declarat în fața Camerei: „După informațiile autorităților din întreaga țară, se constată că, pînă astăzi, s-au comis 16.000 de asasinate iar mai mult de 7.000 de case au fost jefuite”. Și adaugă că „datele sînt incomplete”. Iar Oliveira Martins, socialistul, scrie în *Portugal Contemporãneo*: „Miguelistul era o victimă, un inamic învins. Îl vînau cum se vînează lupii și orice ofensă anterioară, orice crimă, era pedepsită cu o moarte fără judecată. Învingătorii, socotindu-se exponenții unei suveranități absolute, au plătit însutit tot ceea ce primiseră”.

Războiul civil, în loc să se curme prin capitularea de la Evora–Monte, se continuă mulți ani. Portugalia rămîne, de atunci, zdruncinată, lipsită de unitate, pradă ușoară societăților secrete. Înfrîngerea lui Don Miguel n-a însemnat numai abolirea monarhiei legitime, ci, îndeosebi, orientarea Portugaliei pe o cale antitradițională, în care masoneria a jucat un rol de frunte. Dona Maria II a domnit destul de mult, din 1834 pînă în 1853, deși a murit tînără (născută în 1819, avea în 1853 doar treizeci și patru de ani). A domnit chemînd pe rînd la guvernare pe șefii liberalismului: Palmela, Saldanha, Terceira, Costa Cabral. Dar insurecțiile și rebeliunile se țin lanț. Sînt mișcări revoluționare ale căror cauze și motive nu sînt întotdeauna ușor de descifrat. „Revoluția din septembrie”, bunăoară, avea ca scop înlocuirea Cartei Constituționale din 1826 cu Constituția din 1828. „Benemzada” a dus la putere pe Vicontele Sá da Bandeira. Altă revoltă. „Revoluția Mareșalilor”, a avut același scop și același rezultat. „Revoluția Mariei da Fonte”, începută într-un sat din nordul țării și ajunsă pînă la Lisabona, se numește astfel din cauza unei țărănci – reale sau legendare, e greu de spus – care însuflețește o răzmeriță religioasă și tradiționalistă. Un nou război civil stă gata să izbucnească și, ca să-l evite, Regina cere intervenția Angliei, Spaniei și a Franței. Trupele străine și escadra engleză reintră în activitate. Prin convenția de la Gramido (29 iunie 1847), cele două partide în luptă se împacă. Dar în 1851 izbucnește o nouă revoluție, de astă dată sub șefia lui Saldanha.

Toate aceste insurecții, rebeliuni și lovituri de stat urmăreau fie înlocuirea Constituției, fie modificarea, fie abrogarea ei. Constituția, dăruită de João VI, a rămas mărul discordiei. Unii o voiau sub forma ei inițială, alții sub forma de la 1828, alții cereau să se adauge noi articole (varianta 1832), alții, în sfîrșit, voiau s-o îndepărteze, pur și simplu. Textul Constituției portugheze s-a modificat, de altfel, cu generozitate. Fiecare nou guvern revoluționar, fiecare insurecție, fiecare lovitură de stat aducea cu sine și o modificare a Constituției. Unii oameni politici cer, în 1852, să se modifice Constituția, pentru „a pacifica familia portugheză". Iar istoricul Alfredo Pimenta scrie: „Niciodată, pînă la 1820, familia portugheză n-a avut nevoie să fie pacificată. De la această dată însă și pînă în zilele noastre (1934), marea preocupare a oamenilor politici este concordia portughezilor. De ce a izbucnit neînțelegerea? De ce au făcut dintr-o singură națiune, două națiuni, care în decursul timpului s-au multiplicat într-un asemenea chip încît în prezent e greu de spus cîte națiuni portugheze trăiesc înăuntrul Statului Portughez?"

Fapt este că o seamă de oameni, adăpați la luminile secolului XVIII, la Revoluția Franceză, la masonerie, sau liberalismul lui Guizot, voiau cu tot dinadinsul să transforme Portugalia într-o republică europeană sau, în cel mai rău caz, într-o monarhie ultrademocratică. Sinceri sau nu, acești oameni credeau că viața devine mai vrednică de a fi trăită într-o Portugalie europenizată, într-o Portugalie care-și caută izvorul spiritual la Paris sau la Londra, iar nu în tradiția ei multiseculară și glorioasă. Oamenii aceștia erau în permanent neastîmpăr, căci voiau necontenit să se apropie mai mult de Paris; într-o permanentă luptă, căci trebuiau să se apere de reacțiunea celorlalte clase sociale; într-o permanentă dizidență unii față de alții, pentru că se întreceau în radicalism și se supralicitau în demagogie. Cu toții trăiau într-o frenezie a schimbărilor cu orice preț. Astfel se explică amețitoarea răsturnare a guvernelor. Ca să poată guverna patru ani și să poată face într-adevăr ceva pozitiv, Costa Cabral a trebuit să instaureze dictatura. Este

straniu că liberalismul, ca să poată dăinui, se simte nevoit să se transforme în dictatură...

La moartea Donei Maria II se urcă pe tron Don Pedro V care domnește numai opt ani (1853–1861). E un suveran timid, melancolic și nefericit. Un istoric portughez observă că seamănă mult lui Ludovic II al Bavariei, cu excepția nebuniei. Tînărul Rege e bun prieten al scriitorului romantic și istoricului Alexandro Herculano, cea mai desăvîrșită și mai onestă figură a liberalismului portughez. Ca și Alexandro Herculano, Don Pedro V este un intelectual care înțelege istoria prin dialectica profetismului demo-liberal; pentru el, istoria se reduce la conflictul dintre „poporul" dornic de libertatea cîntată de Victor Hugo și „tirania" reacționarilor (iezuiți, regi, nobili). Herculano a jucat și el un însemnat rol politic dar pe neașteptate s-a retras din viața politică, a părăsit cu totul îndeletnicirile cărturărești, a întrerupt redactarea marii istorii a Portugaliei pe care o începuse și s-a ascuns la o fermă, singuratic, fără să mai pună vreodată mîna pe condei și ocupîndu-se exclusiv cu agricultura, vreme de zece ani, pînă la moarte. Este impresionantă și vorbitoare această totală întoarcere la pămînt a lui Herculano. Am putea descifra în ea nu numai dezgustul omului cinstit față de viața publică detestabilă dar mai ales melancolica deșteptare din paradisul artificial al teoriilor sale politice. Poate că Herculano a înțeles că istoria Portugaliei, ca orișice istorie a unei națiuni vii și creatoare, este altceva decît conflictul între abstracții; că viața și măreția națiunilor își au rădăcinile altundeva decît în „Contractul Social" și morala kantiană. Este, în orice caz, un exemplu bogat în înțelesuri ascunse retragerea acestui mare istoric și om politic la o fermă unde își va petrece restul vieții îndeletnicindu-se cu lucruri vii și roditoare, silindu-se să regăsească și să se reintegreze în străvechea comunitate portugheză.

Scurta domnie a lui Don Pedro V a fost plină de nenorociri; holera și febra galbenă au secerat zeci de mii de vieți; un ultimatum al lui Napoleon III, precedat de două vase de război franceze la gura Tagelui, umilește încă odată demnitatea Portugaliei;

masoneria și jacobinismul dezlănțuiesc, aproape, un război civil în jurul grupului de călugărițe, Surorile de Caritate, pe care Guvernul e silit, în cele din urmă, să le expulzeze; în sfîrșit, în 1861, întorcîndu-se dintr-o călătorie prin țară, întovărășit de frații săi, Monarhul vede pe unul din ei, Don Fernando murind de febră tifoidă. El însuși moare cîteva zile mai tîrziu, iar după o lună cade victimă aceleiași boli al doilea frate, Don João. Regina, Dona Ștefania de Hohenzollern Sigmaringen, cu care se căsătorise în 1858, murise un an după nuntă, fără moștenitori.

Seria aceasta de nenorociri, care încercase pe tînărul Don Pedro și care sfîrșise curînd prin a-l doborî, a creat în jurul lui o atmosferă de mistică iubire populară. I se spune „cel mult iubit", iar la moartea lui mulțimea e cuprinsă de o furie oarbă împotriva tuturor sfetnicilor și a inovatorilor care sînt învinuiți că au abătut asupra țării pedeapsa dumnezeiască. „Fără logică, fără rațiune, poporul acuză. Durere pentru pierderea pe care o suferă? Fără îndoială. Dar, mai ales, protest al subconștientului național împotriva unui regim catastrofic în care pînă și principii mor tineri, infectați de fermentația mocirlei" (João Ameal). Iar celălalt mare istoric, socialistul Oliveira Martins, comentează zvonurile populare că Regele ar fi murit otrăvit de politicieni. „Au otrăvit pe Rege! Au otrăvit totul! Au furat, au vîndut, au sfîrtecat poporul, Regatul, bogăția – iar mizeria noastră era consecința crimelor lor... Strigătul provocat de moartea Regelui martir era o condamnare totală, absolută, spontană!"

Tronul revine fratelui Regelui, Don Luiz, care se reîntoarce din Franța unde se afla în călătorie. Don Luiz are parte de o foarte lunga domnie (1861–1889), în care timp, sub aparența de stabilitate a regimului demo-liberal, se desăvîrșește acțiunea de dezagregare a societății portugheze. Don Luiz e un rege artist; cîntă din vioară, traduce pe Shakespeare. „Cam atîta îi îngăduia Constituția", adnotează cu amar un istoric. Mișcările subversive și insurecțiile se continuă și sub el, în același ritm. E foarte greu de înțeles întotdeauna cauza acestor mișcări. Sînt oameni care

protestează împotriva stării de lucruri și protestează folosindu-se uneori de pretexte ridicole. Totul dovedește însă că echilibrul e numai aparent. Guvernele se schimbă cu o repeziciune care uluiește. Apar și dispar aceiași oameni. *Plus ça change, plus c'est la męme chose.* În aparență, partidele de guvernămînt – după infinite sciziuni, disensiuni și coaliții pasagere – s-au regrupat în două mari partide: la dreapta, regeneratorii, la stînga, progresiștii. În realitate, unitatea lor e precară și se clatină la orice criză. Cu timpul, aceste glorioase partide de guvernămînt își pierd aproape contactul cu masele. Ca să supraviețuiască, aceste partide monarhiste și constituționale pactizează cu republicanii. Deocamdată, sub Don Luiz, sînt cele două partide care alcătuiesc rotativa. Regele e indiferent, visător, apatic. Lasă, în 1876, să ia ființă partidul republican care luptă pe față și prin toate mijloacele împotriva monarhiei. Lasă să ia ființă Marele Orient Lusitan Unit și să se deschidă loji masonice pretutindeni. Aproape toți marii oameni politici, toți președinții de guvern, toți miniștrii, sînt masoni. La 1880, cînd se sărbătoresc trei sute de ani de la moartea poetului național Camoens, cortegiul se transformă în paradă masonică. Don Luiz crede în libertate, în egalitate, în fraternitate. Fie că e lipsit de geniu politic, fie că nu are curajul să reacționeze, fie că e el însuși convins de veracitatea ideilor masonice și revoluționare și de necesitatea totalei preschimbări a Portugaliei – fapt este că sub lunga și, în aparență, calma lui domnie, forțele dezordinii s-au manifestat în deplină libertate. În acest răstimp de 28 de ani, societatea portugheză este atacată sistematic pînă la măduvă. Legăturile cu trecutul sînt aproape total tăiate. Portugalia nu se află numai în pragul catastrofei finale, se află în etapa preliminară dispariției ei ca neam creator de instituții autonome. Două sau trei generații trecute fără reacțiune, sub un asemenea climat spiritual, și Portugalia ar fi încetat de a mai exista ca națiune independentă, transformîndu-se pe nesimțite într-o hibridă provincie „franco-europeană"...

II. Cărturarii și revoluția

Poate nicăieri ca în Portugalia, scriitorii și cărturarii n-au avut un rol politic atît de important, fie direct, prin activitatea lor politică, fie indirect, prin cărțile lor. Republica portugheză e, în parte, opera literatorilor. Și nu e lipsit de semnificație amănuntul că în fruntea primului guvern provizoriu republican se găsește un poligraf, Teófilo Braga, care a fost și al doilea președinte al Republicii; iar din cei opt președinți pe care i-a avut pînă acum Republica portugheză, patru au fost profesori și doi au fost scriitori.

Intervenția artiștilor și cărturarilor în viața publică portugheză are loc prin așa numita „generație de la Coimbra". Semnalul îl dă seria de conferințe organizate la Cazinoul din Lisabona, în 1871, de către un grup de intelectuali democrato-revoluționari, în fruntea căruia se aflau patru tineri scriitori: poetul Antero de Quental, romancierul Eça de Queiroz, istoricul și economistul Oliveira Martins și poligraful Teófilo Braga. Patru nume care, douăzeci de ani mai tîrziu, vor fi luceferii culturii portugheze. Patru scriitori care au avut nu numai un extraordinar răsunet prin operele lor, dar au modificat chiar conștiința a două generații și au făcut posibilă, cu sau fără voia lor, instaurarea Republicii. Prin seria de „conferințe democratice" de la Casino, grupul își propunea, între altele, „să lege Portugalia de mișcarea modernă (europeană), făcînd-o astfel să folosească elementele vitale din care trăiește umanitatea civilizată; să încerce a lua cunoștință de faptele care ne înconjoară, în Europa; să agite în opinia publică marile chestiuni ale filozofiei și științei moderne; să studieze condițiile transformării politice, economice și religioase ale societății portugheze" *(Programul Conferințelor democratice).*

Prima conferință a ținut-o Antero de Quental și e intitulată: „Cauzele decadenței popoarelor peninsulare în ultimele trei secole”. Augusto Soromenha a vorbit despre „Literatura portugheză contemporană”, Eça de Queiroz despre „Realismul în Artă”, iar Adolfo Coelho – profesor, poligraf și etnolog – despre „Chestiuni de învățămînt”. A cincea conferință a ținut-o evreul Salamão Saraga despre „Istoricii critici ai vieții lui Iisus”, și a provocat un scandal atît de mare încît Guvernul, cu toata apatia sa obișnuită, a fost silit să interzică celelalte conferințe democratice. Membrii grupului însă continuă să acționeze prin alte mijloace: cărți, pamflete, conferințe universitare, societăți secrete. Conferințele de la Casino dăduseră semnalul atacului masiv împotriva stării de lucruri în prezent.

Ce se ataca? Totul. Pentru „generația de la Coimbra”, Portugalia se afla atunci în ultima fază a decadenței. „Decadența națională e marele fapt inexorabil al istoriei noastre, de trei secole încoace”, scria Antero de Quental. Tinerii intelectuali formați la Coimbra se zbat între un exasperant complex de inferioritate – care-i face să privească scîrbiți și cu ură moravurile, instituțiile și cultura tradițională – și un profetism revoluționar plin de candoare. Cincizeci de ani de pseudo-liberalism transformă Portugalia într-o caricatură; nu mai exista monarhia tradițională de odinioară – dar Portugalia nu devenise încă o țară europeană, asemenea Franței. În comparație cu Parisul, pentru „generația de la Coimbra” nu este nimic bun în Portugalia. Acei puțini cărturari care au acces la luminile Europei se îngrozesc de ce văd în jurul lor; se împrumutaseră constituții, legi, moravuri și cultură – dar se împrumutase prost, numai pe jumătate. Totul era hibrid, fals, steril. De aici furia și dezgustul lor, de aici critica de iconoclaști – care nu iartă nimic; nici rege, nici religie, nici familie, nici stat. „Generația de la Coimbra” vrea să transforme Portugalia semifranceză într-o țară aidoma Franței. Se simt rușinați că părinții lor imitaseră prost modelele pariziene, sau le imitaseră numai în parte. Prezentul li se pare abominabil iar trecutul plin de „spectre retrograde”. Tradiția portugheză, o rușine națională care se cerea batjocorită în văzul lumii.

De aceea, în loc să-și găsească îndreptar în Camoens, și-l găsesc în Victor Hugo, idolul tinerei generații. Hugo este francez, este modern, este revoluționar. A vorbit despre umanitate. A suferit din pricina tiraniei. Modelul perfect al generoșilor de la Coimbra, care visează să transforme patria lusitană într-o Franță progresistă, e o Franța de belșug și libertate, cu o nobilime și Biserică îngenuncheate. Adevărul este că tinerii aceștia își iubesc, în felul lor, țara; o vor însă aidoma modelului lor parizian. Cred, sincer, că Portugalia nu-și va recăpăta locul meritat în Europa decît după o transformare radicală, care să lichideze odată pentru totdeauna „spectrele trecutului". Critica lor necruțătoare a grăbit căderea monarhiei și instaurarea haosului revoluționar. Dar, pe de altă parte, fiecare din ei a contribuit la apropierea revoluției naționaliste și a „Statului Nou" – căci naționaliștii de astăzi văd societatea portugheză din a doua jumătate a veacului trecut cu același ochi cu care au văzut-o și înaintașii lor. Parazitismul burgheziei, indiferența nobilimii, decadența clerului, apatia maselor, mediocritatea culturii – sînt vicii reale, împotriva cărora s-a ridicat cu vehemență generația de la Coimbra, dar împotriva cărora luptau și făuritorii „Statului Nou".

Antero de Quental e prin excelență poetul filozof și revoluționar. Bogat, catolic practicant, își pierde credința la Coimbra, în timpul studenției și se convertește la noua religie a umanității, socialismul. Antero „iubește umanitatea mai mult ca pe o femeie". Își ia în serios apostolatul; se adresează mulțimii pe străzi, în versuri profetice; face parte dintr-o societate secretă studențească „Fulgerul"; deși foarte bogat, refuză să trăiască din veniturile lui – pe care le împarte altora – și se duce să-și cîștige viața la Paris, ca muncitor tipograf. Este un bărbat frumos, cu o superbă barbă de mag care fascinează o generație întreagă. Scrie destul de puțin și publică și mai puțin. E însă, întotdeauna, gata să apere pe cei umili, să protesteze, să atace – întotdeauna pe propria lui răspundere. Indiferent față de glorie, lasă să-i publice alții cărțile. Consecvent cu sine pînă la absurd, distruge un manuscris voluminos pentru că își modificase anumite idei formulate acolo. De o extraordinară

bunătate, e neînduplecat în pamfletele lui revoluționare. Învață limba germană ca să citească pe filozofi și se trudește o viața întreagă să-și găsească echilibrul zdruncinat prin pierderea credinței. Amînă mereu expunerea sistemului lui de filozofie. „Sînt un filozof inedit”, mărturisește cuiva.

Dar este nefericit, neliniștit și abulic. Geniul lui își dă toată măsura în admirabile, obsedante poeme. Antero de Quental este poate cel mai genial poet pe care l-a creat pesimismul, alături de Leopardi și Eminescu. Nimeni n-a cîntat mai frumos ca el neantul cosmic:

noaptea neagră, sora deznădejdii, noaptea solitară,
nemișcată, densă, vidul mut, unde astrul nu respiră
nici pasărea nu cîntă, nici vîntul nu tresare
și adoarme pînă și gîndul...

Nihilismul său filozofic îl facă să-și sfîrșească astfel marea sa poemă „Imnul dimineții”:

Symbolo da existencia, sê maldito!

Simbolul existenței, blestemat de Antero, era lumina. Nu era numai o simplă expresie poetică. Neurastenia, care-l rodea încă din vremea studenției la Coimbra, îl biruie și, într-o bună zi, la 11 februarie 1891, în vîrstă de 49 de ani, se sinucide.

Antero de Quental a contribuit enorm la lichidarea monarhiei constituționale și a liberalismului. Socotea „bietul popor portughez slăbit moralmente și dezorientat intelectualicește, după 50 de ani de mizerii partidiste și iluzii liberale”. Era anti-parlamentar pentru că „în mediul subtil și sterilizant al acestei conspirații permanente, care e esența însăși a parlamentarismului, partidele pierd noțiunea realității și, în timp ce lumea se transformă, ele repetă mașinal obișnuitele teze ale unei filozofii politice caduce, pe care nici nu o mai înțeleg”. I se părea mai importantă distrugerea „oligarhiei birocratico-financiare, care ne domină și

ne demoralizează”, decît facerea sau desfacerea legilor. Și toate ideile acestea au rodit, căci în timp ce Parlamentul legifera, forțele revoluționare se pregăteau să răstoarne obositele așezări politice.

Ca și Antero de Quental, istoricul Oliveira Martins lucrează din răsputeri la dezagregarea statului liberal și constituțional portughez. Critica pe care o face liberalismului, mai ales în cele două volume ale *Portugaliei Contemporane*, găsește un extraordinar ecou. Edițiile se epuizează în timp record. Oliveira Martins scrie inspirat, cu un neîntrecut talent literar, prezentînd istoria patriei sale în tablouri dramatice, colorate, pregnante. Regii sînt zugrăviți în cîteva fraze incisive, politica lor e rezumată în formule lapidare, pe care cititorul le memorizează cu deliciu, pentru că într-adevăr proza lui Oliveira Martins e fermecată și cărțile lui exercită o influență magică. Are o extraordinară voință și o inepuizabilă putere de muncă. Inginer autodidact, lucrează patru ani într-o mină din Andaluzia rămînînd de atunci un fervent credincios al uniunii iberice, pentru care a luptat și Antero. Debutează cu o carte de economie politică, în care se întrevăd influențele socialiste. Începe să studieze istoria și scrie o istorie a Portugaliei în două volume, apoi *Portugal Contemporãneo*, istoria Republicii romane, a Peninsulei Iberice, a Braziliei, a Angliei etc. Nu este însă un improvizator, deși e stăpînit de demonul sintezei. Își cunoaște izvoarele. Se zbate neîncetat să împace credințele lui socialiste cu cezarismul hegelian. Încearcă un sistem de economie politică, o sociologie, și chiar o filozofie a istoriei. Vasta lui operă o elaborează în douăzeci de ani, în care timp munca administrativă și activitatea politică se află necontenit pe primul plan.

Pesimismul său face ravagii. Istoria Portugaliei o reduce la o „necropolă” stăpînită de „trinitatea augustă: satrapul, iezuitul și ovreiul”. Totul e abominabil în trecutul patriei. Colonizarea e o serie ignobilă de crime, tiranii și demențe. Liberalismul contemporan e o agonizare fără glorie, decadența iremediabilă a unui popor degenerat. Restaurarea independenței portugheze, la 1640, a fost o greșeală fatală, pentru întreaga peninsulă. De aceea, singura

scăpare este uniunea republicană iberică. Și cu toate acestea, socialistul Oliveia Martins acceptă Ministerul da Finanțe sub Regele Don Luiz în 1885, sperînd să joace rolul unui Pombal democrat. Adversarii politici îl răstoarnă însă repede.

Oliveira Martins a modificat, prin cărțile sale, conștiința istorică a Portugaliei; tinerele generații au judecat trecutul așa cum l-au văzut zugrăvit – cu cît geniu literar! – în volumul prodigiosului pesimist. Oliveira Martins a pus în circulație formule, sentințe, portrete, tablouri sinoptice – care nu erau întotdeauna juste, dar care au devenit populare datorită marelui său talent. De abia de curînd noua școală istorică portugheză a început să revizuiască sentințele maestrului revoluționar și de abia acum istoria Portugaliei începe să arate și alte aspecte, în afară de turpitudinea, demența, crima și decadența, din belșug zugrăvite de pana lui Oliveira Martins.

Către sfîrșitul vieții, istoricul visa o monarhie socialist–cezaristă, așa cum propovăduiau și apologeții Hohenzollernilor. În ultimul an al vieții, scrie *Viața lui Nun' Alvares* – care e aproape o carte mistică. Moare, la 21 august 1894, în vîrstă de 49 de ani, după ce a cerut ajutorul Bisericii, e spovedit și împărtășit...

Teófilo Braga (1843–1924) a debutat ca poet dar, vreme de o jumătate de veac, a surprins pe contemporani printr-o prodigioasă activitate de polihistor și campion al republicanismului. Lipsit cu desăvîrșire de vocație filozofică, a găsit în pozitivismul lui Auguste Comte, înțeles cu aproximație, justificarea teoretică a enciclopedismului său și tot de la Comte a împrumutat spiritul de sistem, sub obsesia căruia a trăit toată viața. Profesor la Universitatea din Lisabona, a plănuit o istorie a literaturii portugheze în 36 de volume și chiar a scris vreo douăzeci. Fără nici o pregătire științifică, a abordat antropologia și etnografia, încadrînd tot ce știa – și nu știa mult – într-un sistem de o întristătoare, sterilă rigiditate. Dominat de ambiția sistemului, însuflețit de o putere de muncă feroce, condus de cîteva idei fixe – a scris o viață întreagă, în cele mai felurite domenii, de la folclor și pedagogie pînă la istoria

literară și politică, și cele peste două sute de tomuri nu cuprind decît o parte din aceasta activitate titanică. Talentul său poetic inițial, a fost cu timpul sugrumat de sistemul său poetic și primele volume de versuri au fost mai tîrziu retopite într-o masivă operă de cîteva mii de pagini, care intenționa să completeze și să întreacă *La Légende des Siècles* a lui Victor Hugo.

Teófilo Braga era republican pentru că, în concepția lui, evoluția dinamică a societății portugheze era amenințată de existența unei „familii privilegiate”: familia regală. „Filozofia pozitivă – scrie el în *História das idéias republicanas em Portugal* – ne învață să vedem că constituționalismul este o tranzacție provizorie între absolutism și revoluție și că această stare provizorie e exploatată de o familie mult timp după momentul istoric legitim”. Așadar, această „familie privilegiată”, care e o „insultă adusă demnității umane”, deoarece „a împiedicat vreme de secole evoluția umană”, trebuia cu orice preț înlăturată. Braga a trăit destul ca să-și vadă visul cu ochii. A fost Președinte al Republicii, a fost Președinte al Comitetului Provizoriu. Anevoie de spus dacă a păstrat pînă la sfîrșitul vieții, în cursul celor 12 ani de anarhie republicană, aceeași idee fixă împotriva „familiei privilegiate”. Nu a exercitat o mare influență. Nu avea nici geniul lui Antero și nici forța de invenție verbală a lui Oliveira Martins dar cărțile lui politice se citeau pentru că republicanismul socialist era la modă. Vasta lui operă este astăzi, în bună parte, ilizibilă. Nu se poate spune, însă, că e cu totul lipsită de valoare căci, la timpul lor, cărțile acestea au adus materiale istorice și literare noi și au pus în circulație ideile altora, care au folosit. Ca și Oliveira Martins și Quental, Braga a militat pentru uniunea iberică. Și, ca și ei, Teófilo Braga este astăzi revendicat de ideologii naționalismului și nu fără dreptate. Pentru că Braga a fost ceea ce se numea în a doua jumătate a secolului trecut un „patriot”. Cea mai mare pasiune a vieții lui a fost, după pozitivism, cultul patriei și al rasei portugheze. A vorbit despre „rasă” și despre „geniul popular” ca nimeni altul.

Spre deosebire de acești trei scriitori filozofi și revoluționari, Eça de Queiroz (1860–1900) nu era nici filozof, nici enciclopedist și a încetat repede de a fi revoluționar. Opera lui e un monument al literaturii portugheze moderne; singurul de altfel pe care timpul, departe de a-l întuneca, îl valorifică neîncetat. Dar prin admirabilele sale romane, Eça de Quieroz a zdruncinat instituțiile tradiționale – Patria Portugheză, Biserica, familia – poate tot atît cît a făcut Oliviera Martins sau Antero. Realismul său nu era întrecut decît de marea, unica sa probitate artistică. Avea forța și curajul lui Zola, alături de pasiunea artistică a lui Flaubert. Romanele sale sînt printre puținele creații ale naturalismului literar care au rezistat timpului.

Eça de Queiroz care, în timpul studenției sale la Coimbra știa totul despre istoria și cultura Franței, dar nu izbutise să citească nici măcar primul volum din *Istoria Portugaliei* a lui Herculano, și-a petrecut viața departe de țară, consul al Portugaliei în Cuba, Anglia, America, Franța. A avut, ca și întreaga lui generație, cultul Franței, al limbii franceze, al valorilor franceze. De aceea și cărțile lui par a fi traduse din franțuzește. Și în aceste cărți, ce admirabilă oglindă a moravurilor portugheze, ce neiertătoare critică a burgheziei și Bisericii, ce cumplită caricaturizare a tot ceea ce reprezenta, între 1870–1890, spiritul „constituționalist”, cu creațiile sale hibride, cu metisajul său grotesc de valori, cu fundamentala sa mediocritate!

Fără îndoială că opera lui Eça de Queiroz, privită în implicațiile sale sociale – și autorul a ținut întotdeauna seamă de aceste implicații – reprezintă un important moment în acțiunea de distrugere a societății portugheze liberale. Chiar atunci cînd Eça, spre sfîrșitul vieții a început să se apropie de tradiționalism, nu s-a apropiat niciodată de societatea burgheză. „Întoarcerea lui la pămînt” s-a împlinit în cu totul altă direcție: spre Evul Mediu și spre viața rurală. Civilizația și politica prezentă a Portugaliei i-au fost tot timpul nesuferite. Și puțini scriitori au avut, ca el, curajul să-și disprețuiască și să-și biciuiască, injurios, patria – de a cărei nostalgie a suferit, totuși, toată viața.

Regăsim la acești creatori – de opinie publică, de la Antero la Eça de Queiroz – lăsînd la o parte pe un Ramalha Ortigîo și pe un Guerra Junqueiro, pentru că nu putem vorbi decît despre cîțiva – regăsim, așa dar, aceeași hotărîre de a lichida, cu orice preț, Portugalia monarhică și a o transforma într-o republică europeană. În tot acest timp aproape că nu reîntîlnim un cărturar sau artist care să ia apărarea stării de lucruri prezente. Întreaga elită spirituală a țării este de partea revoluției și a republicii. Toți trăiesc sub magia aceluiași cuvînt: libertate, mai multă libertate. Dar cereau un lucru pe care-l aveau, căci toți acești revoluționari republicani își pot tipări cărțile, se pot organiza în centre revoluționare, pot ataca în ziare și pamflete familia regală și monarhia constituțională. În 1873 ia naștere „Centrul republican federal" la Lisabona, fără ca Guvernul să protesteze. Programul Centrului e un amestec ciudat de constituție elvețiană, comunism și federalism iberic. Se creează un partid republican, care cere: egalitate civilă și politică, libertate de manifestare, guvern al poporului pentru popor, justiție democratică. Dar, după cum observă Arthur Ribeiro Lopes, „toate aceste principii fuseseră dinainte puse în vigoare de către Monarhie" și ideea fixă a libertății republicane nu corespundea nici unei necesități publice. Totuși, republicanii candidează la alegerile din 1884 și 1885 și dobîndesc două locuri în Parlament. Braga scrie Istoria ideilor republicane în Portugalia, afirmînd că „dacă revoluția de la 1848 nu ne-ar fi găsit slabi de energie morală după doi ani de luptă și decepții, Republica ar fi avut în acel an prima sa experiență printre noi".

Partidul republican, creat de intelectuali, ajunge popular prin scriitori și devine instrument de putere în mîna cîtorva tribuni și avocați. Marea lui forță era o enormă capacitate de opoziție, care fascina mulțimile. Partidul nu pierdea nici un prilej ca să zdruncine monarhia constituțională. Și cel mai norocos prilej a fost ultimatumul pe care Anglia l-a adresat Portugaliei în 1890, în legătură cu coloniile din Africa.

III. Lupta dintre partide

Posesiunile africane alcătuiau, după pierderea Braziliei, aproape totalitatea imperiului colonial portughez. Dar nu încape îndoială că în cursul veacului XIX imperiul acesta colonial mergea spre dezagregare. Nici nu se putea întîmpla altfel. Pentru că liberalismul – victorios în Portugalia după înfrîngerea lui Don Miguel – e lipsit de o concepție imperialistă și expansionistă, singura care poate face să dureze și să crească un imperiu colonial. O detestabilă administrație ruina lent ținuturile bogate ale Africii. Abolirea ordinelor religioase, în 1834, a făcut posibilă infiltrarea misionarilor protestanți și, prin ei, a influenței britanice care, cu timpul, se va dovedi fatală.

De altfel, pentru portughezii din ultimul sfert de veac, coloniile nu prețuiau mare lucru. Nu-i învățase Oliveira Martins că istoria colonizării portugheze era o serie de crime și infamii? Nu se așteptau, cu toții, ca Portugalia să dispară, pentru că nu știuse, la timp, să devină o republică europeană? Guvernele supraviețuiau prin împrumuturi repetate în străinătate. Veniturile coloniilor erau adesea puse în gaj și aceasta alcătuia, în ochii multora, singura lor calitate.

Dar la ultimul sfert al veacului XIX, Africa devenise mărul discordiei între Germania, Anglia, Belgia și Franța. Sub Bismarck, Germania începuse alcătuirea unui imperiu colonial. Regele Belgienilor ajunge posesorul imensului teritoriu african cunoscut sub numele de Statul liber al Congoului. O serie întreagă de alianțe secrete, tratate, proiecte de anexiune, se țes între cancelarii. Apar noi formule diplomatice: în fața „dreptului mistic” al descoperirii

și posesiunii în cursul istoriei, își face loc „dreptul ocupației". Portugalia, care descoperise și păstrase timp de veacuri, o bună parte din Africa, e nevoită acum să facă dovada ocupației efective. Dar singură nu se încumetă să se împotrivească presiunilor franco-belgiene. Își reamintește de multiseculara sa alianță cu Anglia. „Nu avem decît o singură politică – scrie un ministru portughez – politica de cordială armonie și sinceră cooperare cu Anglia, în toate părțile". În 1884 se semnează un tratat prin care Anglia recunoaște frontierele coloniilor africane portugheze. Tratat căzut repede în desuetudine, pentru că puține luni mai tîrziu se încheie convenția de la Berlin (26 februarie 1885), la care iau parte și Anglia și Portugalia, și prin care se declară că „un teritoriu neorganizat ca stat este juridicește vacant".

Portugalia se vede silită, deci, să facă dovadă că teritoriile sale coloniale sînt „state". Este surprinzător, ținînd seamă de pasivitatea și nihilismul metropolei, că prestigiul portughez rămîne neștirbit, în acești ani dramatici, datorită dîrzeniei, inteligenței și spiritului de sacrificiu al unei elite de exploratori și ofițeri coloniali. Ceea ce realizează expedițiile portugheze, conduse de un Mousinho, Antonio Maria Cardoso, Victor Cardon, Paiva de Andrade, Serpa Pinto și alții, este uluitor. Această mînă de oameni întîmpină și biruiesc neînchipuite obstacole ca să reorganizeze coloniile, să exploreze regiuni noi, să deschidă drumuri. Ei înțeleg prea bine că imperiul african portughez nu are sorți de durată decît dacă Angola și Mozambic vor putea fi unite; adică, dacă posesiunile Africii occidentale vor putea fi legate de cele orientale. Dar asta primejduia planul căii ferate engleze care trebuia să lege Africa de Sud cu Sudanul. Cecil Rhodes tocmai lansase proiectul unui vast imperiu britanic al Africii, din Egipt și pînă la Capul Bunei Speranțe. Aspirațiile portugheze zădărniceau acest măreț imperiu și atunci agenții britanici se așază la lucru; agenți „deghizați în misionari protestanți, în exploratori științifici sau simpli negustori" (João Ameal). Guvernul britanic încurajează intrigile între șefii triburilor, înarmează grupuri de rebeli, declară posesiuni engleze

teritorii care pînă atunci fuseseră portugheze (Masiona, în 1888; Rhodesia în 1889). Și pentru a da o lovitură decisivă speranțelor de a uni vreodată Angola de Mozambic, se folosește de un incident al expediției Serpa Pinto ca să pună Portugalia în fața unui ultimatum umilitor, la 11 ianuarie 1890, cerînd imediata retragere a forțelor portugheze din coloniile Chire, Mashona și Makokolo.

Ultimatumul, pe care guvernul de la Lisabona n-a îndrăznit să-l înfrunte, pentru a nu juca însăși existența imperiului colonial, a făcut o profundă impresie în toată țara. Vom reveni îndată asupra acestui eveniment, care a fost hotărîtor pentru următorii douăzeci de ani ai istoriei portugheze. Dar, în legătură cu ultimatumul englez – al celei mai vechi aliate pe care o avea Portugalia și care nu pentru întîia oară își trăda legămîntul față de ea – să amintim cîteva amănunte din drama africană. În 1891, un an după ce Portugalia primește ordinele Marii Britanii, agenții englezi înarmează pe Regele din Gaza, Gungunhana, și guvernul englez semnează cu el un tratat de alianță. Scopul nemărturisit era primejduirea coloniei portugheze Mozambic, pe care Rhodes o socotea indispensabilă marelui său imperiu britanic african. Regele din Gaza are la Londra doi reprezentanți, iar Regina Victoria îi trimite chiar o cupă de argint cu următoarea inscripție: *To Gungunhana from Victoria Queen...* Gungunhana pornește la război împotriva Portugaliei, încurajat și înarmat de englezi, dar e înfrînt, și Salisbury îl sfătuiește să se supună. Același joc l-au mai încercat, pe ascuns, agenții britanici și cu alte triburi. Don Carlos (n. 1863), fiu al lui Don Luiz de Bragança și al Principesei Maria Pia de Savoia, se urcase pe Tron puține luni înainte de criza ultimatumului. Avea doar 27 de ani, dar era destul de inteligent ca să înțeleagă că nu se poate încumeta să reziste Angliei; ceea ce, de altfel, socotea și Barros Gomes, Președintele Consiliului de Miniștri, împreună cu majoritatea membrilor Guvernului. Ultimatumul și îndeosebi acceptarea lui a provocat însă în întreaga țară o formidabilă agitație populară, îndreptată atît împotriva Marii Britani cît și împotriva Regelui, învinuit că a vîndut țara

englezilor. Manifestațiile se țin lanț; studenții și elevii de liceu jură solemn că vor boicota produsele englezești și refuză să citească pe Shakespeare; iau ființă nenumărate asociații patriotice pentru apărarea onoarei naționale, pentru promovarea marinei de război portugheze, pentru organizarea unei rezistențe pasive împotriva Marii Britanii; consulatele și societățile engleze sînt atacate. Este o acțiune populară de impresionante proporții, la care prea puțini se așteptau și care dovedește o conștiință națională de o nebănuită sensibilitate. Ultimatumul englez este semnalul de alarmă, care trezește un întreg popor dintr-o torpoare vecină cu moartea.

Din nefericire, această magnifică deșteptare a sentimentului național nu duce nicăieri. Poziția de rezistență cu orice preț împotriva Angliei e sterilă, primejdioasă și ineficace față de considerabila forță a Imperiului Britanic. Boicotul produselor englezești, dacă ar fi fost prelungit în chip serios, ar fi dus la ruina economiei portugheze, prima sa consecință fiind întreruperea exportului către Anglia. Eça de Queiroz avea dreptate scriind că chiar această jertfa ar fi cu totul inutilă, deoarece sabotarea produselor perfidului Albion nu ar fi provocat nici un fel de criză în Anglia, Portugalia reprezentînd abia a 164-a parte din exportul britanic.

Lucrurile acestea le înțelege, cel dintîi, Don Carlos. Singura posibilitate pentru Portugalia de a-și salva și asigura imperiul colonial este colaborarea cu Anglia. Geografia are, în această privință, primul și ultimul cuvînt. Anglia uită peste noapte alianța seculară cu Portugalia; Anglia încurajează triburile africane într-o atitudine ostilă Portugaliei; Anglia încheie cu Germania un tratat secret pentru împărțirea coloniilor portugheze; Anglia se opune oricăror planuri de expansiune și consolidare a Imperiului portughez – dar toate acestea dovedesc că alianța engleză este singura posibilitate care îi rămăsese Portugaliei de a nu pierde totul. Era inutil să se mai vorbească despre drepturile istorice ale Portugaliei, inutil să se evoce măreția operei celor dintîi descoperitori și colonizatori ai Africii – toți portughezi – inutil să se critice planurile nesățioase ale imperialismului englez în Africa. Realitatea era mult

mai simplă și mult mai tristă: la sfîrșitul secolului XIX, Portugalia nu mai reprezenta nimic – nici ca forță militară, nici ca putere maritimă, nici ca prestigiu economic, social și politic – în timp ce Anglia era în apogeul ascensiunii sale și punea ultimele pietre la cel mai grandios edificiu colonial care existase vreodată în istorie. Acestea erau roadele a două veacuri de nenoroc, de somnolență, lupte civile, liberalism și dispreț al tradiției orgolioase din secolele XV–XVI. Nu rămînea altceva de făcut decît supunerea totală în fața Angliei. Ceea ce Don Carlos se grăbește chiar să împlinească, prin vizita sa în Anglia și prietenia cu viitorul rege Eduard VII.

Republicanii și partidele de opoziție profită însă de indignarea maselor, pentru a-și înteți campania împotriva regimului. Ziarul *Os Debates* scrie cu litere mari: „Portughezi! Jos monarhia! Jos învîrtiții! Jos infamia!". Strigătele antiengleze – „Jos pirații!" – se înfrățeau cu amenințările antimonarhice, Statuia lui Camoens din Lisabona e îndoliată de studenți, iar inscripția pe care o atîrnă vorbește de „ultimul dintre lașii vînduți Angliei". Pentru că, așa cum scria Basilio Telles în 1905, datoria portughezilor era *să reziste*; „am fi satisfăcut mîndria națională, ceea ce prețuiește nu numai cît Africa, ci cît toate continentele adunate la un loc". Poetul Guerra Junqueiro publică un injurios și frenetic poem, *Finis Patriae*, invitație la regicid. Iar într-un ziar din Coimbra, *Ultimatum*, un student în medicină, Antonio José de Almeida, în vîrstă de 27 de ani, semnează un articol intitulat „Ultimul Bragança", prin care întrece tot ce se publicase pînă atunci împotriva lui Don Carlos. „Regele nu este un om, este un animal. Dar cărei specii aparține acest animal? Se spune că e laș ca hiena și trădător ca tigrul...". Tribunalul, de data aceasta, se sesizează și condamnă pe student la trei luni închisoare. În schimb, articolul altui student, Afonso Costa, publicat în același număr din *Ultimatum*, în care scria: „Monarhia e cauza degradării morale a națiunii", a fost considerat de tribunal o simplă discuție sociologică și autorul achitat. Antonio José de Almeida și Afonso Costa sînt nume care trebuiesc reținute; revoluția și republica li se datoresc, în bună parte, lor.

Republicanii au încercat să-și pună programul în aplicare chiar în timpul crizei ultimatumului. La Porto, centrul insurecției permanente, un grup revoluționar declară instaurarea republicii. Aventura durează numai cîteva ceasuri, înfrîntă de armată. O parte din conspiratorii din Nord trec granița. Lovitura fusese atît de prost înscenată, încît majoritatea republicanilor se desolidarizează de insurecție. João Chagas continuă însă să-și intituleze ziarul pe care-l conducea la Porto: *Republica Portugheză*. Și deși Don Carlos izbutește să depășească momentul critic, se poate spune că ultimatumul a fost lovitura decisivă dată monarhiei. Căci anul 1890 înseamnă trezirea conștiinței și a orgoliului național portughez; iar aceste forțe cresc și se organizează împotriva regalității.

Don Carlos mărturisea mai tîrziu că aparține „unei monarhii fără monarhiști”. Într-adevăr, așa zisele partide de guvernămînt erau monarhiste numai cînd li se încredința puterea. În opoziție, pentru a crea cu orice chip greutăți guvernului, fraternizau cu revoluționarii. Asprele critici pe care și le făceau reciproc au sfîrșit prin a le compromite pe toate laolaltă. Burghezia însăși era, în cel mai bun caz, pasivă. Crescută la școala revoluției, alimentată de literatura, istoria și gazetăria republicană, antrenată de propaganda anti–religioasă, fărîmițată de societățile secrete – burghezia privea cu indiferență sau satisfacție bagatelizarea instituțiilor tradiționale, surparea lentă a prestigiului monarhiei, promovarea victorioasă a dezordinii.

Erau două partide de guvernămînt, amîndouă de origine și formație liberală: regeneratorii și progresiștii. Anevoie se pot preciza deosebirile dintre ele. Ambele partide erau creația constituționalismului. Fuseseră, la vremea lor, „revoluționare” – luptaseră pentru monarhia constituțională, pentru drepturile poporului, pentru libertatea individului. Fiecare din ele purta încă, în propria sa tradiție, imboldul Revoluției Franceze. Dar acum deveniseră forme moarte, împietrite; nu mai corespundeau nici spiritualității contemporane – răscolite de pesimism și de profetismul revoluționar – nici nevoilor politice. În loc să se reorganizeze ținînd seama de

realitățile politice ale țării, partidele de guvernămînt se mențineau confortabil pe vechile poziții; cultivarea clientelei electorale, acapararea consiliilor de administrație, opoziție guvernului. În același timp, pentru a nu părea retrograde, nu se sfiau să facă profesiune de credință masonică, anti-catolică și, mai ales, cînd le convenea, să amenințe monarhia.

Partidul regenerator era prin excelență partidul de guvernămînt. Corespundea conservatorilor din Spania, întocmai cum progresiștii – celălalt partid – corespundeau liberalilor de pretutindeni. În 1892, ajunge șef al regeneratorilor Hintze Riberio, bărbat de formație juridică, mare admirator al monarhiei, sobru, ferm, om al ordinii și al bunului simț. De la mama sa, germană, păstrează o anumită rigiditate, o mască aristocratică, rece, și e prin excelență antiretoric, într-o țară și într-un moment istoric dominat de mistica orală revoluționară. Cînd vorbește, își măsoară gesturile, își cumpănește cuvintele. E un inactual. Și din nefericire pentru partidul regenerator, prietenul și colaboratorul lui Hintze Ribeiro e un cărturar cu solidă reputație științifică: Julio de Vilhena, autor al unui erudit tom, *Rasele istorice din Peninsula Iberică*. Julio de Vilhena rămîne întotdeauna pe al doilea plan, pur și simplu pentru că șeful era Hintze Ribeiro iar nu el. De aici un nestins resentiment – împotriva vieții, împotriva monarhiei, împotriva partidului. Nenorocul făcuse ca doi bărbați de o mare valoare să aparțină aceluiași promoții și să se înscrie în același partid. Și cu toate că Hintze Ribeiro își ruga prietenul să accepte cele mai înalte posturi în guvern, Vilhena refuza necontenit, încăpățînîndu-se să trăiască toată viața sărac, într-un mic apartament, și pricinuind partidului, prin simpla lui neparticipare, nesfîrșite neajunsuri.

Președintele progresiștilor era José Luciano de Castro, figură populară în politica portugheză de la sfîrșitul veacului trecut și începutul secolului XX, prototip al demo-liberalului, știind pe de rost numele și prenumele fiecărui alegător, cunoscîndu-le nevoile și numărul copiilor, trăind într-o neobosită campanie electorală. Viața politică îl făcuse sceptic și amoral. Uitase repede visurile

studenției de la Coimbra. Căuta procese zgomotoase și remuneratorii. Ca aproape toți oamenii politici portughezi, debutase prin gazetărie și scria cu mare ușurință articole în toate domeniile. Era un om urît de revoluționari pentru iscusința sa de sforar și intrigant politic. La Cameră, era temut pentru că ataca întotdeauna, iar atacurile sale erau îndreptate împotriva persoanelor. Doctrinele nu-l interesau.

Cît de sterpe și de inactuale erau partidele de guvernămînt o dovedește nu numai crescînda popularitate a mișcărilor revoluționare și republicane, ci chiar procesul de dezagregare ce are loc în sînul acestor venerabile partide. Tinerii progresiști și regeneratori înțeleg că momentul istoric îi depășește, iar pentru că structura politică sau conducerea partidelor din care fac parte nu îngăduie o readaptare în conformitate cu cerințele ceasului, ei trec fățiș în disidență. João Franco rupe unitatea partidului regenerator, în 1901, creînd grupul regenerator-liberal. José de Alpoim părăsește partidul progresist în 1905, dînd naștere unei noi grupări: progresiști disidenți. Cel dintîi se orientează către o politică de autoritate, care sfîrșește în dictatură; celălalt înclină tot mai mult către extrema stîngă, confundîndu-se aproape cu republicanii. Mecanica politică nici nu îngăduia o altfel de mișcare. Portugalia trăia un moment revoluționar – ale cărui origini se aflau în Constituția din 1820 și războaiele civile pe care le provocase. Nu se ținea seamă decît de acele grupări politice care luptau pentru sau împotriva revoluției.

João Franco, omul cel mai discutat al vechiului regim, se desparte zgomotos de Hintze Ribeiro, tîrînd după sine treizeci de deputați regeneratori. Este singurul dintre monarhiști care înțelege că partidele de guvernămînt au compromis atît monarhia cît și toate instituțiile tradiționale portugheze. De aceea începe o luptă neînfricată împotriva lor. „Și unii și alții sînt la fel!” Atît regeneratorii cît și progresiștii păcătuiesc prin lipsa lor de moralitate politică și personală. „Portugalia nu poate continua să fie țara de rușine a progresiștilor și a regeneratorilor”. João Franco împrumută ceva

din mistica revoluționară: o zgomotoasă sinceritate, apeluri patetice la virtute și la onoare, formidabilul scandal pe care-l provoacă aducînd în discuția Parlamentului averea personală a miniștrilor și deputaților. Înțelege că republicanismul și revoluția au succes pentru că lumea e obosită de formulele vechi – și atunci își însușește formulele revoluționare. Vorbește Parlamentului și străzii ca și cum ar fi fost un trimis din ceruri ca să scape Portugalia de dezastru. Și are succes. Regele îi încredințează guvernul, într-unul din momentele cele mai grele ale țării. Dar João Franco, fără voia lui, slujește revoluția, parodiindu-i tehnica, formulele și mistica. Este cea mai evidentă confirmare a necesității abolirii ordinii vechi și a instaurării unei ordini noi, revoluționare și paradisiace.

José Alpoim, șeful disidenței progresiste, era un ambițios care credea că totul i se cuvine. Nu era lipsit de geniu, dar nu se putea concentra: scria zilnic un articol la ziar și cincizeci de scrisori, se agita pe culoarele Parlamentului, ținea admirabile discursuri, făcea vizite, primea foarte multă lume și nu tăcea niciodată. Cearta lui cu președintele partidului progresist, José Luciano, a pornit de la incidente ridicole – dar a avut urmări teribile: unitatea partidului pentru totdeauna sfărîmată și apropierea de republicani. Lupta dintre cele patru fracțiuni guvernamentale a desăvîrșit opera propagandei revoluționare. Politicienii stîlpi ai monarhiei colaborau astfel la succesul republicanilor. Guvernele care se succedau fără ca nimic să se schimbe, opoziția viguroasă care se îmblînzea de îndată ce era chemată la putere, sumele fantastice cheltuite de Don Carlos și familia regală, încă mai exagerate de zvonul străzii, toate acestea făceau ca opinia publică să privească cu tot mai multă fervoare către cealaltă parte a baricadei, către revoluționari.

§

Republicanismul și revoluția deveneau mai mult sau mai puțin populare, după cum le ajutau împrejurările interne sau externe. În aparență, Don Carlos depășise criza ultimatumului, și

republicanismul – care fusese la modă după revoluția din 1848 și în 1868, în timpul revoluției spaniole – părea obosit, dezorientat; îi lipseau șefi politici tineri, care să ducă mai departe acțiunea generației de la 1870. Ceea ce îl susținea și îi prilejuia momente de vertiginoasă ascensiune, erau pretextele interne; afacerea tutunului, ciuma bubonică, vinurile din Porto, sanatoriile etc., sînt tot atîtea teme de agitație, în Parlament, în redacții și pe stradă, împotriva monarhiei și regimului.

Strada a fost cucerită de abia la urmă. Revoluția, începută și proclamată de cărturari și intelectuali, avea nevoie de un tribun ca să poată respira în marile piețe ale Lisabonei, să însuflețească și să concentreze masele. Iar acest tribun, de atîta vreme așteptat, Lisabona l-a recunoscut în persoana unui bărbat de vreo 40 de ani, cu părul încărunțit, cu obrazul ars de soarele Africii, cu o lumină stranie în ochi, care, în amurgul zilei de 14 ianuarie 1903, la înmormîntarea caricaturistului Bordello Pinheiro – omul care zdruncinase prin desenele lui monarhia mai mult decît o făcuseră toți pamfletarii și poeții laolaltă – își deschide loc prin mulțime și întreabă dacă poate vorbi. Era fostul student în medicină, Antonio José de Almeida, care, după ce făcuse cele trei luni de închisoare în 1890, plecase în Africa, așteptîndu-și cu încredere ceasul. Acolo, la mormîntul caricaturistului antimonarhic, se revelează geniul oratoric al celui mai formidabil tribun pe care l-a cunoscut istoria modernă. Antonio José de Almeida fascinează masele prin simpla lui prezență, prin privirile sale rătăcite, prin vocea lui cu nesfîrșite nuanțe. Cînd începe să vorbească, imensa mulțime din jurul lui aproape că nu mai îndrăznește să respire. Este stăpînul absolut al tuturor acelor reuniuni gigantice – 100.000 de oameni, dintr-o populație de o jumătate de milion de locuitori, cît avea atunci Lisabona – reuniuni pe care le organizează săptămînal în Piața Libertății. Aportul politic al lui Almeida a fost unirea intelectualilor cu masele populare. El cel dintîi aduce sprijinul masiv al zecilor de mii de lucrători, galvanizați de verbul profetic al tribunului. Mai tîrziu, în Cameră, Antonio José de Almeida e oratorul republican

cel mai temut, barbarul neînfricat, care întrerupe și protestează, amenință și prooroceşte.

Citite în volum, discursurile lui par cu desăvîrșire mediocre, lipsite de substanță, de originalitate. Pentru că, de fapt, textul nu reprezintă nimic; importantă era prezența tribunului, starea sufletească pe care o crea în comuniune cu masele, experiența colectivă ale cărei izvoare iraționale știa, ca nimeni altul, să le deschidă și să le prăvălească sub cerul transparent al Lisabonei. Vorbea despre suferințele poporului strivit de tirania monarhiei. Vorbea despre salvarea patriei prin revoluție, de purificarea ei prin sînge. Patriotismul se împăca de minune, atunci, cu revoluția și republicanismul, căci „Bragança" era socotit un străin vîndut englezilor. Tribunul își vestea chiar propria lui moarte, dar nu se îndoia că „ideea, înecată în sînge, va reînsufleți". Ideea fixă a lui de Almeida era existența regelui; idee fixă care, așa cum remarcă A. Ribeiro Lopes, avea de partea ei istoria, știința, morala, filozofia și patriotismul. Dar succesul considerabil al tribunului se datorește puterii sale de a deștepta în sufletul popular nostalgia pentru suferință și răscumpărare. Oricît ar părea de paradoxal, acest revoluționar mason și dinamitard, vorbește maselor despre Hristos și Muntele Calvarului. Secretul farmecului său constă tocmai în această împrospătare a propagandei revoluționare, inspirarea ei din alte izvoare decît ale generațiilor precedente. El izbutește să reînsuflețească revoluția proiectînd-o, cel puțin pentru mase, pe un plan spiritual, reducînd-o la un conflict între valori morale, la o luptă între bine și rău. Un memorialist al revoluției, Raul Brandão, îl descrie astfel: „Acest Antonio José de Almeida e o forță generoasă și simpatică... Se supără, se agită; apoi uită totul cu un hohot de rîs... Are apoi și altceva, care îi face cinste: crede, începe întotdeauna prin a crede în toți. O mare generozitate un torace vast și o voce puternică și magnetică. Nu e de afaceri, nici un politician oportunist. Îi lipsește uneori spiritul critic. E orator; pînă și articolele sale sînt discursuri. Totuși, dreptatea, libertatea și poporul, care pentru alții nu sînt decît cuvinte, sînt pentru el realități profunde".

Al doilea șef al revoluției, deși cu o popularitate mult mai redusă, este Afonso Costa, fostul student al Facultății de Drept din Coimbra care atacase monarhia în ziarul *Ultimatum* și fusese achitat. Cu totul deosebit de Antonio José de Almeida: evreu, jurist, bun dialectician, pregătit pentru dezbaterile parlamentare, se pricepe mai ales la intrigile politice de culise. Oportunist, laș, imoral – nu are decît o singură pasiune: puterea. Nu-l interesează mijloacele cu care izbutește să parvină. „Ingrat și vanitos" – își amintește despre Costafostul său profesor la Coimbra – „era totuși umil cînd trebuia; scandalagiu și obraznic, totuși timid în fața primejdiei; sectar odios, prieten al măririlor și comodităților vieții...". Portughezii își amintesc încă de spaimele lui penibile; cînd sărea din tramvaie de teama unei bombe imaginare, se prefăcea rănit ca să nu iasă pe stradă, leșina cînd se complicau lucrurile și se închidea în ascensorul hotelului ca să scape de urmărire. Îndată ce ajunge la putere, fură sume considerabile din tezaurul Statului, fără șovăire. Numai la *Credit Lyonnais* avea un depozit de mai multe milioane; el a organizat sub republică faimosul împrumut de 50 de milioane de dolari, pentru care Parlamentul îi ceruse în mod public să dea socoteală.

Alexandre Braga era un boem frumos, cu părul blond, figura palidă, impecabil îmbrăcat, afectînd o distincție aristocratică; „seducea prin ordinea estetică a frumuseții și prin dezordinea scandaloasă a vieții sale" (Lopez Ribeiro). Seducea de asemenea prin glasul său muzical, prin poezia care străbătea în toate discursurile sale. A exploatat ca nimeni altul pe plan politic, prestigiul unui prodigios artist.

Brito Camacha devenise de la o zi la alta cel mai periculos rival al lui de Almeida. Medic militar, își leapădă uniforma ca să poată mai bine sluji cauza revoluției. Începe – ca majoritatea agitatorilor – prin articole de ziar și atrage repede atenția. Excesiv de inteligent, e caustic, necruțător, incisiv – nu numai față de monarhie și oamenii vechiului regim, ci mai ales față de miturile și șefii revoluției. Demască pretutindeni patologia misticii revoluționare,

distruge sistematic idolii străzii. Pare nihilist, deși e numai un visător al republicii ideale, al republicii alcătuite de intelectuali, în care oamenii liberi schimbă între ei noțiuni clare. Era organic împotriva lui Antonio José de Almeida, căci acesta voia „revoluția creată de sufletul poporului; generatoare de tot ceea ce e nobil și mare, revoluția spontană în serviciul cauzei sacre a Patriei”. De aceea nu accepta răsturnarea valorilor pe care o proclamau ceilalți șefi revoluționari. Un permanent disident, era detestat de camarazi și urît de mulțime pentru ironia lui strivitoare, pentru talentul său literar, pentru condeiul său mușcător. Unii spuneau că în vine îi curge oțet în loc de sînge. „Are în el ceva dizolvant... Nici un act de credință. În loc de căldură, ironie...” (Raul Brandão). Își petrecea serile într-o farmacie, și lumea spunea că-și prepară veninurile. Și totuși el a fost acela care a organizat lupta politică împotriva dictaturii lui João Franco, rezumînd-o într-o formulă celebră: „Trebuie să-l obligăm la tranzacții care-l slăbesc, sau la violențe, care-l compromit”.

Revoluția avea acum șefi și animatori pentru toate categoriile sociale. Îi mai lipsea un singur om: acela care trebuia să transforme republicanismul, cel puțin în ochii străinătății, într-un partid de guvernămînt. Elitele intelectuale fuseseră pregătite pentru revoluție de către generația de la Coimbra, și ele aveau acum pe un Alexandre Braga sau João Chagas ca să le satisfacă idiosincrasiile artistice și ideologice. Masele populare îl aveau pe Antonio Jose de Almeida. Afonso Costa era șeful parveniților, al clientelei politice provinciale. Masoneria ajuta revoluția prin formidabila ei organizație. Lipsea, însă, omul de mare prestigiu social și intelectual, care să risipească rezerva și a burgheziei, a cărui autoritate morală să transforme agitația străzii și frenezia intelectualilor într-un partid de guvernămînt.

Și omul acesta apare într-o bună zi, tocmai cînd partidul resimțea mai acut lipsa unui șef unic. La 23 iulie 1903, Bernardino Machado, fost ministru al lui Don Carlos, profesor la Universitatea din Coimbra, își dă în chip solemn adeziunea la republicanism.

Era un bărbat bătrîn, cu o impunătoare barbă albă – figură venerabilă de patriarh, soț model, părinte ideal, crescîndu-și copiii cu o desăvîrșită grijă și iubire. Nimeni nu-i putea reproșa nimic. Era afabil și curtenitor cu toți, seducător tocmai prin înfățișarea sa de cetățean model, căruia Regele îi dovedise încrederea și partidele de guvernămînt nu-i precupețiseră laudele. Corect, milionar, savant – izbutise să inspire tuturor stimă; căci elogia atît pe „patrioticul prelat" din Coimbra care pleca la Roma în fruntea unui „pelerinaj de credincioși" – cît și anarhismul, care „în toată puritatea sa e un ideal sublim, pe care societățile îl realizează progresiv".

Bernardino Machado era prin excelență „președintele". Și este într-adevăr ales curînd președinte al partidului republican. Adeziunea lui e o lovitură mortală dată monarhiei. Ultimele șovăiri și reticențe ale burgheziei sînt învinse de apariția aceasta nobilă, întrupare a tuturor virtuților civice și familiare. „Rolul său esențial va fi să dea partidului înfățișarea și psihologia unui partid de guvernămînt: s-a sfîrșit cu visurile federaliste (hispano-lusitane), cu extremismul social, cu internaționalismul, cu doctrinele transcendente, cu dezordinea; iar din punct de vedere pozitiv: ordine înăuntru, pace în afară, întemeiată pe alianța engleză. E de la început programul unui om de stat responsabil". (Ribeiro Lopez) Machado visează o republică burgheză, ordonată, calmă. În sufletul său, detesta republica străzii, a tribunilor, republica revoluționară, dinamică, telurică. Era un om al ordinii, dar nemăsurata lui ambiție îl făcuse să se viseze toată viața șeful Statului; și pentru a-și împlini visul, nu șovăie să atace monarhia, pe care o iubea și o stima.

Lîngă el, toți ceilalți șefi republicani par dinamitarzi, teroriști, luciferici. Barba patriarhală a nobilului președinte e un simbol al tuturor virtuților patriotice. Singur poetul desmetic, evreul de geniu Guerra Junqueiro – care a scris cele mai cumplite pagini împotriva lui Dumnezeu, a Portugaliei și a Regelui, ca să-și încheie viața strîngînd la piept un crucifix – singur el scrie: „Bernardino va fi un crin care va rodi cucută...". Istoria nu l-a dezmințit.

Machado a creat mitul republicii cordiale, simple, oneste, burgheze, bine crescute – prin care revoluția a izbutit să convertească și să zdruncine vechile partide de guvernămînt. Surîsul președintelui a fost calul troian al revoluției în inima burgheziei portugheze.

IV. Regicidul și instaurarea republicii

În 1906 João Franco se află la guvern, în cartel cu progresiștii lui Jose Luciano de Castro. Este așa numita „concentrare liberală”, pe care Don Carlos se trudise de multă vreme s-o realizeze. Formula nu durează însă decît numai cîteva luni. Cînd progresiștii îi retrag sprijinul, João Franco prezintă Regelui demisia; nu putea guverna singur, împotriva unui Parlament ostil. Ultimele alegeri aduseseră în Adunarea Deputaților și cîțiva din șefii republicani: Antonio José de Almeida, Afonso Costa, Braga, Menezes – care-și continuau de pe tribuna Camerei opera începută în redacții, în lojile masonice și pe stradă.

Don Carlos îl convinge pe Franco să guverneze fără Parlament, instaurînd dictatura. Se spune că João Franco a șovăit mult pînă să accepte propunerea regală. În cele din urmă, primește și, la 8 mai 1907, apare primul decret dictatorial. Franco își justifică acțiunea mai ales pe motive de gospodărie; este o „dictatură administrativă”, fără implicații politice, menită să scape țara de desfrîul partidelor, să consolideze finanțele, să purifice viața publică etc. João Franco nu uitase nici unul din elementele mesianice ale propagandei sale electorale, care se dovedise atît de norocoasă. Programul, privit la rece, era un program cuminte și înțelept – singurul, de altfel, care ar fi făcut posibilă o guvernare continuă și coerentă, dezrobită de tirania Parlamentului. Numai că, aproape nimeni în Portugalia nu dorea un asemenea program cuminte și înțelept; pentru simplul motiv că autorii lui – Don Carlos și João Franco – nu erau iubiți; nu erau, cum se spune, populari. Îndeosebi Don Carlos nu era iubit de portughezi; un rege care nu fusese niciodată aclamat de mulțime, pe care oamenii îl priveau

cu indiferență, ciudă sau indignare. Nu le plăcea, în primul rînd, înfățișarea lui: prea gras, prea chipeș, cu un zîmbet pe care-l socoteau ironic și disprețuitor. Ducea, apoi, în credința supușilor săi, o viață imorală; vînătoarea și aventurile galante erau singurele lui îndeletniciri. Seriozitatea cu care Don Carlos rezolvase problemele politice externe, după criza ultimatumului, era un lucru de care foarte puțini vorbeau. Realele lui însușiri politice nu găseau ecou în marea masă portugheză pentru că nu exista între Tron și neam nici o legătură caldă, de simpatie. Don Carlos nu va fi iubit de o parte din supușii lui – destul de puțini, de altfel – decît douăzeci de ani după moarte. Unul din intelectualii republicani cei mai de frunte își amintește, în memoriile sale: „Avea defecte. Dar cu toate aceste defecte, a fost omul politic cel mai inteligent al timpului său și singurul, dintre toți, care avea caracter" (Homen Cristo).

Proclamarea dictaturii provoacă în toate cercurile politice și straturile sociale o indignare fără margini. Șeful progresiștilor, José Luciano, începe cel dintîi să protesteze. Hintze Ribeiro președintele partidului regenerator, declară regimului un „război fără odihnă, intransigent". Și profetizează: „Această dictatura va sfîrși ori printr-o revoluție, ori printr-o crimă!". Președintele republicanilor, Bernardino Machado, observă că în momentul de față „se guvernează nu numai împotriva republicanilor, ci și împotriva monarhiștilor". Un profesor universitar de la Coimbra invită pe monarhiști să intre în rîndurile republicanilor. Dizidența condusă de Jose de Alpoim aproape că-i ascultă sfatul. Tribunul Antonio Jose de Almeida strigă: „Bine venită fii, oră a revoluției!". La intrarea Regelui în teatrul „Dona Amelia" publicul izbucnește într-o manifestație ostilă. În mahalale, copiii cîntă un refren implorînd Fecioara Maria să pună capăt dictaturii...

La 20 noiembrie se petrece o ședință istorică în Adunarea Deputaților. Costa ia cuvîntul și, după ce critică dictatura din punct de vedere legal, atacă violent pe Don Carlos, sfîrșindu-și filipica printr-o apostrofă rămasă celebră: „Pentru mult mai puține crime s-a rostogolit, în Franța, pe eșafod, capul lui Ludovic XVI!". Zadarnic

cere Președintele Adunării expulzarea deputatului republican. Afonso Costa refuză să părăsească incinta și e scos de baionetele soldaților. Atunci se petrece o scenă pe care nimeni nu ar fi putut-o prevedea. Tribunul poporului, Antonio José de Almeida, sare pe o bancă și strigă, stăpînind furtuna cu formidabila lui voce: „Soldați, hai să facem revoluția! Baionetele voastre și glasul meu ar putea, străbătînd orașul, să aducă gloria unui popor și libertatea unei patrii!". Celălalt deputat republican, umanitaristul Menezes, leșină – colaborînd astfel la dramatizarea momentului care trebuia să devină istoric. Tribunul cere cuvîntul, și recurge la vechea stratagemă: compară prețurile toaletelor Reginei cu costul pîinii săracilor. Impresia e, ca de obicei, profundă. În sfîrșit, vorbește și Alexandre Braga, arbiter elegantiarum. Calm, disprețuitor, ironic, își alege ținta cea mai ușoară în persoana lui Don Carlos. Baionetele sînt chemate în ajutor, și – frumosul revoluționar e expulzat într-un vacarm asurzitor.

João Franco cere Regelui dizolvarea Parlamentului și adevărata dictatură începe. Dar șefii revoluției sînt purtați pe brațe de o mulțime fanatizată. Actele de curaj din incinta Parlamentului dezlănțuie un entuziasm fără pereche. Numele tribunului e rostit ca o incantație. Strada e în delir, iar republicanii și progresiștii disidenți ai lui Alpoim, hotărăsc că a sosit momentul să proclame fățiș revolta.

La conspirație iau parte foarte multe elemente. Alpoim aduce banii, Antonio José de Almeida se înțelege cu anarhiștii și începe fabricarea bombelor, cîțiva ofițeri de marină se angajează să înceapă insurecția pe vasele de război. Se hotărăște, printr-o convenție între republicani și disidenții liberali, să se ceară abdicarea Regelui. Campania antimonarhică crește necontenit în intensitate. Machado dos Santos menține legăturile cu marina, iar Antonio Maria de Silva organizează „artileria civilă". Numele acestea se bucurau de o mare popularitate printre revoluționari. Creatorul și organizatorul „artileriei civile", inginerul Antonio Maria de Silva, era și unul din stîlpii carbonarismului lusitan, organizație secretă, care

își propusese transformarea francmasoneriei într-un instrument politic energic și violent. Ideea carbonarismului o avusese cel dintîi un bibliotecar municipal, Arthur Luiz de Almeida, tînăr melancolic și sumbru, lector neobosit al romanelor de aventuri istorice, care organizase încă de pe vremea studenției Junta Revoluționară Academică, nucleu ce avea să dea naștere mai tîrziu carbonarismului. Împreună cu inginerul Antonio Maria de Silva și Machado dos Santos, Luiz de Almeida alcătuiește un triumvirat al carbonarismului, avînd conducerea organismului suprem, *Alta Venta*. Carbonarii activau în același timp și în masonerie, exercitînd o influență decisivă în *Loja Montana*, care le ușura comanda asupra întregului Mare Orient Lusitan. Vom reveni asupra organizației și forței masoneriei în Portugalia. Trebuie subliniat, însă de pe acum caracterul terorist al carbonarismului și stima aproape superstițioasă pe care o dobîndise mai ales în mediile muncitorești și marinărești. *Alta Venta* avea spioni pretutindeni, în așa chip încît Regina Amelia nu îndrăznea să șoptească ceva important vreunui ministru decît în mijlocul salonului pentru că pînă și telefonistul făcea parte din organizația carbonară...

Revoluția urma să izbucnească în ziua de 28 ianuarie 1908. Regele se afla, de la începutul lunii, la Vila Viçosa, unde se dusese să vîneze în tovărășia Prințului moștenitor, Luis Filip. Primul act al insurecției trebuia să fie arestarea lui João Franco. Fiecare șef revoluționar își avea misiunea sa: tăierea comunicațiilor, revolta militară, agitarea cartierelor marinărești etc. Totul eșuează însă de la început, pentru simplul fapt că Franco dormise în noaptea aceea în locuința soacrei sale, în loc să doarmă acasă. Complotul e repede descoperit. José Alpoim, liberalul disident devenit șef de insurecție, se ascunde și trece a doua zi frontiera spaniolă. Alfonso Costa, „șeful suprem al orchestrei”, e prins, i se rade barba și e arestat. Sînt arestați și ceilalți conducători, în frunte cu Antonio de Almeida. João Franco hotărăște deportarea lor și prezintă în acest sens Regelui un decret–lege, care autorizează Guvernul să expulzeze în colonii pe șefii revoluționari, să procedeze viguros

împotriva societăților secrete (probabil, însă, că nu și împotriva masoneriei, căci erau destui masoni în Guvern) și să suspende imunitatea parlamentară. Decretul poartă data de 31 ianuarie și ministrul de justiție ia trenul spre Vila Viçosa ca să-l supună Regelui. Don Carlos îl semnează, murmurînd „Mi-am semnat sentința de moarte!". E probabil că singur el își dădea într-adevăr seama de gravitatea situației.

Indignarea populară împotriva lui João Franco nu mai cunoaște margini. Toată lumea așteaptă asasinarea dictatorului: din ceas în ceas. Don Carlos se hotărăște să se întoarcă în Capitală, a doua zi după semnarea decretului, la 1 februarie. Sosește, împreună cu Principele moștenitor, pe vaporul *Don Luiz*, care intră maiestos, către căderea serii, în estuarul Tagelui. Familia regală, membrii Guvernului, doamnele de onoare, intimii Palatului, gazetari și fotografi așteaptă la stația fluvială. E o după amiază frumoasă, senină, înfiorată de apropierea primăverii. Mulțimea s-a adunat din belșug în jurul debarcaderului. Cordoane de polițiști stau gata să păzească ordinea. Dar aproape că nu e nevoie de ei. Oamenii privesc tăcuți, apăsați parcă de o presimțire funestă. L-au zărit pe João Franco trecînd preocupat printre grupurile oficiale. Dictatorul e palid și figura lui mongolică – ochii mici, oblici, depărtați, umerii obrajilor ieșiți în afară, mustață rară deasupra gurii – pare mai sinistră astăzi. Miniștrii și generalii îl înconjoară intimidați. Iar Don Carlos, după ce coboară și sărută mîna Reginei, salută și se întreține cu doamnele de onoare și curtenii, apoi spune lui Franco, urcîndu-se în landou, că e așteptat la Palat. Cortegiul regal pornește în pasul măsurat al cailor, traversînd mulțimea aceea împietrită, care nu se putea încă dezmetici din visul urît pe care-l urzise ultimul decret-lege.

Deodată un tînăr se desprinde din primele rînduri și, sărind pe scara landoului, descarcă revolverul asupra Regelui. Regina încearcă să-l lovească cu buchetul de flori care i se oferise cîteva minute mai înainte. Principele moștenitor are timp să-și scoată revolverul, dar, în clipa următoare, un necunoscut cu barbă

își face loc din mulțime și, îngenunchind, ochește cu carabina. Principele Luiz Filip cade, grav rănit. Se mai aud cîteva împușcături, care rănesc pe al doilea Principe, Don Manuel. Landoul pornește în goana cailor către Arsenalul Marinei, Regina, încercînd zadarnic să susțină capul însîngerat al lui Don Carlos. Regele murise, iar Principele moștenitor își dă sufletul puține minute după ce trăsura regală ajunge la Arsenal.

Tînărul care ucisese pe Rege se numea Alfredo Costa și era casier într-o prăvălioară din Lisabona. A căzut lovit de săbiile ofițerilor din escortă. Celălalt, omul cu barbă, care mînuise carabina, se numea Manuel Buiça, fost sergent într-un regiment de cavalerie și institutor. Amîndoi erau carbonari și fanatici discipoli ai lui Antonio José de Almeida. Dar nu rămîne îndoială că n-au lucrat singuri. În timp ce ei trăgeau, s-au mai auzit alte focuri de armă, și nimeni din jur n-a încercat să-i dezarmeze. Unii martori pretind că au fost mai mulți conspiratori, care s-au împrăștiat prin mulțime. Forțele ordinii, ca întotdeauna în Portugalia regalistă, au intervenit prea tîrziu, lovind la întîmplare în rîndurile privitorilor și ucigînd un tînăr nevinovat.

Asupra celor doi regicizi s-a publicat o literatură enormă, fără ca totuși să i se dezlege misterul. José Alpoim, care – își amintește Unamuno – strigase la Salamanca, aflînd de moartea lui Don Carlos, „a murit canalia!" – mărturisea prin 1914 lui Raul Brandão: „Sînt doar două persoane în Portugalia care știu totul, eu și încă cineva... Nu vreau să spun nimic pentru că nimeni nu știe, în epoca în care trăim, ce se poate întîmpla... Doar eu și o altă persoana știm în ce casă s-a ținut reuniunea, cine a prezidat și cine i-a preschimbat lui Buiça revolverul cu o carabina...". Unii afirmă că cei doi atentatori veniseră să-l asasineze pe João Franco, dar, văzînd că dictatorul nu se arată, au tras în Don Carlos. Fapt este că atentatul a fost organizat de carbonari. Cineva găsise, chiar în preziua regicidului, un document destul de vorbitor în această privință, dar dictatorul nu-i dăduse nici o însemnătate. Mulți l-au învinuit pe Franco că nu luase destule măsuri de pază. Dar, așa cum mărturisea

el mai tîrziu, la toate se gîndise, în afară de regicid. „Am prevăzut totul; am prevăzut chiar moartea mea. Ceea ce n-am prevăzut, a fost asasinarea Regelui, asta niciodată nu mi-a trecut prin minte...”.

§

Trupurile neînsuflețite ale lui Don Carlos și Infantelui Luiz Filip sînt aduse la Palat. Don Manuel, devenit de cîteva ceasuri Suveranul Portugaliei, convoacă chiar în acea seară Consiliul de Coroană. Sosesc pe rînd membrii Guvernului, șefii tuturor partidelor și consilierii regali. Palid, demoralizat, apare și João Franco; își înaintează demisia și, cîteva zile în urmă, pleacă în exil voluntar. Cu toate însușirile sale, Franco își înmormîntează, definitiv, în acea seară, cariera sa politică. De atunci, nimeni nu-i va mai cere sfatul sau sprijinul. Solidaritatea lui cu Don Carlos a fost într-adevăr desăvîrșită; căci întocmai cum Suveranul plătea cu viața greșeala lui João Franco de a instaura dictatura într-un moment cînd nimic nu mai putea fi salvat, tot așa Franco plătea greșelile Regelui; inaderența lui la momentul politic intern, ușurătatea și ironia lui, care-l făcuseră peste măsură de impopular. „N-am văzut pe nimeni plîngînd”, scrie Julio de Vilhena, amintindu-și de seara de la Arsenal. „Se discuta cazul, făcîndu-se felurite considerații, dar n-am văzut nici o lacrimă alunecînd pe fețele prietenilor defunctului”.

Demisionînd Franco, se alcătuiește un guvern de concentrare, cu misiunea de a înfăptui destinderea. Dinastia își cere iertare, la 2 februarie e abolită dictatura, suspendîndu-se toate măsurile excepționale luate în ultimele zece luni. Ducesa de Palmela întreabă pe Franco, după încheierea Consiliului de Sfat: „Dar asta înseamnă sfîrșitul monarhiei, nu-i așa, João Franco?!”. Într-adevăr, sînt istorici care învinuiesc pe fostul dictator că a cedat într-un chip ridicol puterea; datoria lui, spun unii, era să continue opera începută împreună cu Don Carlos. Poate ar fi izbucnit revoluția și s-ar fi instaurat mai de vreme republica – dar poate că

monarhia s-ar fi putut consolida, sub tînărul Suveran Don Manuel II, pe care portughezii încă nu-l iubeau, dar nici nu-l urau ca pe Don Carlos.

Consiliul de Stat însă, hotărăște altfel. Tribunii revoluționarii sînt eliberați, gazetele republicane își reiau apariția. La înmormîntarea lui Don Carlos nu asistă aproape nimeni. În schimb mormintele regicizilor sînt troienite de flori și se organizează manifestații uriașe în cinstea lor cu orice prilej. Ancheta începută pentru descoperirea complicilor este suspendată. Masonii din guvernul de concentrare își apără colegii republicani. *The Times* scrie: „Lumea civilizată va înțelege că cei care comandă în Portugalia sînt domnii asasini". Societățile secrete, masoneria și carbonarismul, își continuă opera. Guvernul e cu totul paralizat de forța crescîndă a republicanilor și nu îndrăznește să ia nici o măsură împotriva lor. Președintele Consiliului, amiralul Ferreira do Amaral, întreabă pe președintele republicanilor, venerabilul Bernardino Machado, dacă Regele Don Manuel poate asista la o ceremonie. Machado îl trimite vorbă: „Spune-i lui Amaral să fie liniștit. E adevărat că facem bombe pentru revoluție, dar nu ne gîndim la un atentat personal, care ar dăuna mișcării. Vom continua să facem bombe, totuși nu avem de gînd să omorîm pe Rege. Spune-i lui Amaral că poate lăsa pe Rege să se ducă la Catedrală; nu i se va întîmpla nimic...". Regele, așa cum notează un memorialist contemporan „nu mai era fiul încoronat al unui monarh. Era fiul palid al unui asasinat, nu era un moștenitor. Era un orfan".

Un orfan pe care nu-l ajută nimeni. Coaliția guvernamentală nu durează mult. Oamenii politici monarhiști încă nu izbutiseră să se înțeleagă între ei. Nimeni nu mai credea în viabilitatea monarhiei. Adeziunile la partidul republican cresc în fiecare zi; pînă și doi dintre consilierii Coroanei – unul din ei fost profesor al Regelui și fost ministru monarhist – se înscriu la republicani. Alegerile din 28 august 1910 dau 24 de deputați republicani. Regimul își trăia ultimele clipe și oamenii din Guvern încercau de pe acum să-și asigure simpatia urmașilor – a republicanilor.

Zadarnic se organizează în Porto o Legiune Albastră, pentru apărarea monarhiei. Zadarnic se zbate Nordul, neodihnitul centru al insurecției portugheze, manifestîndu-și cu orice prilej devotamentul față de tînărul Suveran. Partidele monarhice se macină între ele, și rotativa funcționează într-o indiferență totală.

Republicanii se pregătesc pentru asaltul final. Popularul tribun, José Antonio de Almeida, își pierduse la „centru" prestigiul său fabulos, pentru că regicidul nu adusese cu sine instaurarea republicii. Pentru scurt timp, Brito Camacha, spiritul necruțător al revoluției, pare a lua conducerea mișcării. Dar în cele din urmă șeful suprem se dovedește a fi tot Afonso Costa în fruntea grupului sau democrat. Pentru a-și reface prestigiul, Jose Antonio de Almeida se hotărăște să încerce lovitura de stat, folosindu-se de violență. În primele zile ale lui octombrie 1910, împarte arme muncitorilor din organizația carbonară și înarmează lojile masonice. Regele Don Manuel II era așteptat la 4 octombrie la Vila Real, un orășel din Nordul Portugaliei. I se pregătește o primire plină de fast, organizîndu-se cortegii și o mare manifestație populară. Dar Regele nu mai are timp să plece la Vila Real. În noaptea de 3 spre 4 octombrie, revoluția izbucnește la Lisabona. O revoluție care, în primele ”ceasuri, părea că n-are sorți de izbîndă. Șefii Insurecției, cu Afonso Costa și Antonio Jose de Almeida în frunte, sînt gata să fugă. Mai multe regimente care trebuiau să se răscoale, rămîn loiale Regelui. Doar un regiment de infanterie se revoltă; sergenții își arestează ofițerii și, împreună cu grupuri de marinari și civili înarmați, se întăresc în Rotonda care domina orașul, actuala Piață Pombal. Armata guvernamentală atacă de mai multe ori piața, fără să izbutească să o cucerească. Artileria bombardează centrele insurecte de la gară și castelul S. Jorge. Revoluționarii ar fi depus poate armele dacă Machado dos Santos nu și-ar fi păstrat entuziasmul și încrederea în victorie.

În sfîrșit, se aude artileria insurectă; revolta izbucnise pe vasele de război San Rafael și Adamastor, care prind sub focul lor Palatul Regal. Don Manuel și suita caută adăpost în grădină,

izbutind a doua zi să se refugieze la Mafra, la treizeci de kilometri de Lisabona. Armata guvernamentală cere un armistițiu. Acesta a fost semnalul biruinței. În dimineața de 5 octombrie Regele se îmbarcă pe iachtul Amelia care-l duce la Gibraltar. Portugalia devenise Republică.

Cînd s-a răspîndit vestea în Vila Real, unde era așteptat, că Don Manuel a abdicat și că Republica fusese instaurată – manifestația pregătită pentru slăvirea Monarhiei s-a transformat repede într-o manifestație republicană; aceleași cortegii, același public, străbat într-un delirant entuziasm străzile orașului, aclamînd Republica și pe conducătorii ei...

În ziua de 5 octombrie 1910, la 11 dimineața, se alcătuiește guvernul provizoriu, sub președinția lui Teófilo Braga. Ministerul de Interne îl ia Jose Antonio de Almeida. Justiția, Alfonso Costa; Externele, Bernardino Machado. Încă de la declararea armistițiului, armata guvernamentală fraternizează cu republicanii. Guvernul provizoriu adresează poporului portughez o proclamație în care cere ordine, muncă și respectul proprietății. Pe străzile Lisabonei o mulțime înnebunită de entuziasm manifestează fără odihnă, pînă tîrziu după miezul nopții.

Totul se înfățișa într-adevăr ca o monarhie fără monarhiști, pierind obosită, dezgustată, lovită în însuși centrul ființei sale.

V. „Balburdia sanguinolente"

Scriitorul Eça de Queiroz prevestise, cu mulți ani înainte de izbucnirea revoluției, că Republica va fi o „dezordine sîngeroasă" *(balburdia sanguinolente).* Nu se înșelase. Un sfert de veac de agitație, conspirații și retorică revoluționară, crease o stare de spirit pe care nici un regim nu o putea mulțumi. Oamenii, învățați de șefii insurecției să se opună cu orice preț, își continuau opoziția și după cucerirea puterii. În primele zile ale Republicii victimele indignării revoluționare erau ușor de găsit: preoții catolici, călugării, seminariile, mînăstirile. Campania anticreștină dura, în Portugalia, de pe timpul Marchizului de Pombal. Și acum erau greu de convins mulțimile revoluționare, care străbăteau Capitala cîntînd *Portuguesa*, că mînăstirile nu sînt prevăzute cu subterane, că seminariile iezuiților nu au fost transformate în arsenale ale monarhiei, că preoții nu sînt înarmați și nu trag cu carabina asupra republicanilor. Oamenii cereau să se convingă ei înșiși de tot ce li se spusese – mai ales în ultimii treizeci de ani – asupra perfidiei, imoralității și primejdiei Bisericii catolice. Casa lazariștilor e atacată, dar, în loc de arsenal, republicanii găsesc acolo cîteva zeci de copii înspăimîntați și călugării rugîndu-se în genunchi. Superiorul și alți cîțiva călugări sînt împușcați; ceilalți sînt agresați și conduși la marele cartier republican, unde se făceau cercetările. Călugărițele și preoții sînt atacați pe străzi. Este doar începutul. Restul îl va face ministrul de justiție, evreul Afonso Costa, neînfricat adversar al Bisericii. În sesiunea solemnă a masoneriei portugheze, Costa mărturisește deschis: „În două generații Portugalia va elimina definitiv catolicismul..."

Și se ține de cuvînt. Dintre toți miniștrii Guvernului provizoriu, Afonso Costa este singurul care realizează o operă revoluționară. Introduce divorțul, stabilește ofițerul stării civile, separă Biserica de Stat, legitimează dreptul la grevă, dă cîteva lovituri grele proprietății. Episcopul de Porto îi rezistă și Costa îl cheamă în cabinetul lui de la Ministerul de Justiție ca să-l certe și să-l trimită pentru doi ani peste graniță. Guerra Junqueiro, celălalt mare geniu semit al revoluției, spunea despre Costa: „este un ciclon și un cronometru”. Machado dos Santos îl demască drept „cel mai îndrăzneț, mai inept și mai imoral dintre toți tiranii”. Iar tribunul poporului, José Antonio de Almeida, aflat curînd după izbînda republicană în luptă deschisă împotriva lui Afonso Costa, prevestea că „va fi osîndit pentru totdeauna la muncă silnică, în galerele istoriei”. Adevărul este că Afonso Costa izbutește să rupă unitatea partidului republican și să dobîndească, de partea lui, majoritatea parlamentarilor. Curînd ajunge omul cel mai puternic și cel mai temut, doborînd guvernele după bunul lui plac.

Guvernul provizoriu își păstrează mandatul pînă la 24 august 1911, cînd este ales primul Președinte al Republicii în persoana unui bătrîn luptător republican, Dr. Manuel de Arriaga. Dar, pînă la această dată, cîte schimbări nu avuseseră loc în fizionomia politică a țării încă din primele zile ale Republicii, odată cu persecuțiile religioase, apăruseră celelalte simptome specifice revoluției biruitoare: discursurile, martirii și „convertiții”. Republica se naște sub semnul retoricii, căci la înmormîntarea amiralului Reis – șef de insurecție care-și găsise moartea într-un chip misterios în noaptea de 3 spre 4 octombrie – discursurile încep în plină amiază și se continuă la lumina făcliilor.

Apar, apoi, martirii revoluției. Toți se bătuseră la „Rotondă”, toți complotaseră, toți fuseseră persecutați – și toți cereau acum, în ziua biruinții, posturi și măriri. Sînt trimiși în străinătate – miniștri și însărcinați cu afaceri – gazetarii, pamfletarii și scriitorii revoluționari; João Chagas la Paris, Guerra Junqueiro la Berna, Bernardino Machado la Rio de Janeiro, și alții. Dar sînt

ceilalți, miile de martiri, care-și cer recompensa. „Zi și noapte ministerele sînt tixite de pretendenți care-și povestesc serviciile pe care le-au prestat și martirajul atroce pe care l-au suferit. Se grămădesc munți de petiții, și toți s-au bătut la Rotondă... Lista apărătorilor autentici ai încercărilor republicane ar fi dat un număr de două ori mai mare ca al populației Portugaliei... În ziarele din Lisabona și provincie apar neîntrerupt scrisori în care eroi ignorați și martiri uitați își dau la lumină autobiografia și cer Guvernului Republicii să nu-i uite” (Fialho d'Almeida). Un scriitor își amintește: „Numărul de eroi de la Rotondă care mi s-au prezentat!!! Petițiile cu foi de serviciu în partidul republican! Unii se prezentau blînzi, alții veneau furioși, strigînd împotriva nedreptății de a nu fi luați în seamă...” (Joaquim Leitão).

Afonso Costa împănează posturile Ministerului de Justiție și ale altor instituții cu cumnați, veri și oameni de încredere. Este republicanul care înțelege cel mai bine în ce constă o revoluție. Și de aceea, atunci cînd va izbucni conflictul hotărîtor în partidul republican, Costa va aduna în jurul său numărul cel mai mare de deputați și înalți dregători. Dar, deocamdată, nu sînt locuri pentru toți vechii luptătorii și martiri republicani – iar oamenii, încurajați să protesteze sub Monarhie, protestează și mai vîrtos sub Republică. În sfîrșit, apar „convertiții” – *os adhesivos*, cum li se spune. Șefii partidelor monarhiste își autodizolvă grupările și redau foștilor membri toată libertatea de acțiune. Atîta așteptau credincioșii sfetnici, senatori și deputați ai Monarhiei. Prin declarații emoționante, publicate în loc de cinste în toate ziarele republicane, oamenii vechiului regim își mărturisesc totala lor „adeziune” la revoluția triumfătoare. Unii o fac ca să-și păstreze posturile cîștigate sub Monarhie; alții ca să dobîndească locurile de frunte care le fuseseră interzise sub vechiul regim. Chiar unii preoți și monarhiști notorii se declară ultrarepublicani. Începe o supra-licitare dramatică și vechile cadre revoluționare, se simt sufocate sub numărul considerabil al „adeziunilor”.

Cu toate acestea, marea masă portugheză, masa amorfă și indiferentă schimbărilor politice – nu aderă. Cei care se încadrează noului regim sînt tot vechii politicieni și vechea clientelă electorală a Monarhiei. Un an după căderea Monarhiei, Antonio José de Almeida scrie în ziarul său *A República*: „Ce s-a făcut pentru a integra țara întreagă în Republică, pentru a o face să apere Republica, să se bată pentru ea, să se solidarizeze cu ea?... Ce măsuri s-au luat ca să se atragă în mod practic așa numitele clase neutre, moderate, norodul din sate, simplu și aspru,... provincia, în sfîrșit, dominată ani de-a rîndul de cea mai tristă și mai primejdioasă indiferența politică?!" (República din 3 decembrie 1911).

Costa, adevăratul dictator al Republicii, nu se gîndea la asemenea măsuri. Misiunea lui era să distrugă din rădăcină vechiul regim, paralizînd pe rînd instituțiile tradiționale. În primele șase luni ale Republicii, acest neobosit reformator dă la iveală 759 de decrete. Cîteva din cele mai de seamă, le-am amintit mai sus. Costa însă își pregătește cu abilitate rolul de dictator absolut al partidului republican; dreptul la grevă, modificarea legii chiriilor și alte reforme îl fac idolul mulțimii. Grevele încep cîteva săptămîni după căderea Monarhiei și ele continuă cu tot mai multă vigoare în anii 1911 și 1912. De mai multe ori se declară grevă generală. Guvernul e silit să ia măsuri, împotriva lucrătorilor, închizîndu-le sediul și făcînd arestări în masă. Vechii revoluționari strigă: „Revoluția a fost trădată!" și-și amintesc de bombele pe care le pregăteau sub Monarhie. Atentatele și actele de sabotaj devin repede episoade curente, de fiecare zi. Lisabona rămîne fără lumină și fără apă. Trenurile și tramvaiele nu mai circulă. La toate aceste greutăți interne se adaugă primejdia unei invazii monarhiste din Spania, unde Paiva Couceiro, un fost căpitan în armata lui Don Manuel organizează miliția antirepublicană și amenință regimul.

Lumea începe să se dezguste de revoluție. „Nu pentru asta s-a făcut Republica!", strigă Machado dos Santos lui Afonso Costa. Izbucnesc certuri pentru Președinția Republicii. Fiecare fruntaș

revoluționar susține alt nume. Venerabilul Bernardino Machado, care trădase Monarhia numai ca să ajungă Președinte de Republică, observă că aproape nimeni nu-i rostește numele. Se mulțumește atunci cu postul de ambasador la Rio de Janeiro. Marele Maestru al masoneriei, Magalhaes Lima, ar fi avut cele mai multe șanse să fie ales, dar era prea bolnav ca să i se încredințeze Președinția. Pentru că șefii nu se înțeleg între ei, e ales un bătrîn de peste 70 de ani – cunoscut mai ales printr-un volum de versuri, *Harmonias Sociaes*, în care, așa cum mărturisea, înălțase „imnuri de slavă unei noi religii, religia Umanității în serviciul Frumosului, Binelui și Dreptății”. Bătrînul Manuel de Arriaga vorbea Adunării Generale „în majuscule” dar nu-l ascultă nimeni și, mai ales, nu-l ia nimeni în serios. Ceea ce e mai grav pentru el și pentru tînăra Republică, nu izbutește să facă un guvern, după ce Guvernul provizoriu își depune mandatul. Șefii republicani nu se înțeleg între ei. Urmează întocmai jocul politicienilor monarhiști. Și într-o bună zi, la 17 octombrie 1911, vechiul partid republican se dizolvă dînd naștere la trei fracțiuni: Afonso Costa devine șeful democraților, Jose Antonio de Almeida al evoluționiștilor, iar Brito Camacha al unioniștilor. Cu timpul, mai apare și o a patra, fracțiune: a independenților.

Pentru că nici una din aceste fracțiuni nu izbutise să dobîndească sprijinul absolut al Adunării, Președintele alcătuiește, la 3 septembrie 1911, un guvern cu oameni din afara partidelor republicane. Este primul paradox al revoluției portugheze. Guvernul cade, de altfel, după două luni, urmat fiind de un guvern zis de concentrare, în care nu intra, totuși, nici unul din fruntașii revoluționari. Greutățile sînt din ce în ce mai mari. Grevele se țin lanț și în octombrie 1911, Paiva Couceiro face o incursiune în Nordul țării sperînd să reîntroneze monarhia. Încercarea eșuează, cu toate că Paiva Couceiro conta pe un mare număr de ofițeri din toate regimentele, ofițeri dezgustați de Republică și, îndeosebi, de anarhia care-și făcea loc în armata. Dar frontiera era păzită de voluntarii republicani și de unități leale regimului. Paiva Couceiro va încerca o a doua incursiune în 1912, cu același lamentabil rezultat.

Între timp, guvernele cad într-un ritm turburător. Pînă în ianuarie 1913, nici Antonio João, nici Afonso Costa nu fac parte din guvern. Costa transformă vechile societăți secrete revoluționare într-o nouă organizație secretă, „furnica albă" *(formiga branca)*, numită astfel pentru că, asemenea termitelor, membrii ei lucrau nevăzuți la surparea Statului. În *formiga branca* se aflau, printre alții, foști criminali eliberați după instaurarea republicii și deveniți apărătorii noului regim. Toți alcătuiau un corp de elită la dispoziția lui Afonso Costa și exercitau cea mai severă teroare.

Antonio José de Almeida își pierdea popularitatea văzînd cu ochii. Temutul revoluționar se transformase într-un moderat guvernamental, apărător al ordinii și al instituțiilor. Făgăduise atît de multe lucruri și atît de precise în timpul agitație antimonarhice, încît se afla acum într-o serioasă încurcătură. Pe vremuri, vorbind studenților din Coimbra, spusese că străvechea Universitate va fi purificată printr-un ciclon, care va mătura totul în calea lui. Ministru al Republicii, Antonio José de Almeida ceartă studenții pentru lipsa lor de disciplină. Începe să fie urît. Și ura crește mai ales cînd se află că tribunul exercită o acțiune moderatoare, cerînd iertarea vechilor monarhiști și amnistierea prizonierilor din rîndurile milițiilor lui Paiva Couceiro. Almeida își dă seama că numai o totală destindere politică, urmată de o activă propagandă republicană la sate și în micile orașe de provincie, ar putea reface unitatea națională. Dar partizanii săi, devotații săi apărători de ieri, îl învinuiesc de trădare. El, stăpînul necontestat al maselor populare, azi nu mai poate vorbi și e atacat de nenumărate ori de o mulțime înfuriată.

Afonso Costa, mai radical și mai puțin tolerant, e chemat să guverneze în 1913. Dar nici el nu e bine primit. Costa face Republica „după chipul și asemănarea sa: materialistă și orgiastică, primind cu brațele deschise lepădăturile și pleava partidelor monarhiste – pe cei care nu aveau convingeri și doreau să-și continuie bunul trai", mărturisește Guerra Junqueiro lui Brandão. În partidul lui Afonso Costa „intră negustori, provinciali care vor să-și

păstreze locurile și pozițiile, și radicalii din Lisabona și Porto, care îi dau consistență, făcînd din acest partid, cu toate defectele și calitățile sale, unicul organism viu al Republicii. Viu și insuportabil”. Văzîndu-i odaia, trecînd pe stradă, Guerra Junqueiro îi spune lui Brandão: „Prevăd că omul acesta va fi nenorocirea țării!”

În aprilie izbucnește o revoluție a Uniunii Lucrătorilor, care încearcă, ajutați de militari, o lovitură de stat. La 10 iunie, în același an, încep să explodeze bombe în diferite străzii populate ale Lisabonei, omorînd de fiecare dată un mare număr de nevinovați. În septembrie, un atentat împotriva lui Costa. În octombrie, o nouă insurecție monarhistă – de astă dată la Lisabona. În ianuarie 1914, o grevă uriașă a lucrătorilor de la căile ferate, cu sabotaje, bombe și distrugeri sălbatice. În februarie, amiralul Machado dos Santos – omul care se lăuda pretutindeni că lui i se datorește Republica – organizează o mare manifestație patriotică în fața Palatului Președintelui, cerînd demisia Guvernului și eliberarea deținuților politici. Pentru că firește, închisorile gem de arestați, aparținînd tuturor grupărilor; sînt, în primul rînd, monarhiștii și rebelii lui Paiva Couceiro; apoi, disidenții periculoși ai republicanilor; apoi preoții și catolicii nedisciplinați; în sfîrșit, un mare număr de muncitori învinuiți de sabotaj sau crime politice, fabricanți de bombe și anarhiști. Aceștia din urmă împărțeau pe străzile Capitalei manifeste incendiare, asigurînd că numai „anarhia va termina cu toate acestea”.

Bătrînul Manuel de Arriaga, văzînd că țara întreagă se preface într-o temniță, se adresează șefilor partidelor republicane, rugîndu-i să suspende pentru un răstimp luptele politice și cere în același timp lui Costa să elibereze pe deținuți; în caz contrar, va renunța la Președinția Republicii. Afonsa Costa își dă demisia în ziua de 24 ianuarie 1914. Cum Bernardino Machado, patriarhul revoluției, sosea de la Rio de Janeiro chiar în acel timp, i se oferă să facă guvernul. Izbutește să alcătuiască un guvern mixt, dar nu soluționează nici una din problemele politicii interne. Semnează

multe amnistii, exceptînd totuși pe oamenii de mare suprafață, care rămîn în afara granițelor Portugaliei. Pacificarea nu dă nici un rezultat și, pentru că războiul european ridică noi greutăți, la 31 decembrie 1914 Bernardino Machado demisionează. Președintele Republicii izbutește anevoie să rezolve criza. Guvernul alcătuit e net democratic (Afonso Costa), însă cîteva săptămîni în urmă ministrul de război amenință cu demisia, pe motiv că Franța a cerut artileria portugheză fără să accepte și pe artileriștii portughezi. De fapt, Portugalia nu era încă în război cu Puterile Centrale, dar cererea Franței a umilit orgoliul armatei și a iscat noi și grave nemulțumiri. Garnizoana din Lisabona încearcă un *pronunciamento* militar, însă rebeliunea e repede stăpînită. Ofițerii sînt obligați să-și depună fără excepție săbiile la Președinția Consiliului. Guvernul cere Președintelui să dizolve regimentele care se răsculaseră, iar acestea se adresează decanului armatei, generalul Pimenta de Castro, ca să le apere. Cum Președintele refuză dizolvarea, Afonso Costa își dă demisia și Manuel de Arriaga îl cheamă pe Pimenta de Castro, oferindu-i să alcătuiască guvernul.

Acest general, Pimenta de Castro era un vechi și sincer republican. Fusese ministru de război în primul guvern constituțional, dar își dăduse repede demisia, pentru că se împotrivise trimiterii de regimente la frontieră, ca să lupte cu milițiile lui Paiva Couceiro. De atunci, deși prieteni din tinerețe, nu mai avea nici un fel de relații cu Președintele Arriaga. Cînd acesta îi scrie, însă, rugîndu-l să-l ajute ca „să scape patria", Pimenta de Castro acceptă să alcătuiască guvernul. Este straniu că, patru ani după instaurarea Republicii, Președintele e silit să facă un asemenea apel disperat la un general. Pimenta alcătuiește un guvern de militari. sîntem la 23 ianuarie 1915. Adunarea Deputaților e închisă pînă la 4 martie. Dar, cum mandatele expiraseră și se hotărîseră noi alegeri, la 7 martie, Pimenta de Castro socotește inutil să redeschidă Camerele la 4 martie. Astfel intră în conflict direct cu democrații lui Costa, care declară deschisă lupta împotriva „dictaturii".

De fapt, nu era o dictatură, ci o reacțiune destul de blîndă împotriva iacobinismului instaurat de Costa, a masoneriei și a „furnicii albe”. Pimenta de Castro era împotriva masoneriei și a tuturor societăților secrete pentru că, spunea el, acestea transformă individualitățile cele mai autentice în niște automate. Iar Pimenta, care devenise republican pentru că credea în individ și în libertate, refuza să accepte dictatura lojilor. Era de asemenea, un bun portughez. Urmărea împăcarea tuturor fiilor patriei sale și de aceea a început o acțiune de largă amnistie a monarhiștilor și a celorlalți deținuți politici. Crescut în cultul libertății, așa cum predicaseră republicanii generației sale, Pimenta de Castro reintroduce libertatea religioasă și redă libertatea gîndirii politice. Un centru monarhic ia ființă la Lisabona și emigrații se întorc din exil. Destinderea aceasta e primită de întreaga țară cu un oftat de ușurare. Numai partidul democrat al lui Afonso Costa protestează și complotează împotriva „dictaturii”. Antonio José de Almeida, amiralul Machado dos Santos și, cîtva timp, Brita Camacho, sprijină Guvernul generalului. În schimb, Afonso Costa începe o aprigă campanie pentru intrarea în război, efectivă, alături de Franța, și acuză pe Pimenta de Castro de germanofile. Complotul se întemeiază pe forte secrete, dar puternice: masoneria, condusă de Magalhaes Lima, Afonso Costa și Bernardino Machado; carbonarii lui da Silva; „furnica albă” și marinarii. Pentru că Adunarea Deputaților nu se deschide la 4 martie, grupul parlamentar democrat, în frunte cu patriarhul Machado și Costa, se adună într-o școală și lansează o moțiune prin care declară Guvernul ilegal, iar Președintele Republicii demis, invitînd pe funcționarii publici la rebeliune.

Pimenta de Castro nu dăduse mare însemnătate mișcării democraților. Avea nesfîrșită încredere în armată și credea, mai ales, că țara întreagă e alături de el, deoarece nu se abătuse o iotă de la principiile republicane. În realitate țara era alături de el, dar Pimenta nu înțelesese structura crizei prin care trecea Portugalia, și care era, prin excelență, o criză politică. Generalul Pimenta de Castro se mărginise să caute soluții economice și administrative.

Nu profitase de carența teribilă în care se aflau, în primul an de război european, republicanismul și grupările democratice din Portugalia, ca să dea țării o nouă orientare politică, așa cum îi îngăduiau oamenii și-i comandau împrejurările. Pimenta de Castro credea în același ideal pe care-l împărtășeau și adversarii săi – Afonso Costa cu grupul democraților. Nu simțise transformarea profundă care începuse în toate straturile sociale și nu s-a gîndit să canalizeze mișcările de înnoire care-și făceau loc și care, într-o zi, trebuiau să învingă. El avea un singur crez: Republica; și o singura certitudine: devotamentul armatei.

Certitudine pe care o va plăti de altfel, destul de scump. Neluînd nici un fel de măsuri de pază, se trezește într-o buna zi cu o insurecție civilă și militară. Marinarii de pe vasele de război încep să bombardeze sediul Guvernului; pe străzile Lisabonei se fac baricade; războiul civil începe cu o furie oarbă. Costa, șeful conspirației, se afla la Porto, gata să fugă în cazul cînd revolta n-ar izbuti. Dar izbutește. La 14 mai 1915 „Republica este a doua oară biruitoare". Generalul Pimenta de Castro, Amiralul Machado dos Santos și alții sînt arestați și deportați, pe un vas de război, în insulele Azore. La 16 mai, Președintele Republicii, Arriaga, își dă demisia. João Chagas, ministrul Portugaliei la Paris, pleca de la Porto spre Lisabona, ca să depună jurămîntul ca șef al noului Guvern revoluționar. Un senator republican, Dr. João de Freitas, om de mare bunătate sufletească și aleasă cultură, intră în compartiment și descarcă mai multe focuri de revolver asupra lui Chagas, rănindu-l grav. Venise să-l caute pe Afonso Costa și să-l suprime – ca să pună capăt odată pentru totdeauna dictaturii grupării democratice și a „furnicii albe". Și, pentru că nu-l găsise pe Costa, trăsese într-un om al lui. Este plin de semnificații gestul acesta din partea unui vechi luptător republican, prieten al lui Antonio José de Almeida. Nu era un tînăr exaltat cel care săvîrșise crima; era un bărbat de peste cincizeci de ani, cap de familie, cu un trecut politic fără pată. Dar era exasperat de teroarea jacobină în care Costa, cu oamenii lui, zvîrliseră Republica. João de Freitas, arestat în tren, este dat jos

la o stație și împușcat pe loc, de o „furnică albă”. Unul din nenumăratele incidente sîngeroase pe care le instaurase noul regim.

Bătrînul poet și poligraf, Teófilo Braga, e numit președinte al Republicii *ad interim*, pînă la 5 octombrie, cînd e ales Bernardino Machado. În sfîrșit, cei doi proeminenți șefi republicani își primesc suprema recompensă, pe care o așteptau mereu de la căderea monarhiei. La 21 noiembrie 1915, Afonso Costa e din nou la guvern. De astă dată, Costa se gîndește să-și consolideze situația cu ajutor extern. Avea destul simț politic ca să înțeleagă că Portugalia e dezgustată de republicanism și, mai ales, de republicanismul interpretat de către gruparea sa democratică. Dacă monarhia nu fusese restaurată pînă atunci, faptul se datora inabilității complotiștilor și devotamentului voluntarilor republicani, care făceau de strajă la frontiera spaniolă. Încercarea lui Pimenta de Castro eșuase nu pentru că țara o respinsese, ci pentru că generalul era cu totul lipsit de spirit politic. Dar s-ar fi putut ca altul să înțeleagă realitatea și să activeze cu mai multă dibăcie. Aceasta ar fi însemnat sfîrșitul republicanismului, al masoneriei și al carierei politice a lui Costa. De aceea noul Președinte de guvern încearcă să-și consolideze definitiv poziția în străinătate.

Nu o putea face decît îmbrîncind Portugalia în război alături de Franța și Anglia. O bună parte din opinia publică era împotriva războiului. Anglia, cu care Portugalia avea o străveche alianța defensivă, nu-i cerea decît să păstreze neutralitatea; nu cîștiga nimic dacă Portugalia ar fi intrat în război deoarece tot flota ei trebuia s-o apere. Ambasadorului portughez la Londra i se repetă, în această privință, sfatul Guvernului britanic, în cuvinte răspicate și, pentru unii de-a dreptul umilitoare: dacă Portugalia se simte amenințată și vrea să intre în război, e liberă s-o facă, e un lucru care o privește; dar în nici un caz intrarea ei în război nu poate fi justificată prin alianța luso-engleză.

Afonso Costa, totuși, declară război Puterilor Centrale și pregătește trimiterea unui corp expediționar în Flandra. Foarte mulți oameni politici îl critică: de ce să trimită soldații portughezi

în Franța, unde se înfruntau milioane de oameni și unde sacrificiul sîngelui portughez nu va atîrna în nici un fel în balanță – în loc de a-i trimite în Africa, unde sînt de apărat coloniile portugheze și unde 50–60 de mii soldați împotriva garnizoanelor germane ar însemna un aport serios pentru dobîndirea victoriei?! Dar Costa își duce cu încăpățînare planul la bun sfîrșit. El vrea să se angajeze cît mai aproape de aliați, pentru ca victoria din Franța să asigure pentru totdeauna nu numai posesiunea coloniilor africane, ci și stabilitatea regimului republican. Costa se mai gîndise, probabil, la unificarea poporului portughez prin război. Sperase într-o înfrățire comună sub steagul grupării democratice și încercase chiar o „uniune sacră” de scurtă durată. Se mai gîndea, fără îndoială, la afacerile pe care partizanii lui le-ar putea face – și pe care le-au și făcut – în legătură cu mobilizarea țării și industria de război.

După declararea războiului, Costa se împacă din nou cu Antonio José de Almeida căruia îi cedează locul la Președinția Guvernului, la 15 martie 1916. Era sistemul lui de a chema în ajutor pe tovarășul de revoluție împreună cu grupul evoluționiștilor săi, ori de cîte ori lucrurile păreau că se încurcă serios. Și, într-adevăr, după venirea lui Afonso Costa, Portugalia trece din nou prin ceasuri grele de persecuții religioase și politice, greve, atentate. Venirea bătrînului tribun nu liniștește prea mult țara. La 13 decembrie 1916 izbucnește o nouă revoluție îndreptată contra grupului democratic, și condusă de neobositul complotist Machados dos Santos, cu un regiment de infanterie din Tomar. Revoluția, ca atîtea altele, e înnăbușită. Dar Portugalia e încă departe de a-și găsi liniștea. Afonso Costa e din nou la guvern, la 25 aprilie 1917, inaugurînd a guvernare cu adevărat revoluționară. Grevele se țin lanț, atingînd proporții catastrofale. În iulie, Lisabona trăiește starea de asediu. Încep lupte de stradă între muncitori – crescuți la ideologia insurecțională a lui Afonso Costa, din tinerețe – și armata republicană, care trage din ordinul lui Afonso Costa, șeful Guvernului. Cad morți și răniți și dintr-o parte și din alta. La 23 august izbucnește greva lucrătorilor de la Societatea de Apă lăsînd, timp

de patru zile, întreaga populație a Lisabonei – pe cea mai grozavă arșiță – fără apă de băut, de gătit și de spălat. Greviștii cereau, ca de obicei, sporirea salariilor, pentru că moneda se devalorizase și costul vieții se ridicase considerabil. La 7 septembrie se declară greva personalului poștelor și telegrafului. Guvernul imobilizează pe greviști și încearcă să-i înlocuiască prin voluntari și ofițeri. Cîteva zeci de mii de scrisori, unele conținînd valori, zac în depozitele poștelor așteptînd să fie distribuite. Uniunea Națională a Muncitorilor declară greva generală, care paralizează întreaga Portugalie.

Viața ajunge cu adevărat insuportabilă. Țara e sărăcită de greve, moneda e compromisă, oamenii sînt demoralizați, încep să fie atacate magaziile cu alimente și brutăriile. La toate acestea se adaugă miile de soldați care sînt trimiși săptămînal în Flandra, împotriva voinței lor, între baionete. Plecările acestea dau prilej la scene tragice: soldați închiși în barăci, încercuite cu sîrmă ghimpată, părinți care-și îmbrățișează între sentinele fiii, înainte de plecarea pe front, regimente care refuză să se urce în vagoane etc. Corpul expediționar portughez se ridica, la sfîrșitul anului 1917, la vreo 55.000 de oameni. Mai mult de jumătate au căzut în marea bătălie de la Lys, la 9 aprilie 1918, înfruntînd sîngeroasa ofensivă a generalului Ludendorff. Șeful corpului expediționar, generalul Gomes da Costa – un adevărat erou – era trimis, țap ispășitor, într-o posesiune obscură din Africa. Încă un nume care trebuie reținut...

Valul de ură împotriva lui Afonso Costa crește nestăvilit. Toți așteaptă căderea lui: militarii, monarhiștii, unioniștii lui Brito Camacha, independenții, catolicii și, mai ales, mulțimea neîncadrată în nici o grupare politică, masa aceea fără nume, terorizată, flămîndă, demoralizată de atîtea idealuri trădate. Unioniștii lui Brito Camacha încep să uneltească răsturnarea Guvernului. Nu găsesc însă destul sprijin în cercurile militare. Și de aceea Brito Camacha acceptă cu entuziasm colaborarea lui Sidónio Pais, fost ofițer de artilerie și profesor de matematici la Universitatea din Coimbra, întors de curînd de la Berlin, unde îndeplinise misiunea de ministru al Portugaliei. Pe Sidónio Pais îl cunoștea Camacha

încă din primele zile ale Republicii, și el, atît de necruțător, omagiase întotdeauna pe acest ofițer savant și integru. Sidónio Pais organizează lovitura de stat, luînd el însuși conducerea conjurației grupului unionist și pregătind revoluția în mai multe regimente din capitală. În după amiaza de 5 decembrie 1917 își îmbracă uniforma militară și așteaptă, calm, la „Rotondă”, semnalul insurecției, care trebuia să înceapă la școala de cadeți.

Lupta durează trei zile și se sfîrșește printr-o victorie totală a lui Sidónio Pais: Președintele – Bernardino Machado – e silit să-și semneze demisia. Afonso Costa e condus pe bordul vasului *Viana*. Dictatorul nu-și ascunde frica. „Dacă află nemții că sînt pe bord, ne vor ataca... Dar e ușor să mă deghizez... Am la mine cele trebuincioase pentru ras...” (Costa, ca toți revoluționarii portughezi, purta barbă). Rămîne totuși arestat – și i se dă numărul 3307.

Șapte ani după instaurarea republicii, regimul se prăbușește tot printr-o sîngeroasă luptă de stradă, începută la „Rotondă”.

VI. Dictatura lui Sidónio Pais

După triumful de la Rotondă, maiorul de artilerie și matematicianul Sidónio Pais se trezește într-o situație destul de curioasă. Pusese la cale conjurația militară, ca să răstoarne dictatura lui Afonso Costa și a „furnicii albe”, dictatură care ridicase împotrivă-i toate grupările politice și o bună parte din armată. Dar nici o clipă nu se gîndise să-și însușească singur puterea. Deși Brito Camacha, prietenul și mentorul său politic din tinerețe, interzise în ultimul moment membrilor grupării unioniste să participe la complotul din 5 decembrie, Sidónio Pais nu se îndoia că vor guverna împreună, dobîndind poate și sprijinul elementelor conservatoare din celălalt partid republican, al evoluționiștilor. Biruitorul de la 5 decembrie era un sincer republican, cu idei liberale. Iar „decembrismul” era revolta împotriva demagogiei și anarhiei partidului lui Afonso Costa, revoltă desăvîrșită prin instaurarea „Republicii Noi”.

Curînd însă, Sidónio Pais înțelege că trebuie să guverneze singur. Captarea elementelor conservatoare din toate grupările republicane nu izbutește. Brito Camacha, care colaborează la început participînd cu trei miniștri „unioniști” în primul guvern alcătuit de Pais, se retrage după cîteva luni (4 martie 1918). Negocierile cu Antonio José de Almeida nu duc la nici un rezultat. Singurul grup republican care-l ajută din răsputeri pe Sidónio Pais este nucleul lui Machado dos Santos. Grupările de dreapta – catolicii și monarhiștii – cărora decembrismul le dăduse dreptul de reorganizare și propagandă, se păstrau față de Sidónio Pais într-o atitudine de îngăduitoare rezervă; uneori, amintindu-și teroarea lui Costa și a masoneriei din care-i scăpase revolta de la 5 decembrie, arătau noului regim o simpatie destul de largă, dar care nu ducea în nici un caz, cel puțin din partea monarhiștilor, la colaborare.

Alături de această dușmănie sau rezervă a cadrelor politice organizate, se ridică, surprinzător de caldă, adeziunea maselor. Sidónio Pais ajunge repede idolul mulțimilor. Trecerile lui pe străzile Lisabonei se transformă în manifestații spontane, la care iau parte zeci de mii de oameni. Vizitele pe care le face în nordul țării sînt adevărate apoteoze. Pretutindeni e întîmpinat ca un mîntuitor. Nimeni n-a mai avut, în Portugalia modernă, un mit popular de asemenea dimensiuni. Orice contact al lui cu masele se transformă într-un triumf. Este, de altfel, un bărbat care impune prin nobila lui frumusețe, prin paloarea frunții, prin aerul depărtat și senin al matematicianului, prin eleganța cu care înaintează pe calul lui alb. Dă dovadă de un sînge rece și de un spirit de hotărîre, care electrizează trupele în dimineața de 5 decembrie. Cînd, o lună după victoria de la Rotondă, marinarii se revoltă (8 ianuarie 1918) și crucișătorul rebel *Vasco de Gama* se pregătește să bombardeze Lisabona, Sidónio nu numai că ia personal conducerea operațiunilor, rămînînd tot timpul în linia întîia, dar dirijează el însuși tirul artileriei de la castelul San Jorge, iar de la prima salvă, care lovește în plin, *Vasco de Gama* se predă. Curajul său, iubirea de dreptate, generozitatea sa, care-l face, văzînd rănile unui prizonier politic, să ordone eliberarea tuturor deținuților din acea închisoare, spiritul său de inițiativă (cînd aude că orașul e lipsit de zahăr pentru că sacii din vamă nu pot încă ieși, deoarece nu s-au împlinit unele formalități, se duce singur la vamă și ordonă imediata punere în vînzare a zahărului), marea dragoste pentru săraci (a înființat aproape în fiecare mahala și cătun „supa populară”), sinceritatea și toleranța sa, toate acestea îi creează o aureolă de mit. Îndeosebi femeile îl adoră. Iar matematicianul erou anevoie rezistă acestor admiratoare, care-l urmăresc pretutindeni, îl înconjoară, îl ovaționează.

Părăsit de prietenii „unioniști”, fără sprijinul celorlalte grupări politice – Sidónio Pais se hotărăște să guverneze singur. Avea de întîmpinat, firește, enorme greutăți. Țara e slăbită și sărăcită de luptele partidelor și anarhia democratică; slăbită și sărăcită de război, de nesfîrșite greve și acte de sabotaj. Curînd izbucnesc

epidemii de tifos exantematic și gripă, care seceră mii de vieți. Se aude de dezastrul corpului expediționar portughez în Flandra, decimat de ofensiva germană din 9 aprilie 1918. Sidónio Pais își păstrează totuși marea lui fervoare; vizitează spitalele de exantematici, în timp ce chiar familiile bolnavilor nu aveau curajul să pătrundă în acele case ale morții; înființează cantine pentru săraci, îmbărbătează pretutindeni populația. Și e întotdeauna îndrăzneț, spontan. Cînd află că se pregătește răpirea lui cu prilejul unei serbări și sechestrarea într-un fort, dă ordin șoferului să-l ducă la fort în mijlocul insurgenților, care înmărmuresc văzîndu-l și începe să glumească, ironic, chiar cu cel care trebuia să-l păzească într-o anumită celulă. Cînd se anunță greva generală a Uniunii Muncitorilor, Sidónio organizează o paradă a întregii garnizoane cu zi mai înainte, invitînd lumea să asiste și, cei care acorda încrederea Guvernului, să poarte un semn verde. Succesul e desăvîrșit. Greva generală, care trebuia să realizeze prima încercare sovietică în Portugalia, eșuează. Cu cît trece timpul, cu atît Sidónio crede mai mult în steaua lui. Se simte chemat să salveze Portugalia.

Salvarea începe printr-o reînnoire a tuturor instituțiilor republicane. Sidónio Pais inaugurează „Republica Nouă" – adică un regim dictatorial, cezarist și consular, verificat necontenit prin plebiscite. „Sidónio abandonează ideile partidismului și liberalismului, ca să se fixeze în formula definitivă a unui regim autoritar și corporativ. Republica veche a partidelor constituționale moare, ca să dea loc Republicii Noi, a valorilor profesionale" (Theophilo Duarte). Noua constituție consacră „prezidențialismul": Președintele Republicii este în același timp și șeful guvernului. Astfel, Sidónio Pais își asumă toate puterile și întreaga responsabilitate a guvernării. Șeful guvernului încetează de a mai avea un rol decorativ; el orientează întreaga activitate politică și administrativă a țării, el își alege miniștrii; partidele pierd treptat importanța lor hotărîtoare, tinzînd către dispariția finală și topirea lor într-un „partid unic".

Lupta lui Sidónio Pais împotriva partidelor politice începe într-un chip foarte original; redă vechiului partid monarhist toata libertatea în alegeri, și, pentru întîia oară de la declararea republicii, sînt aleși un număr destul de mare de deputați monarhiști. Pais, văzînd că i se refuză colaborarea grupărilor republicane moderate (evoluționiștii lui Antonio José de Almeida și unioniștii lui Brito Camacha), încearcă să dobîndească o minoritate conservatoare, a cărei simpatie s-o cucerească treptat. Minoritatea conservatoare nu putea fi dată decît de monarhiști. Dar monarhismul din 1918 nu mai semăna cu vechile partide de guvernămînt din vremea lui Don Carlos. Două noi mișcări politice și spirituale luaseră ființă între timp: integralismul lusitan și Centrul Catolic. Mișcări de o considerabilă importanță, nu numai pentru înțelegerea momentului istoric al lui Sidónio Pais, dar chiar pentru identificarea fenomenului salazarian.

Integralismul lusitan e opera unui grup de tineri cărturari în fruntea cărora strălucește Antonio Sardinha. Strălucește e un fel de a vorbi. Pentru că Antonio Sardinha (n. 1888) este în același timp creatorul, doctrinarul și cel mai însuflețit apostol al noii mișcări, menite să prefacă din temelii atît spiritualitatea cît și viața politică a Portugaliei. Încă din primii ani ai Republicii, tînărul, foarte tînărul Sardinha, se convinge de artificialitatea și caducitatea regimului. Portugalia apucase un drum greșit, trădîndu-și tradițiile și anihilîndu-și, printr-o seamă de creații hibride, propria sa istorie. Răul venea de departe, de la cele dintîi reforme ale Marchizului de Pombal. Dar acest fel de a înțelege istoria nu avea sorți de izbîndă într-o Portugalie a cărei cultură și opinie publică erau dirijate, încă de pe timpul lui Alexandre Herculano, exact de forțele antitradiționale: demo–liberalismul, masoneria anti-catolică și republicanismul. Înainte de orice acțiune era indispensabilă o campanie de interpretare critică a istoriei portugheze și de revalorificare o instituțiilor ei tradiționale. Antonio Sardinha, care debutase de timpuriu cu cîteva volume de poezii și cîștigase

un loc de frunte într-o literatură bogată în mari poeți, se dovedește foarte curînd a fi un prodigios istoric, critic literar și filozof al culturii. În 1914 începe publicarea revistei *Nação Portuguesa*, iar în 1917 editează ziarul *Monarquia*. În aceste două publicații Sardinha desfășoară o extraordinară și multilaterală activitate critică, polemică și teoretică, punînd temeliile integralismului lusitan.

Axa noii mișcări era revoluția monarhică și restaurarea tradiționalelor instituții corporative portugheze. Se deosebea de vechile partide monarhiste, pentru că nu milita pentru o monarhie constituțională și liberală, ci pentru o revoluție spirituală a întregii națiuni, avîndu-și izvorul într-o monarhie autentic portugheză, așa cum fusese pînă la înfrîngerea și exilarea lui Don Miguel. Portugalia n-ar avea nimic de cîștigat printr-o restaurare rapidă, prin care fostul suveran să ia pur și simplu locul Republicii și să înceapă din nou jocul vechilor partide politice și al „rotativei". Înainte de restaurare, e nevoie de o prefacere totală a conștiinței politice a țării. Mai importantă decît propaganda pentru monarhie este, bunăoară, demonstrarea efectelor nefaste pe care le-au avut reformele pombaliene, sau critica istoriei lui Oliveira Martins; revizuirea mitului masonic și republican al lui Gomes Freire, al cărui centenar se transformase într-o apoteoză și care fusese, de fapt, așa cum apare din documentele vremii, „un simplu trădător în slujba francezilor"; reabilitarea lui Don Miguel și a Reginei Carlota Joaquina, sau demonstrarea tezei că hibridismul culturii și al politicii portugheze moderne se datorează amestecului de sînge negru, evreiesc și maur, iar instaurarea republicană nu e numai un episod politic ci „substituirea unui factor etnic printr-un altul".

Integralismul își propune, ca punct de plecare, pregătirea tinerei elite intelectuale în slujba revoluției naționaliste; oameni care să-și înțeleagă bine neamul, să-i cunoască gloria și greșelile trecutului, să învețe a gîndi. Este cea dintîi și cea mai viguroasă reacțiune împotriva spiritului generației de la Coimbra, care promovase antiportughezismul și autoflagelarea și crease moda

„parizieni cu orice preț". Antonio Sardinha, în loc să facă un partid politic, se mulțumește să creeze centre de rezistență națională și de insurecție spirituală, în care truismele cu majusculă ale Democrației și Republicii erau supuse unui examen științific. Curînd, se adună în jurul lui o seamă de istorici, critici, cărturari și oameni politici, care alcătuiesc cea mai spornică echipă de lucru pe care a cunoscut-o Portugalia modernă. Integralismul se difuzează încet, de la om la om; la început e luat în rîs, apoi se urzește în juru-i conspirația tăcerii, iar în cele din urmă – cînd sectoare întregi sînt cucerite de doctrinele și verbul lui Sardinha – e atacat cu violență. E atacat, mai ales, pentru „aristocratismul" său, pentru credința sa în ierarhie, pentru marea credință pe care o avea în primatul spiritual. (Prima carte a lui Antonio Sardinha se numește, de altfel, *Ao principia era o Verbo* – „La început era Cuvîntul"...).

„Noi nu ne grăbim cu restaurarea – scrie Monsaraz, un colaborator al lui Sardinha – pentru că înainte de aceasta trebuie să îndoctrinăm țara. Nu e de ajuns să ataci; mai important este să distrugi principiile. Pentru stabilitatea viitoarei monarhii e preferabil ca, înainte ca ea să fie aclamată din balcoanele primăriilor, să se facă o intensă și largă mișcare de opinie. Ne-au fost de ajuns, ca mascaradă, cei 80 de ani, cu consilierii care în timpul zilei proclamau virtuțile și superioritatea democrațiilor, iar noaptea se duceau la Palat ca să spurce mîna pe care regele le-o întindea s-o sărute. Trebuie să fim intransigenți față de orice abatere doctrinară, intransigenți față de prestigiul mai mult sau mai puțin acacian[1] al acelora care încă se laudă prezentîndu-se drept partizani ai liberalismului, intransigenți cu aceia care urmăresc înțelegerile între partide – pentru că noi nu cerem simpatia nimănui; cerem înainte de toate, persuasiunea celui care vine alături de noi. Noi, partizani ai metodelor violente preconizate de Sorel, nu captăm – ci cucerim. Vom învinge impunîndu-ne – niciodată prin tocmeală și acomodare".

[1] De la numele unui personaj a lui Eça de Queiroz, consilierul Acaccio din *O primo Bazllio*, tip al mediocrității strălucite.

Monsaraz scria toate acestea la 19 februarie 1918, atacînd purtarea activiștilor monarhiști și catolici, care se grăbiseră să adere la Republică. Mișcarea integralistă nu putea să refuze simpatia și chiar un oarecare ajutor dictaturii lui Sidónio Pais pentru că acesta salvase țara din anarhia democrației lui Costa, a „furnicii albe”, dar nu accepta nici un fel de compromis cu principiile republicane, a căror apologie Sidónio o făcuse mai multe ori de cînd cucerise puterea. Integraliștii consideră dictatura lui Sidónio ca o etapă necesară și binevenită, căci pe de o parte regimul lichida partidele democratice, iar pe o altă parte le îngăduia lor, naționaliști și monarhici, destulă libertate ca să-și continue în liniște „îndoctrinarea” țării. Deja trecuseră numai trei ani de cînd Sardinha începuse, în revista *Nação Portuguesa*, critica demoliberalismului și schițase programul revoluției integrale – este ales în Parlamentul din 1918 împreună cu alți cîțiva camarazi de luptă. Integralismul își făcea încet loc, amenințînd să cucerească în cîțiva ani forțele vii ale națiunii. Sardinha nu urmărea atît convingerea vechilor monarhiști, politicianizați, cît convertirea tinerelor generații, care crescuseră în ideologia republicană și democratică dar aveau încă destulă prospețime ca să intuiască și să realizeze o revoluție. Antiparlamentarist prin structură, acceptă mandatul de deputat ca să-și poată continua de la tribuna Camerei acțiunea naționalist–revoluționară. Dar nu obosește să afirme că noua monarhie va fi corporatistă – ori nu va fi de loc. Bătrînii monarhiști încep, cu timpul, să se îngrijoreze de vigoarea și succesul acestei mișcări care, deși se pretinde monarhistă, nu uită că, înainte de toate, e revoluționară. Conflictul, la început latent, izbucnește mai tîrziu, cînd monarhiștii constituționaliști dobîndesc din partea fostului suveran, Don Manuel, în exil la Londra, o repudiere a principiilor revoluționare ale integralismului. Drept răspuns, integraliștii renunță de a mai considera pe Don Manuel pretendentul legitim al Tronului Portugaliei – mai ales că descindea din „uzurpatorul” Don Pedro – și declară succesor pe un văr depărtat al lui Don Manuel, Don Duarte, descendent direct din exilatul Don Miguel.

Acestor certuri între monarhiștii conservatori și integraliști le-a pus capăt moartea lui Don Manuel. Astăzi, singurul pretendent legitim, recunoscut de toată lumea monarhistă, este Don Duarte.

Sidónio Pais sperase, la început, o colaborare mai eficientă cu monarhiștii. Dar în 1918 monarhismul însemna, în buna parte, integralism. În ceea ce privește pe bătrînii monarhiști, care își păstraseră pînă atunci credințele, foarte puțini din ei acceptă un compromis cu Republica, fie ea chiar salvată și condusă de Sidónio Pais; restul, se păstrează într-o atitudine de binevoitoare non-colaborare. Iar integraliștii nu pot crede în viabilitatea operei lui Sidónio, pentru simplul motiv că, așa cum scrie Sardinha, „ea nu va dura mai mult decît viața lui". Continuitatea unei opere de guvernămînt nu poate fi asigurată decît de monarhie. „Prezidențialismul e absurd pentru că îi lipsește continuitatea. Napoleon, cu toate că a fost genial, a căzut. Dictatura sociocratică a lui Auguste Comte e un delir de filozof". Sidónio Pais, convingîndu-se că e imposibilă o colaborare strînsă cu monarhiștii, încearcă să-și apropie catolicii. La 2 martie 1918 Președintele asistă, pentru prima oară de la instaurarea Republicii, la o slujbă religioasă. Reia legăturile cu Vaticanul. Nu numai că încurajează organizațiile catolice, dar face totul ca ele să-și precizeze tot mai apăsat autonomia politică față de monarhiști. Astfel, izbutește să înlăture alcătuirea unui puternic grup catolico-monarhist, care ar fi putut, la un moment prielnic, să pună în cumpănă soarta Republicii.

Îl ajută, în această operă de diviziune a opoziției, însuși Centrul Catolic, creație recentă, care-și propunea o acțiune de salvgardare a intereselor catolicilor, indiferent de regimul politic. Declarînd că nu e nici monarhist, nici republican. Centrul afirmă că e gata să colaboreze „cu orice guvern care-i inspiră încredere". Și, într-adevăr, colaborează cu Sidónio, așa cum colabora mai tîrziu cu guvernele democratico–masone. Atitudinea Centrului provoacă un nesfîrșit scandal de presă și aduce după sine ruptura de monarhiști și, îndeosebi, de integraliști. Episcopii înșiși intervin în polemică, apărînd hotărîrea Centrului Catolic de a nu-și lega

soarta de restaurare și de a colabora cu republicanii. Episcopul de Algarve publică o pastorală, în care atacă violent grupările monarhiste. „Eu știu foarte bine ce se urmărește: să se evite ca Biserica să se organizeze independent de acțiunea partidelor politice. Se urmărește înfeudarea ei partidului monarhist; întîi, ca să o aibă ajutor și complice în lupta împotriva Republicii, pe care ar putea-o, astfel, mai ușor birui; al doilea, pentru ca, în cazul cînd monarhia ar fi restaurată, să o aibă sclavă... Biserica nu e însă feuda unui partid sau a unei forme de guvernămînt, așa cum pretind, greșit, unii monarhiști... Monarhiștilor le-ar conveni ca Biserica fie în conflict cu Republica, pentru ca să poată spune că Republica persecută întotdeauna Biserica. Dacă aceasta a fost cu adevărat pînă acum, ar putea totuși să înceteze de a mat fi adevărat în viitor, pentru că nu stă în esența sistemului republican de a persecuta Biserica. Iar Republica s-ar putea modifica, îndată ce catolicii ar interveni, așa cum cere Biserica, în lucrurile publice. Să cîștige ei organele administrative, făcînd prieteni sau cel puțin oameni neostili Bisericii, și Republica se va modifica favorabil fața de Biserică. Biserica nu e a unui partid, a unei forme de guvernămînt, a unui popor sau a unei rase, ci e o instituție divină destinată să adune la sînul ei toate partidele și toate națiunile pentru a le mîntui".

Nu sînt greu de înțeles motivele care au dus Biserica Romano–Catolică la crearea Centrului; în primul rînd, pentru a se pune la adăpost de represaliile regimului republican, pe tema implicațiilor ei în acțiunea monarhiștilor. Catolicismul suferise prea mult persecuția „furnicii albe", a masonilor și a democraților, pentru ca să nu profite de un moment de acalmie și să dobîndească un modus vivendi cu Republica. Urmările au fost, însă, dezastruoase pentru unitatea forțelor contra-revoluționare. Centrul Catolic a despicat în două, pentru totdeauna, opoziția antirepublicană, antidemocratică și antimasonă. Dacă în Portugalia monarhia n-a fost încă restaurată pînă astăzi, faptul se datorează, poate, acțiunii Centrului Catolic. Dar amînarea restaurării nu este efectul cel mai

grav al creării Centrului. Infinit mai grav decît aceasta este războiul fratricid, început de atunci între catolicii din Centru și catolicii monarhiști, război care n-a încetat nici pînă astăzi. Centrul nu se mulțumești numai cu o colaborare pasivă cu Republica. În ziarele sale se face apologia democrației și sînt atacați monarhiștii. Centrul activează politic cu foarte mult dinamism și abilitate. Sidónio îl încurajează, pentru că îl ajută să fărîmițeze blocul monarhist, iar în Parlament sînt aleși mulți deputați catolici. Integraliștii, care nu voiesc să păcătuiască împotriva credințelor lor catolice, evită să ia atitudine față de propaganda filodemocrată și filorepublicană a Centrului. Dar Centrul Catolic nu se mulțumește cu o atitudine ambiguă și pasivă. Portughezii catolici sînt somați să se înscrie în Centrul Catolic, și numai în Centrul Catolic. Monarhiștii, în unanimitatea lor catolici, care nu se înscriu, sînt considerați în stare de păcat față de catolicism...

Și, cu toate acestea, sînt foarte mulți catolici care nu vor să-și abandoneze poziția lor monarhistă și de non-cooperare cu Republica, care atacă chiar Centrul Catolic, dovedindu-i că se află în contrazicere cu doctrinele catolice. Alfredo Pimenta, bunăoară, într-o celebră polemică purtată cu Centrul Catolic, amintește că Republica Portugheză (după însăși mărturisirea lui Machado des Santos) este opera masoneriei – iar Biserica condamnă masoneria; Republica a despărțit religia de Stat și Biserica este împotriva acestei despărțiri; Republica a laicizat familia și a legiferat divorțul – iar Biserica osîndește familia laică și divorțul etc. etc. Încercările Centrului Catolic de a colabora cu Republica s-au dovedit, pînă la urmă, zadarnice, pentru că îndată după căderea lui Sidónio Pais, Centrul a fost desființat de noul guvern democrat, iar persecuțiile religioase au reînceput și cu mai multă furie. Este, însă, în esența catolicismului modern de a prefera regimurile universaliste – deci și democrația republicană și masonică, oricăror regimuri naționaliste și totalitare. Deși, ori de cîte ori echilibrul se frînge în favoarea forțelor de extremă stîngă, cel dintîi lovit și cel care suferă mai mult e catolicismul...

„Prezidențialismul", inaugurat de Sidónio Pais, e consfințit de un strivitor plebiscit, în care o jumătate de milion de voturi îl aclamă în același timp Șef al Statului, al Guvernului și al Armatei. Sidónio începe opera de reformare, menită să desăvîrșească „Noua Republică". Ceea ce e curios la acest dictator în luptă deschisă contra forțelor democrato-revoluționare, este adeziunea lui sinceră și totală la Republică. Asta îl înstrăinează de monarhiștii liberali și integraliști. Iar, pe de altă parte, atitudinea lui tolerantă față de aceștia din urmă, îl face suspect chiar în grupările republicane amice, a lui Machado dos Santos și a lui Brito Camacha. Sidónio nu poate conta decît pe o parte din armată și pe masele entuziaste dar încă neorganizate. „Prezidențialismul" și „Noua Republică" sînt idei care cer timp pentru a-și face loc în conștiința politică a națiunii. Cu atît mai mult, cu cît majoritatea forțelor politice organizate sînt împotriva lui Sidónio sau colaborează cu el provizoriu. Lovitura de stat de la 5 decembrie fusese opera militarilor și a unei elite apolitice, și poate tocmai din aceasta cauză avusese o atît de mare rezonanță, în conștiința populară. „Decembrismul" nu se transformase încă într-un organism politic, care să promoveze și să ajute opera de guvernare a lui Sidónio.

De aceea greutățile pe care le întîmpină Președintele sînt din ce în ce mai mari. Emigranții politici – îndeosebi șefii partidului democrat al lui Costa – creează peste granițe o atmosferă neprielnică dictaturii lui Sidónio. Fostul președinte de Republică, Bernardino Machado, adresează Regelui Angliei și lui Lloyd George telegrame de protest semnate „Președinte al Republicii Portugheze". Din Franța, emigranții organizează grevele, actele de sabotaj și campaniile de zvonuri. Centrul rezistenței democratice se află la Paris, Rue Cadet, sediul Lojii Masonice portugheze. De aici, din Rue Cadet, pornesc ordinele. Adversarii regimului cred că Sidónio ar putea fi înlăturat printr-o mișcare populară – o grevă generală urmată de insurecție la Rotondă, rebeliunea marinarilor etc. Dar nici una din vechile metode revoluționare nu izbutesc să înlăture „decembrismul". Cu toate eșecurile în politica internă, cu toate

dificultățile externe, cu toate calamitățile celui de al patrulea an de război european, Sidónio se menține încă la putere, susținut numai de adeziunea maselor și de încrederea armatei.

În fața acestei rezistențe, loja *Portugal* din Rue Cadet, hotărăște suprimarea Președintelui. La 12 octombrie izbucnește o revoltă a cîtorva regimente în mai multe orașe din țară, dar e repede înăbușită. La Lisabona mișcarea e încercată de un grup de vechi revoluționari, lipsit de sprijin militar, grup pe care poliția îl arestează fără nici o greutate. Eșecul rebeliunii militare convinge încă odată Loja din Rue Cadet că nu a rămas nimic altceva de făcut decît asasinarea lui Sidónio Pais. La 6 decembrie 1918, în timp Președintele decora cîțiva marinari portughezi care supraviețuiseră torpilării distrugătorului *Augusto de Castilio*, un tînăr ridică revolverul și apasă de mai multe ori pe trăgător. Ca prin minune, arma nu ia foc. Sidónio Pais trece înainte, sigur că nimeni altul nu văzuse încercarea de atentat și mai încrezător ca niciodată în steaua lui. Dar tînărul e totuși prins. Se numea Julio Baptista și avea 19 ani. Dintr-o familie democratică, crescuse într-o atmosferă de ură împotriva lui Sidónio. Rudele și prietenii lui au, toți, o trăsătură comună: sînt afiliați Lojii *Pro Patria*...

Amănuntul acesta, cunoscut îndată după ce s-a răspîndit știrea atentatului, dă prilej unei manifestații populare împotriva masoneriei. Cineva din mulțime strigă: „Jos masoneria. Jos spelunca asasinilor!". E de ajuns, pentru ca masa aceea înfuriată să se îndrepte ca un singur om către localurile lojilor *Pro Patria* și *Gremio Lusitano*, pe care le devastează.

Sidónio Pais scăpase într-adevăr ca prin minune, pentru că tînărul Julio Baptista înmuiase gloanțele în otravă, ca să fie mai sigur, si, datorită acestui exces de prudență, capsa nu luase foc. La sediul Lojii *Portugal* din Paris, Rue Cadet, vestea atentatului provoacă stupoare. Un document recent publicat – scrisoarea unui agent secret francez adresată unui membru al Legației portugheze din Paris – aruncă destulă lumină asupra acestor lucruri. „Le premier coup contre le President a raté mais il faut s'attendre

í des nouvelles tentatives. Tout paraît indiquer, en effet, que cette fois le criminel est un isolé. *On a été surpris, Rue Cadet.* Par contre, on s'attend í quelque chose de *mieux organisé* pour bientôt, *aprés la campagne en faveur de l'amnistie, si elle échoue*" (Sublinierile sînt ale autorului. Documentul a fost publicat în facsimil de Theofilo Duarte, *Sidônio Pais e seu consulado*, p. 265).

Comploturile descoperite în ultimele luni, continua agitație muncitorească, însuflețită de triumful revoluției în Rusia, atentatul din 6 decembrie, toate acestea creează în mijlocul ofițerilor strînși în jurul lui Sidónio o atmosfera sumbră de fatalitate, ce trebuie să se împlinească. Pentru a preîntîmpina haosul ce nu se îndoiau că va urma dispariției Președintelui, cîțiva ofițeri superiori hotărăsc crearea unei organizații alcătuite din comandanții de regimente credincioase regimului, care, în cazul cînd Sidónio va cădea victimă unui atentat, va putea impune constituirea unui guvern militar. Un program – cuprinzînd indicații precise – este împărțit comandanților de regimente, și fiecare e invitat să jure respectarea lui și credință „nucleelor armatei". Se lucrează, totuși, destul de puțin în această privință. Majorității ofițerilor li se spune că „totul e aranjat privitor la succesorul lui Sidónio", în timp ce de abia se găsiseră cele trei nume de generali care trebuiau să alcătuiască guvernul...

În atmosfera aceasta de fatalitate trăiește, de altfel, și Sidónio. Are totuși încredere în steaua lui. Uneori pare obosit, deprimat: „De s-ar termina odată!...". Dar repede prinde curaj: „Ori ei, ori eu!...". Cîteva zile după primul atentat, se hotărăște să se ducă la Porto, să se convingă personal de starea lucrurilor de acolo, care părea atît de confuză de departe. Prietenii încearcă să-l oprească. Nu se tem de Porto propriu zis, ci de gările prin care avea să treacă trenul Președintelui pînă la capitala Nordului. Comandantul garnizoanei din Porto expediază ministrului de război o telegramă cifrată arătînd riscurile călătoriei. „Telegrama ajunge neinteligibilă, indescifrabilă. Niciodată nu s-a știut cum a fost încurcată și mutilată după expedierea ei de către poșta din Porto" (Rocha

Martins). În fața hotărîrii lui de a pleca, în seara de 14 decembrie, prietenii îl sfătuiesc să ia trenul de la altă gară decît Rossio, gara centrală a Lisabonei. Sidónio refuză și acest ultim sfat. La 9 seara, se îndreaptă în automobilul său spre Rossio. Văzînd forțele desfășurate pentru pază – poliție, agenți, infanterie din Garda Republicană – exclamă, întunecîndu-se: „Asta nu-mi place! Parcă aș fi Țarul Rusiei!" Coboară în sunetele *Portughezei* și în aclamațiile mulțimii care se adunase, ca de obicei, să-și zărească idolul.

Cînd se pregătea să treacă pragul ușii de la intrare, se auzi un foc de armă. Sidónio încercă să bage mîna în buzunarul mantalei, fără îndoială ca să scoată revolverul, dar nu mai avu timp. Un al doilea foc îl prăvăli la pămînt. Panica puse repede stăpînire pe mulțimea aceea înnebunită de spaimă și durere. Gărzile republicane și agenții încep să lovească în neștire. Sidónio e dus pe brațe în automobil, e deschis la piept. „Nu mă mai necăjiți, băieți!", le spune zîmbind. Apoi, dîndu-și seamă că moare, murmură: „Salvați patria!".

Asasinul era un tînăr din Alemtejo și se numea José Julio da Costa. Tipul criminalului lombrozian, conchid toți cei care l-au cercetat. Venise la Lisabona ca să-l omoare pe Sidónio Pais, pentru că, așa cum mărturisea în urmă, Sidónio „era monarhic". Mare democrat, credea în Magalhaes Lima, șeful suprem al masoneriei portugheze, ca într-un apostol. În ziua atentatului, vizitase încă o dată pe venerabilul Lima și îi sărutase mîinile. Tînărul José Julio da Costa, scăpat de la moarte de însoțitorii Președintelui, refuză să mărturisească eventualele lui complicități. Dar, așa cum lasă să se înțeleagă documentul publicat de Theofilo Duarte și cum se zvonise în întreaga Portugalie puțin înainte de atentat, Loja *Portugal* din Rue Cadet hotărîse asasinarea cu orice preț a lui Sidónio. Ziarul *A Ordem* din 16 decembrie 1918 afirmă „din izvor oficial cît se poate de autorizat" că „se primise la Lisabona o telegramă prevenind Guvernul că, într-o reuniune care a avut loc la Paris, Rue Cadet, la sediul Marelui Orient Francez, și la care au asistat masonii portughezi, s-a hotărît asasinarea lui Sidónio Pais".

Înmormîntarea Președintelui a fost încă o mărturisire a dragostei pe care portughezii i-o purtaseră în timpul vieții. Întreaga Lisabona defilează cîteva zile în șir, în haine cernite, prin fața catafalcului. Nenumărați sînt aceia care văzîndu-l neînsuflețit, izbucnesc în plîns și cad în genunchi. Aproape toată lumea poartă doliu și oamenii plîng pe stradă, cunoscuții și prietenii se îmbrățișează plîngînd. Parcă sufletul nației ghicise tot ce avea să vină în urma acestor două gloanțe care răpuseseră pe Sidónio. Chiar și cei mai aprigi dușmani ai Președintelui sînt intimidați de răscolirea aceasta uriașă. Iar memorialiștii democrați și antisidoniști nu-și ascund, în însemnările lor, furia care-i mistuia în acele 3 zile de doliu, înțelegînd, poate pentru prima oară, cît de adînci și cît de puternice erau rădăcinile care legau pe Sidónio de neamul său...

Dar portughezii sînt un popor ciudat și Portugalia, în acel sfîrșit de 1918, era încă o țară fără noroc. Puține săptămîni înainte, foarte mulți din cei care-l plînseseră pe Sidónio, încep să-l uite. Războiul civil stă să cuprindă întreaga țară. Altele sînt acum pasiunile în luptă, alții sînt oamenii care strigă că au fost chemați să mîntuiască țara. Pentru foarte mulți ani, Portugalia intră într-o perioadă de crime și degradare publică, așa cum puține popoare au mai cunoscut. Uitat de marea majoritate a țării, Sidónio trăiește în cultul unei devotate minorități, care zadarnic se trudește să-i continue opera. În aceasta privință, Rue Cadet a avut o biruință definitivă. Portugalia a fost zvîrlită într-o baie de sînge, care îngăduie lui Afonso Costa și „furnicii albe" o sigură și îndelungată stăpînire. Iar mitul colectiv al lui Sidónio Pais nu l-a mai cunoscut de la moartea lui nici un alt om politic portughez. Nimeni altul în afară de el n-a avut mai întreagă inima Portugaliei...

Tînărul José Julio da Costa citea în închisoare pe Darwin, Max Nordau și Kropotkin, ca să se documenteze pentru scrierea sa politică: *A morte do Dr. Sidónio*. Cartea a apărut, într-adevăr, și e un tulburător document al pasiunii masonice de extrema stîngă, așa cum se cristalizase ea într-un sărman criminal imbecil. Dar José Julio nu era singur. O lume întreagă lupta din umbră pentru

salvarea lui. După doi ani e scos din închisoare și, sub protecția cîtorva masoni de vază – Francisco Ferreira de Macedo, Antonio Rodrigues și alții – trăiește ascuns în Portugalia. Procesul se închide, în urma victoriei democraților și a „furnicii albe". Zadarnic încearcă devotații lui Sidónio și cîțiva magistrați să aducă vreo lumină în aceste întîmplări misterioase. Guvernul refuză să le dea vreo atenție. Singura pedeapsă pe care a primit-o asasinul a fost tipărirea cărții sale, *Moartea doctorului Sidónio*, care a denunțat fără vreo posibilitate de îndoială haosul criminal din nefericitul său creier.

VII. Războiul civil

Junta militară care se organizase încă din timpul vieții lui Sidónio Pais, își propunea să împiedece, cu orice preț, cucerirea puterii de către fracțiunile demagogice; adică, să împiedece reîntoarcerea la dezmățul căruia îi pusese capăt lovitura de stat de la 5 decembrie 1917. Junta militară nu intenționa, totuși, să păstreze multă vreme puterea pentru sine. Guvernul emanat din sînul ei sau controlat de ea trebuia să îngăduie poporului, îndată ce liniștea ar fi fost asigurată, să hotărască singur de destinele Portugaliei, fără intervenția puterilor străine. Acesta era programul „secret" al Juntei.

La moartea lui Sidónio erau două forțe care ar fi putut prelua conducerea: armata cu „sidoniștii" și monarhiștii. Ambele grupări de forțe aveau avantajul că nu se aflau, una față de alta, în conflict deschis, așa cum se aflau, împreună și fiecare în parte, cu partidele democratice. Dar atît militarii cît și monarhiștii dovedesc o totală lipsă de spirit politic. Nici unii, nici alții nu ghicesc proporțiile revoltei populare împotriva celor care au înarmat pe asasin și nu fructifică acest prilej pentru a cuceri puterea. Monarhiștii fac marea greșeală de a nu proclama restaurarea chiar în noaptea asasinării lui Sidónio. Aveau 50 de deputați în Cameră, erau deci o forță politică de luat în seamă. Cîștigaseră, prin activitatea desfășurată de Sardinha și de integraliști, adeziunea unei bune părți din tineret. Un număr important dintre militari erau monarhiști. Indignarea populară împotriva masoneriei și a demagogiei era atît de mare încît, în noaptea aceea sau în dimineața următoare, restaurarea monarhiei, ar fi fost primită cu un oftat de ușurare de întreaga țară, chiar și pentru motivul că „furnica albă" nu va putea trage foloasele asasinării lui Sidónio. Dar monarhiștii șovăiesc,

discută, pertractează. Singura organizație monarhistă dinamică, singura care-ar fi putut avea inițiativa unei restaurări revoluționare, erau integraliștii și ei nu credeau într-o restaurare, pe care o socoteau prematură. Bătrînii deputați monarhiști se mulțumesc să se adune ca să discute atitudinea lor față de noul Președinte al Republicii și votul de încredere pe care li-l cerea Guvernul...

Militarii, pe de altă parte, au dovedit aceeași lipsă de înțelegere a situației politice și, mai ales, lipsă de unitate în conducere. Au voit, întîi, să impună un guvern al Juntei militare, dar n-au avut nici tăria să-l impună, nici dibăcia să-l facă indispensabil. După multe discuții cu Guvernul, s-au mulțumit cu intrarea în Consiliul de miniștri a lui Tamagnini Barbosa considerat un sincer „sidonist" și omul de încredere al armatei. Prezența lui Barbosa în noul guvern indispune vechea lume democratică, fiind privită ca o capitulare în fața presiunilor armatei; Guvernul, așadar, nu avea sorți de durabilitate. Curînd, însă, chiar militarii se conving că Barbosa îi trădează și că face tot ce-i stă în putință ca să zădărnicească realizarea planurilor Juntei. Tamagnini Barbosa încurajează cîteva manifestații muncitorești – urmate, firește, de incidente – ca să demonstreze impopularitatea Juntei militare. El speră, așa cum au sperat mulți naivi, că serviciile care le face democrației vor fi răsplătite, îngăduindu-i-se să rămînă la putere. Avea să plătească scump această naivitate, și încă foarte repede.

În urma manifestațiilor muncitorești, pe care Guvernul le acoperea, garnizoana militară a orașului Santarem se răscoală, mărturisind printr-o proclamație că mișcarea e în afara partidelor politice și că cere un guvern care să asigure țara că demagogia dinainte de 5 decembrie 1917 nu va fi încurajată. Răscoala din Santarem însă, începută în ziua de 13 ianuarie 1919, nu durează decît două zile. Și aceasta, nu pentru că Guvernul a reacționat prompt, ci pentru că armata – lipsită de unitate de conducere și de intuiție politică – se hotărîse să ajute, „deocamdată", Guvernul. Garnizoana din Santarem a fost dezarmată chiar de un militar, mîna dreaptă a lui Sidónio, locotenentul Theofilo Duarte.

În toate celelalte orașe domnește aceeași nesiguranță și aceeași nehotărîre. Monarhiștii șovăiseră pînă acum, crezînd că armata va continua opera lui Sidónio, asigurînd astfel ordinea în țară. Armata șovăie de teamă ca nu cumva o lovitură de forță din partea ei să aducă după sine restaurarea monarhiei. Se ajunsese la un compromis cu Guvernul, compromis care dovedea o neîncredere și suspiciune reciprocă: garnizoanele să nu-și părăsească reședințele și să păstreze, „deocamdată", neutralitatea. Nu se înțelegea prea bine ce însemna această „neutralitate". Între timp, profitînd de paralizarea oricărui spirit de inițiativă din partea celor două forțe de temut – armata și monarhiștii – adversarii regimului lui Sidónio Pais încep să se organizeze. Alfonso Costa, de la Paris, trimite ordine. Se întorc în țară șefii activi ai democrației. Sînt eliberați deținuții politici și sînt înarmați vechii membri ai organizațiilor secrete. Guvernul păstrează față de toate aceste dovezi de suspect exces de zel republican, o atitudine mai mult decît îngăduitoare. Este adevărat că Anglia anunțase Guvernul din Lisabona că nu vede cu ochi buni nici o „aventură militară". Este adevărat, de asemenea, că izbucnirea revoluției bolșevice însuflețise puținele nuclee comuniste care se organizaseră în Portugalia, iar victoria Aliaților asupra Puterilor Centrale insuflase forțe noi democrației portugheze; toate greșelile și excesele care o compromiseseră în 1917 începeau să fie uitate în iarna anului 1919. În fața continuei agitații demagogice, garnizoanele militare din Porto și Lisabona se răscoală, la 19 și 22 ianuarie. Foarte repede, și datorită dezorientării politice a șefilor militari, aceste răscoale, începute pur și simplu pentru a forța demisia Guvernului și înlocuirea lui cu un guvern al Juntei, se transformă într-o mișcare monarhică. La Porto, Monarhia e proclamată în ziua de 19 ianuarie, iar steagul roșu-verde al Republicii este înlocuit cu stindardul alb-albastru.

Așa cum au fost începute, ambele mișcări monarhice nu aveau sorți de izbîndă. Numai un fanatic naiv ca Paiva Couceiro, care încerca acum a treia sa mare aventură monarhică, putea crede că, după o lună de la moartea lui Sidónio Pais, și numai răspîndind

printre ofițerii monarhiștii vestea că fostul suveran, Don Manuel, ordonă restaurarea – veste fără nici un temei de adevăr – Monarhia ar fi putut fi restabilită. Paiva Couceiro se află la Porto. Rînd pe rînd, orașele din nordul țării – Braga, Viana de Castelo, Guimaraes și altele – aderă la mișcarea monarhică. Dar Couceiro face greșeala să se oprească la jumătatea drumului, în loc să coboare spre Sud și să ocupe Coimbra. La Lisabona, conducerea insurecției militaro-monarhiste face greșeli și mai mari. Din capul locului, nu se știa că e vorba de o mișcare monarhistă. Oamenii care se temeau de furia străzii se adună într-un punct al orașului, Campo Pequeno, unde auziseră că s-au retras cîteva unități militare. Se întîlnesc acolo monarhiști constituționaliști și integraliști, ofițeri monarhiști și sidoniști, cîteva sute de soldați veniți cu artilerie, dar cu foarte puțină muniție. Nimeni nu știe ce vrea. Nimeni nu înțelege de ce s-au adunat. Nimeni nu strigă nici „Trăiască Monarhia!", nici „Trăiască Republica!". Vin mereu detașamente, revoltate contra Guvernului, dar nimeni nu are curajul să ia vreo hotărîre. În sfîrșit, după trei zile de șovăire – în care timp vechile gărzi republicane se înarmează, iar marinarii comunizanți parcurg orașul chemînd populația să apere Republica – revoltații de la Campo Pequeno hotărăsc să părăsească Lisabona și se retrag la cîțiva kilometri de Capitală, la Monsanto.

Rareori se mai întîlnește în istoria vreunei insurecții o mișcare atît de lipsită de sens ca retragerea spre Monsanto. Părăsind Lisabona, militaro-monarhiștii renunțau la singura lor șansă de izbîndă. Toate încercările revoluționare debutaseră, cum era și firesc, prin cucerirea Rotondei și atacul asupra centrului Lisabonei. Depărtîndu-se de Capitală, insurgenții și-au ales singuri locul unde trebuiau să capituleze. Căci Lisabona rămîne la dispoziția agitatorilor. Bătrînul tribun Antonio José de Almeida retrăiește ceasurile lui de înaltă fervoare republicană. Formidabilul lui glas răsună pretutindeni: „La arme, cetățeni!". Sînt înarmați studenții, muncitorii, femeile. Lisabona e transfigurată de un nou mesianism: „Republica trebuie salvată!". Și e într-adevăr salvată, nu atît

prin abilitatea și eroismul cetățenilor lui Antonio José, cît prin haosul ce domnea la Monsanto și Porto ca și prin greșeli de intuiție politică, de tactică militară și chiar de propagandă, pe care le fac insurgenții. Aleg, la Monsanto, o poziție care nu putea fi apărată. Artileria lor numeroasă nu le folosește la nimic, pentru că nu putea fi așezată în bătaie și nu avea muniții. Le lipsește infanteria. Dar, ceea ce le lipsește îndeosebi, e spiritul ofensiv, e entuziasmul pentru o atitudine politică pe care mulți din ei nu o împărtășeau. Pentru că sînt totuși soldați, se apără, și nu se predau decît atunci cînd orice rezistență pare de prisos. E 24 ianuarie 1919. Republica e încă odată victorioasă la Lisabona. Entuziasmul străzii nu mai cunoaște margini, încep să cadă cele dintîi victimei ale răzbunării populare. Altele, infinit mai numeroase, aveau să vină curînd.

La Porto, lucrurile nu par mai încurajatoare. Don Manuel telegrafiază locotenentului său în Portugalia, spunîndu-i că ceea ce se întîmplă în Nord „e o nebunie", ținînd seama că Europa se aflã încă la Conferința de Pace. Guvernul trimite pe Theofilo Duarte să recucerească Guarda. Fostul colaborator intim al lui Sidónio și unul din cei mai devotați sidoniști, crede încă în „Republica Nouă" pe care o instaurase decembrismul și pe care Guvernul jurase s-o apere. Astfel, trupele monarhiste au împotriva lor chiar elemente de ordine, cunoscute prin atitudinea lor antidemagogică. Sidoniștii luptă contra monarhiștilor. Succesul democraților e mai mare și mai precipitat decît credeau chiar cei mai optimiști adversari ai „decembrismului". La Lisabona se organizează coloane republicane, gata să pornească în marș forțat împotriva Nordului. Dar, și de data aceasta, nu e nevoie de eroismul civic. Regimentele leale Guvernului, conduse de sidoniști care cred că apără „Republica Nouă" decembristă, atacă și înving pretutindeni trupele insurgente, demoralizate de lipsa unității în comandament. Monarhia din Nord e înăbușită la 13 februarie 1919, după o existență de 25 de zile.

„Republica Veche" e din nou victorioasă, ajutată de astă-dată de naivitatea și entuziasmul sidoniștilor „Republicii Noi". Iar cel dintîi lucru pe care îl face „Republica Veche", sută

în sută democrată, condusă ca și pînă în 1917 de „furnica albă" – este să lichideze sidonismul. Zadarnic trădase Tamagnini Barbosa, zadarnic apărase el democrația de planurile Juntei militare. Guvernul Barbosa e demis, la 28 ianuarie, și îi urmează un nou cabinet, accentuat democrat, al lui José Relvas. De abia acum înțelege și Theofilo Duarte că a fost trădat. Deși aproape totul e pierdut, se revoltă împotriva lui Relvas și organizează, în Nord, un centru de rezistență militară. Poate că totuși ar mai fi putut dobîndi ceva, dacă ar fi trecut de partea insurgenților din Porto; dar Guvernul, temîndu-se de marele său prestigiu și îndoindu-se dacă ar putea înăbuși această nouă și neprevăzută răscoală militară, îl invită pe Duarte la Lisabona, Relvas dîndu-și cuvîntul de onoare că va fi liber să se întoarcă în mijlocul trupelor sale, în cazul cînd discuțiile nu vor ajunge la nici un rezultat. S-ar spune că sidoniștii se caracterizează printr-o nesfîrșită naivitate și totală lipsă de spirit politic. Acești oameni – poate datorită educației lor militare – cred în cuvîntul de onoare al unui Președinte de Consiliu, cred în „Republica Nouă", în jurămîntul prestat etc. Duarte este imediat arestat la Lisabona, condamnat la 6 luni închisoare și deportat pe un vas de război. Oamenii lui zadarnic îl așteaptă în munții Nordului. Vor fi încolțiți, executați sau închiși în temnițele care gem de naționaliști, monarhiști și sidoniști laolaltă. Șefii efemerei monarhii din Nord, în frunte cu Paiva Couceiro izbutesc să treacă frontiera spaniolă. Dar ceilalți, zecile de mii de tineri care crezuseră în Sidónio Pais sau în Don Manuel, sînt arestați. La 4 martie 1919 iau ființă, printr-un decret special, tribunalele militare menite să judece pe insurgenți. Procesele încep la 26 mai și durează mai mult de un an. Un număr considerabil de insurgenți sînt condamnați la temniță grea și degradare. sînt, totuși, cei mai fericiți – pentru că au scăpat cu viață...

§

Încercarea de restaurare regalistă din ianuarie 1919 n-a reprezentat numai o serie de gafe, din punct de vedere militar; a fost și o foarte gravă greșeală politică, anulînd pentru multă vreme orice șansă de reîntronare a monarhiei în Portugalia. Pe de o parte, oamenii de bună credință și-au pierdut încrederea în conducerea acestei mișcări; iar pe de altă parte, ea aduce după sine cea mai cumplită reacțiune democratică. A compromis chiar ideea „Republicii Noi”, de factură sidonistă, care încă avea destui aderenți, pentru că a adeverit leit-motivul propagandei vechilor democrați: orice dictatură, fie și de tip prezidențialist, încurajează forțele reacționare și aduce după sine restaurarea monarhiei. Astfel că bunii republicani, chiar dacă nu împărtășeau ideile lui Afonso Costa, Antonio Jose de Almeida sau Brifa Camacha, erau siliți să rămînă de partea lor, numai ca să nu riște o restaurare a monarhiei.

Ca pretutindeni în lume, dar mai vîrtos în Portugalia, adepții regimului răsturnat de la putere devin peste noapte cei mai înflăcărați susținători ai regimului biruitor. Nu toți însă au norocul să fie primiți cu brațele deschise. O bună parte dintre proaspeții convertiți la democrația integrală suferă consecințele flirtului lor cu Sidónio. Noile guverne democratice sînt hotărîte să nu mai repete greșala „adezivilor” din octombrie 1910, cînd proclamarea Republicii a convertit, în puține ceasuri, cîteva sute de mii de bravi cetățeni la cel mai fanatic republicanism. Tamagnini Barbosa, adevăratul responsabil al lichidării sidonismului, e arestat, împreună cu toți fruntașii sidoniști care luptaseră împotriva militarilor și monarhiștilor. Strada, răscolită de verbul lui Antonio José de Almeida și condusă din biroul lui Afonso Costa – devenit mare avocat la Paris – își impune tot mai viguros voința. Și cînd voința aceasta nu e ascultată, izbucnesc greve, explodează dinamita sau cade guvernul.

Și guvernele cad, într-adevăr, într-un ritm amețitor. José Relvas, sincer democrat, e înlocuit după două luni cu un democrat mai pur: Domingos Pereira. Și acesta, la rîndul lui, se prăbușește

după trei luni. Urmează un colonel, de cea mai curată tradiție republicană, care și el e alungat după aproape șapte luni. Este un mic record – dar cît de scump plătit! Căci acest guvern, care amenința să se cramponeze la putere – trecuseră trei luni și încă nu căzuse – are de întîmpinat greve generale, care paralizează sectoare întregi din economia țării, acte de sabotaj care dau pradă flăcărilor clădirea caietelor poștale și închisoarea din Lisabona, atentate cu dinamită etc. În august 1919 Parlamentul alege ca Președinte al Republicii pe tribunul Antonio José de Almeida, care-și ia mandatul în primire la 5 octombrie. Imediat după asasinarea lui Sidónio Pais fusese numit Președinte al Republicii – mai mult cu forța decît de bună voie – bătrînul amiral Canto de Castra; acesta profită de deschiderea Parlamentului, în iunie 1919, ca să-și înainteze demisia.

Lichidarea „vechiului regim al Republicii Noi" se face cu o cruzime și o lipsă de responsabilitate înmărmuritoare. Autoritatea își pierde prestigiul îndată după victoria democraților. Poliția e atacată de mulțime în primele săptămîni ale guvernului Barbosa. Monarhiștii sînt destituiți în masă, iar în locul lor sînt numiți oamenii „furnicii albe". Căci Afonso Costa, deși refuză, orgolios, să-și părăsească biroul lui de avocat de la Paris, conduce mai departe marele partid democrat prin faimoasa lui gardă, „furnica albă". În cîteva luni se semnează 17.000 de numiri. Monitoarele oficiale nu mai pridides cu publicarea destituirilor și numirilor. Apar numere de sute de pagini...

Și, în acest timp, deficitul crește vertiginos. Comisiile pentru aprovizionarea populației subalimentate cumpără făină încinsă, iar zeci de mii de vagoane trebuiesc zvîrlite în Ocean. Atentatele teroriste se țin lanț. Bombele explodează în prăvălii, pe străzi, în imnuri, în universități. Cad necontenit oameni nevinovați. Iar cînd monarhiștii arestați trec, sub puternică escortă, pe stradă, sînt atacați de la ferestre cu focuri de armă. Într-o casă, o bombă explodează și ucide pe teroristul care-o pregătea; din fericire, explozia nu atinge depozitul de bombe care s-a găsit acolo, și care ar fi transformat în ruine o stradă întreagă.

Numărul grevelor e fără sfîrșit. Numai în 1919, și ținînd seama numai de grevele principale, au avut loc: în martie, greva tipografilor; în mai, greva funcționarilor de la tramvaiele electrice și Compania de Apă, a lucrătorilor Municipiului, a micilor negustori, a croitorilor și a cizmarilor; în iulie, grevele Uniunii Fabricanților, ale tipografilor, ale atelierelor presei zilnice; în august, greva feroviarilor Companiei Portugheze; în septembrie, greva constructorilor civili din Porto și Guimaraes; în octombrie, greva bărbierilor, a muncitorilor din Porto, a topitorilor din Olhão, a lucrătorilor fabricilor de conserve din Setubal și a măcelarilor; în noiembrie, greva cizmarilor din Braga; în sfîrșit, în decembrie, greva funcționarilor tramvaielor electrice, a cofetarilor, bucătarilor și lucrătorilor din portul Lisabonei.

Strada era stăpîna absolută a politicii interne. Strada, orientată – firește – de Afonso Costa sau oamenii lui. Criza pe care o îndurau toate țările europene, în urma marelui război mondial, era exacerbată în Portugalia de luptele politice și de dezmățul conducerii. La 21 ianuarie 1920, guvernul colonelului Sa Cardoso, care păstrase puterea timp de 7 luni, își înaintează demisia. Se alcătuiește un guvern sub președinția lui Fernandes Costa, din partidul evoluționist al tribunului Antonio José de Almeida. Miniștrii se adună pentru ca să depună jurămîntul și să-și ia în primire posturile, cînd o manifestare populară, avînd în frunte o haimana celebră, cunoscută sub numele de *Pictorul*, îi asaltează și îi destituie. Triumful străzii era definitiv. Criza de guvern, deschisă prin intervenția manifestanților *Pictorului*, amenință să nu mai poată fi soluționată. Trec multe zile pînă cînd un sincer democrat are curajul să-și ia răspunderea situației: Dr. Domingos Pereira alcătuiește, în sfîrșit, un nou guvern. Dar nu se poate menține decît vreo cinci săptămîni. La 8 martie Portugalia are un nou guvern, care durează aproape patru luni. Îi urmează altul, de trei săptămîni. La începutul lui august 1920 se alcătuiește un nou guvern, sub președinția lui Antonio Granjo, care se poate menține pînă la 1

noiembrie. Următorul, prezidat de dr. Alvaro de Castro, durează o luna de zile. Se alcătuiește un altul, sub locotenent-colonelul Liberato Pinto, dar ca și acela al colonelului Antonio Maria Baptista și al colonelului Sa Cardosa, nu era un guvern militar, ci democrat.

Anul 1920 trece în greve, atentate teroriste și schimbări de guverne. În martie se declară greva funcționarilor publici și a uzinelor electrice. Lisabona rămîne în întuneric, încep atacurile pe străzi, tîlhăriile. Guvernul e silit să improvizeze patrule care să păstreze ordinea și să asigure avutul public. Izbucnește, simultan, greva Poștei, a Telegrafului și Telefoanelor. Toți cereau ridicarea salariilor. Deocamdată, pînă la rezolvarea revendicărilor, au loc conflicte armate între elementele comuniste ale greviștilor și poliție. Bombe, focuri de armă. Guvernul închide sediul Confederației Generale a Muncii. Prilej de noi tulburări. O manifestație populară pro-guvernamentală e atacată cu bombe, provocînd o panică fără pereche. Patruzeci de morți rămîn pe stradă...Tot în 1920 au loc grevele șoferilor, ale feroviarilor și marinarilor.

În 1921 situația se agravează. Afonso Costa, supărat pe Republică, supărat pe Portugalia, își continuă la Paris viața de avocat celebru și de trimis extraordinar. Nu primește sfaturi de la nimeni, și prezintă Portugalia în diferite comisii internaționale, după bunul lui plac. Acest om obișnuit să comande și să fie întotdeauna ascultat, nu putuse uita că populația Lisabonei îi atacase și devastase locuința cu prilejul manifestației antimasonice care avusese loc cu prilejul după primul atentat împotriva lui Sidónio Pais. I se părea cea mai cumplită ingratitudine. El, obișnuit întotdeauna să triumfe, nu s-a mai putut trezi din nedumerirea în care căzuse după această primă înfrîngere. De aceea a refuzat să se mai întoarcă în Portugalia, mulțumindu-se s-o conducă de departe.

Antonio José de Almeida, devenit Președinte al Republicii, încearcă zadarnic să-i redea prestigiul și forța ei inițială. Evenimentele îl depășesc și guvernele cad unul după altul, sub presiunea străzii și a elementelor extremiste. Mecanica politică

se face încă odată simțită; forțele descătușate în 1910 împing fatal Republica, tot mai accentuat, către extrema stîngă. Echilibrul visat de Antonio Jose și de alți sinceri democrați nu mai poate fi dobîndit. Anumite forțe obscure, eliberate și promovate de ei, împing neîncetat Portugalia republicană către o revoluție comunistă. Guvernul Liberata Pinta, venit la sfîrșitul lui noiembrie 1920, demisionează la 2 martie 1921. Pentru a ieși din impas se încearcă o ultimă rezervă: bătrînul Bernardino Machado, fost de atîtea ori ministru (regalist și republican), fost Președinte al Republicii și președinte de Consiliu, figura cea mai venerabilă a revoluției republicane, e chemat să alcătuiască guvernul. Se credea că, în sfîrșit, acest om de imens prestigiu, va putea stabiliza situația. Pe la 23 mai, Bernardino Machada e silit să demisioneze chiar de Garda Republicană!

Urmează un nou guvern care, la rîndul lui, e înlocuit, în august, cu altul sub președinția lui Antonio Granjo. Acest uriaș, puțin obez, de o forță herculeană, curajos și optimist mai făcuse parte din cabinetele republicane. Din scurta sa experiență ministerială învățase un lucru: că, pentru a reface unitatea țării, trebuie să se împace cu adversarii regimului. Și pentru că nu se putea împăca atît de repede cu monarhiștii, constituționaliștii și integraliștii, se apropie de Centrul Catolic, pe care republica îl persecutase după lichidare sidonismului. Astfel asistăm din nou la paradoxala colaborare dintre catolicism și demo-masoneria portugheză. „Centrul Catolic dă brațul Republicii”, notează mirat un memorialist (Sousa Costa). Alegerile de la sfîrșitul lui august 1921 aduc în Parlament trei deputați ai Centrului Catolic. Ședința solemnă de deschidere are loc la 2 septembrie 1921. Se face apelul. Și, ajungîndu-se la cei trei deputați catolici, se strigă un nume: Antonio de Oliveira Salazar. Un bărbat de vreo 30 de ani, îmbrăcat sobru, se ridică și rostește: „Prezent!”. Are figura calmă, ochii senini și mișcările lente, ponderate. Ascultă cu multă atenție dezbaterile acestei prime ședințe parlamentare la care ia parte. Dar de atunci nimeni nu i-a

mai zărit chipul în Adunarea Deputaților. Ședința, din 2 septembrie 1921 a fost prima și ultima la care a asistat Oliveira Salazar. I-a fost de ajuns ca să se convingă, pe teren, de tragica zădărnicie a Parlamentului portughez. De la Adunarea Deputaților se duce direct la gară și ia trenul pentru Coimbra.

VIII. Salazar – De la Santa Comba la Coimbra

În 1921 Oliveira Salazar era un necunoscut. Numele lui nu circula nici în cercurile-politice, nici în coloanele ziarelor de mare tiraj. Chiar la Coimbra, unde era profesor de Economie Politică și Finanțe, nu se bucura de vreun mit special printre studenții celorlalte facultăți.

Într-un singur loc devenise Salazar de multă vreme celebru: în Santa Comba, satul său natal, pe malurile rîului Dao. Acolo văzuse lumina zilei, la 28 aprilie 1889, fiu al lui Don Antonio d'Oliveira și al Donei Maria do Resgate. Tatăl avea o foarte modestă locuința în Santa Comba și își cîștiga viața ca administrator; mama era o femeie pioasă, inteligentă și blîndă. Antonio Oliveira era al patrulea copil. N-a cunoscut sărăcia, dar nici belșugul, în copilăria lui petrecută într-una din cele mai frumoase regiuni lusitane. Santa Comba, în apropiere de Vimieiro, se află cam la 40 km la miazănoapte de Coimbra. Sînt locuințe modeste dar sănătoase, cu grădini și arbori roditori, căci întreg ținutul e mănos. Șoseaua trece printre livezi de măslini și holde, nu prea departe de casa lui Salazar. Pe aici, verdele puternic cu ape metalice, începe să domine peisajul. Au dispărut nuanțele palide din Sud, verdele acela decolorat de soare, biruit de argilă și nisip după cele dintîi secete. Aici văzduhul e mai dur, culorile mai precise. Se văd în zare spinările roșcate ale masivului Caramulo.

Se știu astăzi prea puține amănunte despre copilăria lui Oliveira Salazar. Dar nu e greu să ni-l închipuim crescînd în casa aceea de oameni muncitori și cuviincioși, atît de aproape de pămînt și de cer, petrecîndu-și zilele într-o cumpătată joacă – pentru că viitorul dictator a fost întotdeauna cumpătat – nedespărțindu-se niciodată de verdeață, niciodată supărîndu-și părinții.

Toate informațiile biografice pe care le avem la îndemînă vorbesc de un Oliveira Salazar copil-model, înzestrat cu acele virtuți cu atît mai antipatice cu cît sînt mai precoce: blîndețe, cumpătare, fiu-model, prieten-model. Micul Oliveira, cum spun unii biografi, ascunde în buzunare pîinea care i se cuvine, ca s-o împartă sărmanilor din sat. Nu se ceartă niciodată cu ceilalți copii. Nu pierde nici o slujbă din biserica Santa Madre.

Este, fără îndoială, un copil precoce – dar și un copil fericit. În casa părintească trăiește o viață de calmă iubire și înțelegere, pe care nu o va uita niciodată. Don Antonio și Dona Maria sînt oameni cu frica lui Dumnezeu, muncind din greu, dar fericiți unul lîngă altul și fericiți să-și poată crește copiii cu prețul oricăror jertfe. Amintirea paradisiacă a vieții de familie va fi prezentă în toată gîndirea și activitatea politică a lui Salazar, și ea domină, astăzi, Constituția Statului Nou Portughez.

Dacă am voi să împingem și mai departe analiza formației morale și politice a lui Salazar, am mai putea descoperi și alte elemente fundamentale, pe care numai o copilărie ca a lui le putea desăvîrși și promova. Bunăoară, marea importanță pe care Salazar nu obosește s-o dea – înainte chiar de a ajunge profesor de Economie Politică și Finanțe – agriculturii și muncilor agrare. A copilărit la Santa Comba aproape de pămînt, cunoscînd glorioasa robie a plugarului, atît de bogată în semnificații morale și religioase și pe care anevoie ar putea-o schimba pentru viața pulverizată, artificială și acosmică a lucrătorului de la oraș. De asemenea, însemnătatea pe care Salazar o acordă religiei în viața omului și a societății își găsește rădăcinile în copilăria lui pioasă, nezdruncinată nici de crize, nici de sacrilegii. Părinții lui erau oameni de o moderată experiența religioasă, tipul pietății catolice populare. Oliveira Salazar nu și-a pierdut niciodată credința – în copilărie sau la începutul adolescenței – ca s-o regăsească mai tîrziu, după îndelungate rătăciri și lupte. Religiozitatea lui e cu totul lipsită de dramatism. Este un lucru pe care l-a învățat în copilărie și l-a înțeles la maturitate. L-a „învățat", e spus aici fără nici o nuanță

peiorativă; a învățat religia, iubind-o; așa cum învață copiii toate lucrurile fundamentale – umbletul, cuvintele, jocurile, cîntecele.

De timpuriu, copil-minune și cumpănit cum era în toate, părinții s-au gîndit să-l pregătească pentru preoție. Îi plăceau rosturile bisericii; făcea parte din corul copiilor și da răspunsurile lui Padre Antonio în limba latină, scîlciată, fără îndoială, dar plină de farmec pentru mintea lui, furată de toate tainele eclesiastice. Scrisul și cititul le-a învățat la un oarecare Don José Duarte; apoi, în școala primară care se deschisese la Vimieiro. Se împrietenise cu cîteva fetițe, între 10 și 14 ani, care învățau carte cu „Domnișoara Isabella”, fostă guvernantă în familia baronului de Santa Comba. Unii biografi vorbesc de o înflăcărată pasiune a lui Oliveira pentru copila unui fermier cu stare. Era cea mai frumoasa fată din Vimieiro și toți copiii se puteau juca cu ea, în afară de Oliveira; părinții nu-i îngăduiau să se împrietenească prea mult cu fata unui om atît de bogat. Se spune că această interdicție l-a hotărît să intre în seminarul din Vizeu; pe de o parte, era nedumerit de duritatea poruncii părintești, iar pe de altă parte voia să se reculeagă în studiu și în rugăciuni. Această fragedă pasiune ar fi fost, după unii biografi, adevăratul motiv al hotărîrii lui Oliveira Salazar de a îmbrățișa cariera eclesiastică. Familia, și-n deosebi Dona Maria, l-a încurajat în hotărîrea luată. Nimic mai măgulitor pentru părinți decît să-l vadă într-o zi preot în Santa Comba. O viață liniștită, aproape de ai săi, liber de griji; idealul acesta corespundea întocmai pietății calme a micului Oliveira.

Abia împlinise 11 ani și, într-o după amiază de mai, părăsi Vimieiro însoțit cu alai de întregul sat. Ajunsese pe mica glorie a Santei Comba. Padre Antonio îi prezicea bonetul de ordinal, părinții îl dădeau ca exemplu copiilor. Seminarul din Vizeu se deschidea abia în octombrie, dar Oliveira fu dat în gazdă la dascălul Catedralei, Marques Pimentel, vechi prieten al tatălui. Casa dascălului se afla chiar lîngă Catedrală. Reverendul Marques Pimentel pregătea copiii lăsați la el în gazdă pentru examenul de toamnă. Bătrînul sacerdot se convinse repede că Oliveira se deosebește de toți ceilalți copii pe

care-i avusese în grijă și îi pregătise pentru examenul de intrare în seminar. Îl găsise, de altfel, într-un moment bogat în virtualități. Oliveira era un adolescent precoce. Setea de știință – pe care i-o ațîțaseră tomurile și infoliile rev. Marques Pimentel – se întrecea cu emoțiile sale religioase, încurajate de apropierea Catedralei și cu amintirile romantice pe care i le iscodeau necontenit în minte numele și imaginile din Santa Comba.

Vizeu e un burg medieval, prins între dealuri împădurite. Stejarul-plută, gorunul, bradul coboară astăzi pînă aproape de *campo dos ioirros*, de curînd construit. Casele au fațadele din toate nuanțele roșului, iar acoperișurile de olane îmbătrînite de vreme aduc o anumită solemnitate granitică, prin tonurile lor cenușii. În partea cea mai veche a orașului se ridică celebra Catedrală, Sé de Vizeu, începută în secolul XII. Este o aspră, ascetică, aproape nudă Catedrală. Te întîmpină sub cupolele ei acel văzduh bărbătesc și sumbru, pe care goticul nu l-a putut păstra prea mult în Portugalia. Cînd bat clopotele, mica piață din fata Catedralei se însuflețește pe nesimțite, străbătută de un duh medieval, venit parcă și mai de la miazănoapte, de la Braga, Barcellos, Guimaraens. Este o stradă care coboară pieziș chiar din piața Catedralei, printre case din alte veacuri, ale căror acoperișuri aproape că se ating.

Cu cîtă melancolie și, totuși, calmă beatitudine a privit Oliveira Salazar de la vreo fereastră a casei rev. Morques Pimentel către această stradă, care se curmă în coifuri bruște pînă dispare între streșini și olane!... O întreagă lume sta adormită ca sub o vrajă, acolo; lumea pe care o descoperise de curînd Oliveira – Evul Mediu cu legendele, eroii, sfinții și îndrăgostiții lui; Evul Mediu portughez, care-și păstrase structura sa spirituală continentală, europeană – nu căzuse încă sub fascinația Oceanului și obsesia descoperirilor de tărîmuri necunoscute. Vizeu este un oraș în care reflecția orbitoarei epoci a descoperirilor maritime se întîlnește foarte puțin și indirect. Nu e un centru al stilului manuelin, nu e alimentat de flora oceanică, de imaginația dezlănțuită a formelor și culorilor orientale, de simbolurile freneticei epoci a descoperirii

drumului Indiilor și Braziliei. Vizeu e mai sobru, mai pur, mai continental. Aici, Oliveira Salazar nu se simțea prea depărtat de pămîntul muncit de plugarii din Santa Comba. Și poate că cei 10 ani pe care i-a petrecut în Vizeu n-au fost cu totul lipsiți de însemnătate pentru formația politică a lui Salazar. Poate că ceea ce îndrăznim să numim „continentalismul" lui Salazar – atît de opus structurilor oceanice și imperialiste din politica portugheză – „continentalism" prezent în toată ereditatea și copilăria lui la Santa Comba, a fost nutrit și adîncit lîngă medievalele ziduri ale Catedralei din Vizeu.

Dacă într-adevăr Oliveira și-a părăsit satul și și-a îndreptat gîndurile către seminar, pentru că se îndrăgostise de o copilă din Santa Comba și întîmpinase pentru întîia oară rigorismul social – arunci ni-l putem cu ușurință închipui, în vara anului 1900, petrecîndu-și ceasurile pe care nu le închina studiului, în acea vastă, dură, ascetică Sé, încercînd să găsească alinarea tuturor mîhnirilor precocei sale adolescențe într-o mistică reculegere. Oricare ar fi adevărul, fapt este că Oliveira se pregătește atît de temeinic pentru examenul de admitere în seminar încît reușește printre cei dintîi.

Petrece opt ani în seminarul din Vizeu, fosta mînăstire a *Nerilor*, edificiu cu înfățișare măreață și severă, 1900–1908. Anii de agonie ai Monarhiei, care se scurg între moartea lui Eça de Queiroz și asasinarea Regelui Don Carlos și a Infantelui Don Luiz. Ani dominați de propaganda desfrînată a tuturor ideilor antitradiționale, de la republicanism și masonerie pînă la insurecție armată și invectivă antireligioasă. Dezgustată de rege și de politicieni, amețită de tribuni și gazetari, intoxicată de propaganda ocultă, cloroformizată de cîțiva artiști și cărturari de geniu – Portugalia trăia, în acești opt ani, ultimele clipe ale unui ciclu care se închidea: Monarhia, cu toate instituțiile ei sociale autentice, cărora Pombal le dăduse cea dintîi lovitură și revoluția republicană aștepta să le-o dea pe cea din urmă.

În acești opt ani hotărîtori pentru istoria modernă a Portugaliei, Oliveira Salazar își pregătea cu seriozitate misiunea pe care și-o alesese. Seminaristul din Vizeu nu se deosebea prea mult de copilul-model din Santa Comba. Oliveira își păstra cu regularitate locul de premiant întîi. Era un băiat de care începuse să se vorbească nu numai în Vimieiro, ci chiar în Vizeu. Atît profesorii cît și colegii ghiceau, în copilandrul palid, cu chipul ușor lungit, cu ochii limpezi și calmi, cu fruntea îngustă dar înnobilată de meditație – un viitor stîlp al credinței și Bisericii Catolice, atît de greu încercate. Oliveira era un elev care se distingea printr-o seriozitate lipsită de pedantism. Făcea totul cu metodă. N-a cunoscut crizele cîtorva adolescenți iluștri – dorința de omniștiință și absolut, lupta cu îndoiala, pierderea și regăsirea lui Dumnezeu, setea de certitudine, zbaterea între carne și spirit. Oliveira Salazar a avut o adolescență ponderată, așa cum avusese ponderată copilăria și cum va avea o tinerețe ponderată. Nici o îndoială nu era prea tare pentru ca să-i turbure credința. Nici o criză nu dura prea mult ca să-i zădărnicească echilibrul. Iubea cartea, pentru că știa că atît inteligența cît și geniul sînt daruri ale lui Dumnezeu. Nu și-a însușit niciodată duritatea și intransigența ascetului care se trezește urînd frumusețea și disprețuind cultura pentru că se teme să nu-l depărteze de Dumnezeu. Oliveira Salazar nu are structura misticului tragic, dionisiac, care se zbate între contrarii, care respinge întreg Universul formelor în setea lui de absolut. Totul în el este ponderat, echilibrat, sănătos, firesc. Unul dintre colegii săi de seminar își amintește: „Niciodată nu-i luneca de pe buze o frază inutilă sau un sens nesigur. Și își ascundea marea sa valoare intelectuală sub o modestie atît de profundă, încît se confunda cîteodată cu timiditatea".

Cu o asemenea vocație, nu i-a fost greu să-și alcătuiască o cultură temeinică, atît în științele teologice cît și în cele profane. Salazar a fost întotdeauna omul cu lecturi puține dar bine mistuite. N-a citit multe cărți, dar le-a ales cu mare grijă și le-a

citit cu condeiul în mînă, meditînd asupra fiecărei pagini. Este probabil că, încă din ultimii ani de seminar, Oliveira s-a simțit atras de problemele sociale și mai ales de problema educației. A citit atunci cărțile feluriților autori străini mult discutați. Astfel începe cariera lui de educator și sociolog.

A terminat seminarul în 1908, dar fiind prea tînăr nu s-a putut preoți în acel an, nici în cel următor. Rămîne acești doi ani în Vizeu, dînd diferențele de liceu în 1909 și 1910 și cîștigîndu-și între timp viața ca repetitor în colegiul Via-Sacra, care era pe atunci condus de părintele Antonio Barreiros. Acești doi ani au avut o mare însemnătate în viața lui Salazar. În acest răstimp înțelege el că e chemat pentru o misiune mai vastă și mai grea decît aceea de a fi preot în Vimieiro. Înțelege, desigur, că pietatea lui nativă nu e de ajuns pentru a îmbrăca haina preoțească. Pe de altă parte, nu încape îndoială că problemele educației îl cuceresc atît de mult încît Salazar renunță la misiunea de a mîngîia și întări, ca să se poată dedica misiunii de a forma și îndruma oamenii. Parohia din Vimieiro e un sector prea limitat. Simte în el o chemare dacă nu mai aleasă, cel puțin mai vastă. Totul începe să se clatine în jurul lui. Pentru acest tînăr curat și cinstit, lectura ziarelor – îndeosebi a celor republicane – deschide o lume nouă, a cărei falsitate și artificialitate spirituală el o vede; dar înțelege în același timp că e dator să învețe și pe alții s-o vadă.

Experiența pedagogică din colegiul Via-Sacra e hotărîtoare și din alt punct de vedere. Salazar își descoperă vocația de profesor, de îndrumător. Mai ales că în colegiul Via-Sacra se încercaseră metode noi de educație, ținîndu-se seama de dispozițiile fiecărui elev și urmărindu-se îndeosebi formarea personalității elevului. „Lucram în acel timp într-un colegiu care era o încercare de adaptare pentru Portugalia a metodelor și scopurilor educației engleze, de curînd introduse și practicate în Franța, în *École des Roches* a lui E. Demolins, copiate fiind după școlile-model engleze. Citisem ceva din lucrările *La Sience Sociale* despre superioritatea socială a particularilor asupra comunitarilor – tip din care trebuie

să ne socotim și noi ca făcînd parte – și mă convinsesem că superioritatea Anglo-saxonului, atît de zgomotos verificată în cursul războiului european, se datora anumitor principii fundamentale ale formației sale. Aceste principii ar putea fi transplantate, prin procesul educativ, în sufletele tinere ale copiilor, și, cu toate că trebuie să ținem seama de influența contrară a mediului în care aveau să se dezvolte și să trăiască, era posibil să se stabilească un curent de idei în această privință, să se creeze mediul favorabil, astfel ca să rămînă totuși ceva din eforturile noastre, și micii oameni pe care i-am format pentru viată să fie mai tîrziu tot atîția educatori ai noilor generații. Într-un cuvînt: eu eram convins că problema națională – ca și în Franța, ca și în Italia, ca și în Spania – era o problemă de educație; sau că, cel puțin, la temelia tuturor chestiunilor, noi ne loveam de o formație deficientă a *portughezului*, și că, prin urmare, puțin importa schimbarea guvernelor sau regimurilor, dacă nu încercam, în primul rînd, să schimbăm oamenii. Aveam nevoie de *oameni*; trebuia să-i educăm”. *(A minha resposta)*

Salazar scria toate acestea cu zece ani mai tîrziu, într-un memoriu din 1919. Dar le-a spus și într-o conferință despre problema educației, ținută la 1 decembrie 1909 în colegiul Via-Sacra. Tînărul repetitor își începe cuvîntarea astfel: „Din fericire, n-am fost invitat aici să țin un discurs!”. Din fericire – pentru că „natura nu m-a înzestrat pentru discursuri”. Salazar nu exagera printr-un exces de modestie. Nici astăzi nu este un bun vorbitor. N-are darul oratoriei parlamentare și cu atît mai puțin talentul de a înflăcăra masele, își scrie întotdeauna discursurile și, înainte de a le scrie – le gîndește. La douăzeci de ani, adresîndu-se profesorilor și elevilor colegiului Via-Sacra din Vizeu, vorbea cu aceeași cumpătare și seriozitate cu care va vorbi mai tîrziu, în fata studenților de la Coimbra, și ani după aceea, în fața Adunării Camerelor Corporative și a țării întregi. Își citește cuvîntarea. Nu caută efecte oratorice, nici strălucirea literară. Proza lui e densă, uneori greoaie, întotdeauna plină de miez și bogată în nuanțe care se cer cercetate cu cea mai mare atenție. E un scris profesoral, fără să fie pedant.

Aceasta nu înseamnă, firește, că proza lui Salazar – proza citită de el în atîtea conferințe, lecții universitare sau cuvîntări politice – este înghețată, că emoția nu răzbate nicăieri sub perioadele acelea masive, bine echilibrate, care se leagă una de alta într-un ritm arhitectonic, suprapunîndu-se, traversîndu-se, înlănțuindu-se. Proza lui e – dacă nu colorată sau electrizată de emoție, ca a atîtor maeștri ai Verbului – caldă de îndelunga familiaritate cu gîndul. Nu scria decît despre lucrurile asupra cărora meditase mult și cu aplecare. „Eu eram un băiat cu o idee serioasă", își amintea de conferința de la Vizeu în *A minha resposta*. „Trăiam absorbit în ideea mea și în opera mea. Cine nu are un mare gînd sau o mare pasiune ca să-i umple viața, nu știe, desigur, ce înseamnă asta". Marele gînd și marea pasiune a lui Salazar erau, pe atunci educația tineretului, schimbarea omului prin voință și cultură. Un om care vorbea despre asemenea lucruri, nu putea vorbi fără căldură, oricît ar fi fost el de cumpătat și de sobru. Dar, prin simplul fapt că Salazar nu vorbea – adică nu scria – decît despre lucruri asupra cărora meditase timp îndelungat, proza lui e lipsită de spontaneitatea celui care-și desăvîrșește gîndul scriind sau vorbind, lipsită fiind de asemenea de fervoarea marilor inspirați și de patosul celor care „caută gemînd".

Conferința din aula colegiului Via-Sacra a avut un succes atît de răsunător încît, cîteva luni în urmă, Salazar o repetă, tot în Vizeu, pentru părinții elevilor. După rezumatele și extrasele care ne-au rămas din această conferință, ne putem da seama cît de bine închegată era gîndirea lui Salazar la 20 de ani și cît de puternic trăia el chemarea educatorului. De la început, tînărul seminarist își mărturisește neîncrederea în viitorul Portugaliei care ar vrea să egaleze gloria secolelor XV și XVI, cînd erau lumi noi de descoperit și continente noi de populat. De altfel, grandoarea acelei Portugalii imperiale și maritime i se pare „foarte mult favorizată de împrejurări". Împărtășește, în această privință, fără s-o spună – cel puțin în notele care ne-au rămas – atitudinea unui Oliveira Martins. Dar nu e pesimist. Nu crede în iminența

catastrofei țării sale, a cărei salvare o vede în îndeletnicirile tradiționale, păstrate vii încă din Evul Mediu. „Portugalia va înflori și progresa prin agricultură, pe care n-ar fi trebuit s-o părăsească niciodată și prin anumite industrii pe care trebuia să le desăvîrșească întotdeauna”. Evident, Portugalia contemporană trebuie reformată. (Este doar strigătul tuturor Portughezilor, de la Antero de Quental la Guerra Junqueiro). „Dar s-au făcut toate reformele posibile. Inutilitatea lor dovedește că omul este acela care trebuie reformat mai întîi. Aceasta este opera educației”.

Un seminarist care vorbește astfel dovedește că a renunțat, în fundul sufletului său, la misiunea sacerdotală. Salazar crede în posibilitatea de a schimba omul printr-o educație laică, începută în familie, desăvîrșită în școală. „Educația e formația individului, înțelegîndu-se prin aceasta dezvoltarea integrală și armonică a tuturor facultăților sale. Omul are inteligență – și ea trebuie călăuzită de adevăr; are voință, care trebuie îndreptată către bine; are corp, care trebuie făcut viguros și sănătos... Cel care socotește educația intelectuală ca un scop, greșește... Puțin prețuiește știința, dacă ea nu ajută să facă pe om mai bun...”

Evident, toate acestea mai fuseseră spuse – și nu erau descoperirea unui tînăr de 20 de ani. Dar semnificația și valoarea lor constau în împrejurările în care fuseseră rostite într-o țară dinamitată de revoluție, într-o epocă fascinată încă de scientism – un tînăr vorbește cu seriozitate de primatul „educației morale”, de „deosebirea dintre dezvoltarea inteligenței și bagajul științific”, de „educația voinței în iubirea de Dumnezeu și aproapele”. Și, ceea ce e mai important, vorbește de „opera educativă care trebuie începută în casa părintească”. Casa părintească din Santa Comba. „Familia e aceea care e în mod firesc indicată să împlînte în sufletul copilului germenul tuturor virtuților... De aceea, trebuie ca școala să se apropie cît poate mai mult de organizația familiară, substituindu-i-se în sentimentele de respect, încredere, dragoste și fraternitate, și chiar în viața practică, în viața de toate zilele... Superioritatea părinților ca educatori constă tocmai în marea dragoste

pe care o dăruiesc copiilor și într-o mai desăvîrșită cunoaștere a lor, pe care nu numai ei o au”. Sfîrșește, bine înțeles, lăudînd o colaborare cît mai strînsă între părinți și profesori. „Din aceste eforturi conjugate va ieși patria de mîine, Portugalia viitorului, Portugalia, care, nădăjduiesc în Dumnezeu, va fi viguroasă și puternică, inteligentă și instruită, virtuoasă și bună!”

Tînărul care vorbea astfel în colegiul Via-Sacra din Vizeu înțelegea să se țină de cuvînt, își închina timpul formînd oameni – și desăvîrșindu-se pe sine, prin lecturi sistematice, prin convorbiri cu mai marii lui. Pasiunea lui de dascăl o dovedesc articolele pe care le scria pentru revista colegiului și în care vorbea despre minciună și adevăr sau despre meditațiile religioase la care lua parte cu atîta interes la viața colegiului încît scrie un prolog în versuri pentru carnavalul 1910! Și își continuă, metodic, după obiceiul lui, consolidarea sa spirituală și culturală. E hotărît, acum, să nu se mai preoțească, dar nu va regreta niciodată viața și formația sa de seminarist. De altfel, urmele educației clericale nu se vor șterge niciodată, Salazar a fost un seminarist fericit. Dacă n-ar fi avut atît de dezvoltat poate că s-ar fi întors, păstor sufletesc, în Santa Camba. Dar, la 21 de ani, viața de preot i se părea mai comodă decît viața de educator al tineretului. A ales drumul care era mai greu și mai spinos, dar care folosea unui număr mai mare; în loc de preot în satul lui natal, profesor la Coimbra. Îl mîngîia un singur lucru, renunțînd la cariera ecleziastică, pe care o rîvnise în copilărie: că nu va renunța la muncile și ascezele ei. Pornea pe un drum greu, păstrînd și greutățile pe care le-ar fi întîmpinat dacă ar fi apucat pe alt drum, mai ușor. Se hotărîse să se facă profesor, rămînînd în același timp preot. Și, după ce-și petrece vacanțele anului 1910 în Vimieiro și mărturisește părinților că nu se va preoți, pleacă în octombrie, la Coimbra, să studieze Dreptul și Teologia.

IX. Salazar – Student și profesor la Coimbra

Oliveira Salazar ajunge la Coimbra în octombrie 1910 – odată cu Republica. Studenții trăiau în acele zile de toamnă calmă cele dintîi extaze revoluționare. Curtea bătrînei Universități clocotește de glasuri tinere; entuziasmul tribunilor improvizați nu mai cunoaște margini. Victoria de la Rotondă, beția libertății, magia exercitată de numele eroilor revoluționari – toate acestea înfierbîntă pînă la delir mințile crude. „Academia" – cum e numit tineretul universitar – nu mai contenește cu manifestațiile în curtea Universității. Ceasul tinereții și al libertății a sosit. Euforia puterii e atît de amețitoare încît „Academia" pătrunde pe neașteptate în sălile de cursuri și, neștiind ce să distrugă mai întîi, se apucă să sfarme băncile de pe care generații întregi de studenți ascultaseră înțelepciunea iluștrilor dascăli ai Coimbrei. Dar nu se opresc aici. Există în Universitatea din Coimbra o sală care, de veacuri, terorizează imaginația studenților; este așa numita Capelos, marea sală unde au loc toate ceremoniile, unde se țin examenele de doctorat, unde fiecare student știe că va trebui să sufere într-o zi. Aici se aflau pe pereți portretele tuturor regilor Portugaliei – și aici năvălește tineretul, dornic de a lichida într-un fel sau altul, cu relicvele trecutului. Portretele sînt împunse cu săbiile și găurite de gloanțe. Iar în altă sală, unii studenții găsesc robele profesorilor de la Teologie, arhaicele veșminte negre sînt sfîșiate în bucăți – pentru a se pune odată capăt acestei medievale superstiții, care este studiul Teologiei – Oliveira Salazar nu participă la entuziasmul dezordinii. Politica încă nu-l interesa. Calm, modest, cumpătat – aștepta cămăruța sa din „Cetatea de Sus" ca liniștea să se pogoare la Porta Ferrea și să poată intra în Universitate. Față de Republică era pe atunci într-o „binevoitoare

expectativă, scrie un biograf. Poate că lucrurile nu erau tocmai așa.” Greu de crezut că un fost seminarist cum era el, atît de legat de sufletul tradițional al Portugaliei, putea privi binevoitor excesele pe care le alimenta pretutindeni instaurarea Republicii și în deosebi frenezia anti-catolică a republicanilor. E probabil că, în cel dintîi an de Universitate, Salazar a trăit exclusiv o viață de tînăr studios, cu desăvîrșire indiferent față de fenomenul politic.

Curînd e numit noul rector al Universității, Manuel Arriaga, care va ajunge Președinte al Republicii, figura blîndă și cunoscută cu mulți ani înainte, prin ideile lui generoase și orientarea sa religioasă. Dar acum Arriaga e prins și el în vîrtejul revoluționar și, după ce anunță în discursul inaugural de rector desființarea Facultății de Teologie, suprimarea jurămîntului ritual și transformarea cursurilor obligatorii în cursuri facultative – declară că „opera de armonie se va face fără Dumnezeu și fără rege”.

S-au publicat prea puține amănunte despre viața de student a lui Salazar. Dar, din puținul pe care-l avem astăzi la îndemînă, nu e greu să reconstituim acei ani hotărîtori, 1910–1915, pe care i-a petrecut învățînd, meditînd și pregătindu-se pentru profesorat. Pentru că nu încape îndoială Coimbra a fermecat de le început mintea și sufletul acestui tînăr sfios și cuminte, iar liniștea savantă a Cetății Universitare i-a apărut – de îndată ce a trecut de Porto Ferrea – drept singura care îl putea consola de paradisul pierdut al sacerdoțiului în Santa Comba. Atît de mult s-a îndrăgostit Salazar de Coimbra, încît n-a mai părăsit-o de atunci, decît ca să ia în mîini destinele Portugaliei. Întîlnise aici geografia ideală pentru spiritul său meditativ și cercetător în același timp. Alții, majoritatea celor care și-au început tinerețea în Coimbra, se îndrăgosteau de melancolia luncilor pe care le străbate rîul de aur, Mondego, de lumina neasemuită care izvorăște aici, apărînd vechea cetate medievală de tristețea mucedă a ruinelor, de locurile romantice ale îndrăgostiților celebri – Ines de Castro și Don Pedro – de Quinta das lagrimas, de mînăstirea Santa Clara, de „Catedrala înecată”. Dar cine poate oare istovi, într-o repede înșiruire de nume sau

frumuseți, farmecul fără pereche al Coimbrei, cu „Cetatea de Sus", *Se Velha* și *Santa Cruz* îngropată la doi metri sub trotuar, cu cartierul „de jos" și promenada pe malul drept al Mondegolui, cu terasele Universității și Grădina Botanică, în care se întîlnesc îndrăgostiții ca să coboare, pe alei umbrite pînă în capătul celălalt al orașului, de unde se văd parcă mai frumoase zidurile medievale?...

Pe lîngă toate aceste locuri care-ți fură mintea a trecut, de nenumărate ori, și Oliveira Salazar, în pelerina lui neagră, de student, care-i atîrna pe umerii firavi, pînă aproape de călcîie, așa cum o poartă toți studenții din Coimbra. Și, fără îndoială, nu odată s-a simțit covîrșit de acea sfîșietoare saudade, de care nu scapă nimeni pe malurile Mandegolui. Dar niciodată n-a fost doborît de ea. Niciodată – după cîte se știe astăzi – n-a scris versuri romantice sau revoluționare, ca să o alunge și nu și-a petrecut nopțile în beții studențești, la Tefugal și Estrada das Torres, ca să se simtă mai bărbat, mai liber, mai puternic. Salazar a fost unul din foarte rarii studenți care n-au socotit umilitor pentru tinerețea lor să-și petreacă nopțile acasă. Coimbra era într-adevăr, și pentru el, un loc ales de Dumnezeu ca să desfete ochii, mintea și sufletul omului. Iubea mai ales liniștea bibliotecilor și solemnitatea Cetății Universitare. Iubea plimbările singuratice, prin parcuri și lunci unde își putea continua în liniște convorbirile cu sine însuși. Iubea cerul calm, peisajele luminoase, trecerea molcomă a Mondegolui pe deasupra pietrișului de aur; iubea înfățișarea ponderată și totuși firească, liberă, pe care o aveau toate clădirile venerabile din Coimbra. În toate acestea se regăsea pe sine și regăsea totodată, idealul pe care și-l propusese în viață: reculegerea în fața lucrurilor care durează: Biserica, Neamul, opera gîndului – dezinteresarea de lucrurile efemere și frivole, detașarea de pasiunile personale, legate de o mînă de pămînt, întărîtate de nimicuri, alimentate de iluzii. Salazar găsea în Coimbra o icoană însuflețită și cuprinzătoare a lucrurilor care n-au moarte; el înțelesese încă din seminarul din Vizeu că omul nu le poate sluji decît renunțînd la partea muritoare din el, renunțînd la pasiunile legate de limitele ființei sale. Salazar

întîlnea pretutindeni, în această Coimbră medievală, romantică și revoluționară în același timp, îndemnul către lucrurile care durează: întîlnea Biserica, gloria Portugaliei și opera gîndului.

Timid, singuratic, studios – nimeni nu l-a băgat în seamă în primul an de Universitate. Studenții, după trecerea celor dintîi zile de euforie revoluționară, reveniseră la tipic: cursuri, serenade, nuclee politice, petreceri, discuții literare. Unii dintre ei începeau să fie dezamăgiți că instaurarea Republicii nu adusese după sine toate libertățile pe care le visaseră și revendicaseră sub Monarhie. Alții, mai numeroși, aveau să fie dezamăgiți în anii următori de sterilitatea Republicii și, rînd pe rînd, se vor depărta de ea, apropiindu-se de centrele în curs de constituire ale contrarevoluției, integralismul și monarhisto-constituționaliști, sau de Centrul Catolic.

Salazar s-ar fi simțit fără îndoială mai singur dacă nu s-ar fi împrietenit cu un student la Litere, Manuel Concalves Cerejeira, care făcuse ca și el seminarul, la Braga. Legătura dintre ei, începută în primul an al Universității, va fi trainică și va influența destinele Portugaliei – pentru că studentul Cerejeira va ajunge mai tîrziu Patriarh al Lisabonei. Amîndoi aveau, cînd s-au cunoscut, aceeași formație – seminarul, și aceeași pasiune: științele sociale. Salazar urma Dreptul, dar se preocupa în chip deosebit de tot ceea ce privea îmbunătățirea morală și socială a omului, începînd cu problemele educației și sfîrșind cu Finanțele și Economia politică. Și unul și altul duceau o viață studioasă, dar Salazar nu discuta cu bucurie decît cu Cerejeira. Se înțelegeau atît de bine amîndoi, încît s-au mutat împreună, într-o veche casă de pe vremea Marchizului de Pombal, pe jumătate ruinată, în spatele Universității, rua dos Grilos. Nimeni nu aflase de Salazar și nu bănuise măcar o parte din calitățile lui, pînă la următorul episod pe care-l povestesc biografii. Unul din cei mai de seamă profesori de Drept din Coimbra, bătrînul Guilherme Moreira, pune într-o zi o chestiune la seminar celor mai buni studenți ai săi. Nici unul

nu poate răspunde. Plictisit, profesorul se încăpățînează să repete întrebarea pe rînd, tuturor studenților care se aflau în sală, fără să poată căpăta un răspuns mulțumitor. În ultima bancă, înfășurat în pelerina sa neagră, cu fața inteligentă și senină, Salazar aștepta să fie întrebat. „Domnul acela care stă în fund, ar putea să-mi răspundă?" întreabă Moreira. Toată sala întoarce ironic privirile către necunoscut; de data aceasta, cel puțin, va fi amuzant; tînărul „din fund" fără îndoială că va spune destule prostii ca să înveselească seminarul și să descrețească fruntea lui Moreira. Dar Salazar se ridica și începe să vorbească, măsurat, fără grabă, fără emoție, fără nici cea mai mică lucire de triumf în privirile sale – și vorbește destul de mult, precum și cu o uimitoare știință și precizie, ca să devină celebru o jumătate de ceas mai tîrziu. De atunci, cucerește în ochii tuturor studenților de la Drept excepționala și mult rîvnita poreclă de „Ursu". Examenele pe care le dă în acel an și în cei următori îi confirmă eminența. Așa cum a fost un elev și un seminarist model, Salazar va fi tot timpul un student model. Obține întotdeauna, la examene, cele mai mari note pe care le dădeau profesorii din Coimbra.

Pasiunea lui Salazar de a servi lucrurile care durează îl face, puține luni după ce ajunge la Coimbra, să frecventeze „Centrul Academic de Democrație Creștină", (C.A.D.C.) Antonio Francisco Cordeiro, împreună cu cîțiva studenți, înființează în 1901 acest Centru, ca să apere catolicismul de învinuirea de „reacționar", aruncată de republicani. În 1905, C.A.D.C. are un periodic, Estudos Sotides, care durează pînă în 1910. Aci se vorbește de „corporație" în nenumăratele articole care comentează entuziast enciclica Rerum Novarum. Și tot aici, încă din 1908, sînt discutați Maurras și Valois. „Centrul" lucrează după tradiția creștină, prin adunări și nuclee închise, la care iau parte, totuși, un număr tot mai mare de studenți. Era exact ceea ce îi convenea lui Salazar. Avea experiența vieții de grup creștin, în care rugăciunea în comun se însoțește atît de bine cu discuția și „convertirea" se împlinește de la om la om.

Tot ce se întîmplase în ultimii ani, dar mai ales după proclamarea Republicii, îl făcea să simtă necesitatea și urgența unei asemenea activități de lămurire și întărire reciprocă. Vehemența antireligioasă a Republicii i se părea prea primejdioasă ca să-și mai îngăduie o atitudine de totală detașare față de actualitatea politică. Salazar, ca și alți tineri catolici sinceri, înțelegea că, dacă nu vor dobîndi un minim de libertate religioasa, se va adeveri profeția lui Afonso Costa ca în două generații catolicismul va fi stîrpit din Portugalia. „...Mă impresiona mult forma antireligioasă – de fapt, anti-catolică – în care se realiza democrația în lumea latină" mărturisește el mai tîrziu *(A minha resposta)*. „Centrul" este atacat cîteva luni după proclamarea Republicii, hîrtiile îi sînt arse în stradă; dar nu renunță la activitatea începută și conducătorii săi repetă le nenumărate ori că nu militează pentru monarhism și nu complotează împotriva Republicii. Întocmai cum va face mai tîrziu „Centrul Catolic",

C.A.D.C. se străduiește să convingă autoritățile că religia creștină nu e incompatibilă cu regimul republican și că noile orientări sociale ale lumii moderne își pot găsi fundamentarea în chiar politica socială a Bisericii. Dar C.A.D.C. continuă să fie atacat de stînga democrată și republicană, atacat fiind în același timp și de monarhiști și forțele de dreapta.

În 1912, cînd Salazar urmează anul III la Drept, apare săptămînalul *Imparcial,* continuarea revistei *Estudos Sociaes*. Directorul noului periodic este Manuel Concalves Cerejeira, iar șeful redactor Francisco Veloso. La sediul *Imparcial*-ului din Rua dos Penedos apare într-o seară un student îmbrăcat modest, care propune un articol despre problema educației. Salazar – care semnează cu pseudonimul Alves da Silva – continuă să creadă în importanța excepțională a educației, singura în stare să schimbe oamenii. Urmează și alte articole, scrise în aceeași proză limpede și totuși viguroasă, care-l fac cunoscut în cercurile catolice. În curînd, ajunge secretarul

„Centrului Academic de Democrație Catolică" și, în decembrie 1912, unul din oratorii ședinței solemne de redeschidere este Salazar. „Este perioada importantă cînd se concretizează tendințele sale în materie socială, cînd se afirmă surprinzătoarele calități ale spiritului său, cînd i se dezvoltă spiritul critic, cînd i se precizează gîndirea orientată înainte de intrarea sa în Universitate dar lărgită, acum, în concepții mai ample, fără ca totuși să se depărteze de la principiul esențial al formației sale" (Luiz Teixeira).

Este probabil că Salazar, care nu putea avea nici o simpatie față de anticlericalismul și ineficiența Republicii, înțelesese totodată că nu poate lega soarta catolicismului portughez și realizarea misiunii sale de profesor și educator numai de o eventuală restaurare a Monarhiei. Cum avea un foarte dezvoltat și ascuțit spirit de observație, nu i-a fost greu să se convingă că o asemenea restaurare e destul de problematică, nu numai datorită greșelilor pe care le făceau monarhiștii și fanatismului unei anumite minorități republicane, dar și datorită faptului că lumea contemporană trăia un moment istoric prin excelență democratic. Dacă Salazar a înțeles ceva în acei ani de studenție la Coimbra, e că Portugalia era despărțită și națiunea portugheză trecea printr-o gravă criză de unitate. Se putea spune despre Republică ceea ce spusese Guerra Junqueiro despre Costa: „E imposibil cu republica – e imposibil fără republică!". Angajîndu-se de o parte a baricadei, Salazar știa că va avea împotriva lui și va trebui să lupte cu cealaltă jumătate a Portugaliei. Taberele erau prea îndîrjite ca să se mai poată nădăjdui o împăcare în cursul unei singure generații. Iar dacă ar fi rămas izolat în „turnul de fildeș" al științei, simțea că și-ar fi trădat misiunea. La 23 de ani, Oliveira Salazar știa ca simpla activitate intelectuală nu-i istovește posibilitățile spirituale. Avea chemarea omului de știință, dar nu se simțea creator ca savant. Capacitatea sa de creație își găsea împlinirea în profesorat. Salazar se simțea chemat să creeze pe viu; nu cărți, ci oameni; nu speculație pură, ci desăvîrșirea morală și spirituală a celor tineri. Nu se preocupa pe

atunci de politică, mărturisește el mai tîrziu. Se preocupa, însă, de oameni, de legile trăirii lor laolaltă, de revendicările lor sociale. Și, deși ducea o viață singuratică, nu se putea spune că nu cunoștea oamenii.

Se învățase, de la Vizeu, să judece pe viu, de la caz la caz, fără să generalizeze, fără să se mulțumească repede cu ceea ce auzea de la alții. Cunoașterea aceasta a oamenilor îi va fi de un mare ajutor mai tîrziu, în misiunea sa politică.

Șovăind să se angajeze alături de monarhiști, pentru că simțea că lumea contemporană trăiește apogeul democrației și că restaurarea monarhică va întîmpina, în afară de greutățile inerente mișcării, rezistența unei elite care leagă de noțiunea monarhică noțiunile de „reacțiune" și „retrogradism" – Salazar nu putea, în același timp, să se angajeze în republicanism, ale cărui excese le cunoștea prea bine. Se gîndește că, totuși, opera de salvare a omului, de desăvîrșire morală a lui și de îmbunătățire a condițiilor sale sociale trebuie făcută, și aceasta înainte de a aștepta împăcarea familiei portugheze, refacerea unității politice a națiunii. Și începe această operă prin C.A.D.C.

Se cunosc prea puține amănunte despre eventualele legături pe care le-a avut Salazar, ca student și mai tîrziu ca profesor, cu mișcarea integralistă. Nu încape îndoială că, pînă la crearea „Centrului Catolic" și polemica dintre integraliști și monarhiștii constituționaliști, Salazar se simțea foarte aproape de mișcarea lui Sardinha. Nu încape îndoială că integralismul îl satisfăcea mai mult chiar decît C.A.D.C., deoarece lusitanismul era mai prezent și mai activ în mișcarea lui Sardinha decît în „Centrul Academic" de la Coimbra. În afară de aceasta, Salazar nu putea să nu recunoască amploarea și frumusețea acțiunii începute de Antonio Sardinha. Mai ales că găsea în ea fervoarea catolică și principiile corporatiste, pe care Salazar nu le-a trădat niciodată. Este de asemenea sigur că a citit cu atenție ziarele integraliste și că a cunoscut pe unii dintre șefii mișcării. Prevedea, totuși, o gravă ciocnire a integralismului

cu Republica și nu s-a angajat în mișcare. Prefera, fără îndoială, cel puțin pentru un moment, să nu se „coloreze” politic și să-și continue opera modestă de apărător al libertăților religioase.

În mai 1914, Salazar – pe atunci student în anul V la Drept – ține la Vizeu o conferință, pe care o repetă și la Porto, despre „Democrație și Biserică”. Acest tînăr, care va ataca mai tîrziu cu atîta vigoare democrația și va milita pentru dictatură, socotește, în 1914, că Biserica trebuie cu orice preț apărată și lăsată liberă să-și exercite opera chiar sub un regim democratic. Salazar își amintește, în *A minha resposta*, de ideile fundamentale ale acestei conferințe: „importanța secundară a formelor guvernului; democrația ca un fapt istoric, un curent cu neputință de depășit, o cucerire legitimă, perfect conciliabilă cu catolicismul; necesitatea de a influența asupra democrației...”. Un biograf (Luiz Teixeira) subliniază următoarea frază: „O democrație nu poate dura dacă acordă privilegii unei clase în detrimentul altora. Aceasta devine demagogie, incompatibilă cu Biserica, istoria, politica și rațiunea umană”. Se găsesc aici, *in nuce*[1], argumentele de mai tîrziu ale lui Salazar împotriva comunismului. Un jurnal din Porto scrie astfel despre tînărul conferențiar: „De mult n-a mai luat cuvîntul în saloanele noastre un orator atît de distins, atît de impecabil în forma sa, atît de superb și mare în ideile sale. Este o mare inteligență și unul din cele mai puternice creiere ale noii generații” (citat de Luiz Teixeira). Aceasta n-a împiedecat, firește, ca geamurile sălii unde a conferențiat Salazar să fie sparte de manifestații republicane și o parte din auditori – catolici, se înțelege – să fie duși apoi la spital. „Aceasta era pe atunci libertatea!”, își amintește Salazar în 1935.

În toamna anului 1914 Salazar termină Dreptul și intră în corpul auxiliar al Universității. Dar de abia la 28 aprilie 1917 e numit, prin concurs, asistent la secția Științelor Economice. Un an în urmă devine titularul catedrei, puțin înainte de a-și lua doctoratul cu o teză despre „Evul de aur, natura și cauzele sale (1891–1915)”. Încă din 1914, Salazar începe să publice la un ziar din Porto, *Liberdade*, dări

[1] pe scurt *(lat.)*

de seama despre lucrări de economie și finanțe. Teza de doctorat e urmată, de alte două publicații de specialitate: „Problema producției grîului” (1916) și „Cîteva aspecte ale crizei materiilor prime”. În *Boletim da Facultate de Direito* tipărește, pînă în 1919, cîteva articole importante: „Pe ce valoare se calculează contribuția de înregistrare cu titlu oneros”, „Despre non-retroactivitatea legilor în materie fiscală”, „Competența tribunalelor Contenciosului și echivalarea valorilor în contribuția înregistrării”, „Contribuția întreprinderilor coloniale agricole”. În *Revista de Legislacão e Jurisprudencia* scrie despre „Tehnica impunerii moderne”, „Dreptul fiscal”, și altele.

În cîțiva ani ajunge cunoscut în mediile financiare și economice portugheze. Dar nu această operă științifică îl face iubit și căutat de studenții săi din Coimbra, ci pasiunea cu care se ocupa de cursuri și metoda pe care o folosea. „Profesor, am trăit pentru elevii mei și, om de studiu, pentru cărțile mele. Coimbra ne absorbea și ne epuiza. O mare operă de educație națională, de ridicare a învățămîntului universitar, de cultură a științei, de reorganizare a cursurilor, absoarbe îndestulător atenția. Nu-ți mai rămîne nici timp nici forță pentru luptele politice... Nu mă dezinteresez de politica țării mele – dimpotrivă. Dar am convingerea că politica prin sine nu ne poate da soluția marilor probleme care ne absorb și că e o gravă eroare de a aștepta totul de la evoluția sau de la depărtarea sa arbitrară de la drumul normal. Convins că soluția se află mai gravă în fiecare din noi decît în culoarea politică a miniștrilor, mă trudesc, atîta cît pot, să fac din discipolii mei oameni în cea mai înaltă accepție a cuvîntului și buni Portughezi, așa cum e nevoie pentru mărirea Portugaliei” *(A minha resposta).*

Salazar mărturisea aceasta în 1919, cu prilejul suspendării sale din învățămînt, învinuit fiind de monarhism și antirepublicanism. *A minha resposta*, în afară de savuroasa ironie și fermitatea morală care însuflețesc cele 15 pagini dactilografiate – este și un foarte prețios document autobiografic – căci, așa cum nu prea obișnuiește, Salazar vorbește aici despre sine și despre idealurile vieții sale. Pasiunea de profesor se trădează la fiecare pagină. Lipsit de

darul oratoriei, lipsit de magia unei prezențe care tulbură și răscolește – Salazar cîștiga pe studenții săi prin probitatea cu care îi așeza în fața realității și metoda cu care îi învăța să o cerceteze. Prelegerile sale universitare se terminau întotdeauna printr-o frază, care, după; mărturisirea însăși a lui Salazar, ajunsese aproape sacramentală: „Aceasta e opinia mea. Totuși, dumneavoastră, consultînd și elementele de studiu pe care le indic și cîntărind bine în minte argumentele pro și contra, veți accepta, domnilor, opinia care vi se va părea mai temeinică”. Sau: „Această chestiune nu mi se pare a fi fost încă îndestulător studiată și lămurită, nefiind încă posibil, în stadiul actual al științei, să formăm în privința ei o opinie care s-ar putea considera definitivă”.

Iată, bunăoară, un fragment din lecția de deschidere a cursului de Economie Politică 1918–1919, fragment pe care Salazar îl reproduce în *A minha resposta*: „Ca profesor, nimic n-aș regreta mai mult, decît dacă n-aș putea depune toate sforțările pentru ca, în cadrul materiilor pe care le predau, să fac familiare studenților mei toate faptele importante, toate marile idei și marile curente de opinie care străbat lumea și, de bine de rău, o dirijează. Oricare ar fi opiniile noastre personale asupra unei chestiuni oarecare, trebuie să ne păstrăm întotdeauna inteligența deschisă faptelor noi și ideilor noi, într-o lăudabilă dorință de progres, de continuă rectificare a cunoștințelor noastre, de revizuire a mentalității noastre. Oamenii de știință și oamenii serioși nu se pot închide într-un anumit sistem de idei, ignorînd sau disprețuind progresele spiritului uman, refuzînd să vadă, pentru a le determina semnificația și importanța, faptele zilelor noastre, chiar dacă ele ar fi în contradicție cu sentimentele și convingerile noastre intime”.

Un asemenea profesor nu-și putea cîștiga o aureolă de mit, dar impunea prin puritatea vieții sale morale, prin severitatea față de sine și prin metodele sale riguroase, științifice. Oliveira Salazar era, la Coimbra, un profesor european, un savant care voia să se mențină la nivelul colegilor săi din universitățile franceze, germane sau engleze. În foarte multe științe, Portugalia – ca atîtea

alte țări mici – n-a depășit încă stadiul diletantismului. Popor înzestrat cu admirabile însușiri sufletești, dar sentimental, incoerent și imaginativ – portughezii dau la iveală, în fiecare generație, un număr surprinzător de mari poeți, dar foarte puțini oameni de știință. Chiar adevărații savanți portughezi păcătuiesc uneori printr-o metodă incertă sau printr-o primejdioasa tendință către diletantism. Salazar – care-și propunea pe atunci să facă oameni noi, și-și va propune într-o zi să modifice structura întregii nații – voia să lupte, mai ales în sectorul universitar, împotriva acestei slăbiciuni de care suferea știința țării sale: superficialitatea, spiritul de improvizație, nestăruința. În afară de această pasiune pentru știință, mai era vechea sa pasiune pentru a învăța pe alții, pentru a crește tineretul.

Fără să fi devenit legendar, și ca atare neatrăgînd studenți de la alte facultăți, Salazar era totuși un profesor cunoscut și respectat în Coimbra. Îl stimau chiar cei care nu-i împărtășeau credințele sale catolice și militau în feluritele partide republicane. Lucrul acesta se verifica în primăvara anului 1919, cînd Salazar, împreună cu alți trei profesori, e suspendat din învățămînt. Este perioada care urmează asasinării lui Sidónio Pais și înăbușirii revoltelor monarhiste. Cum se cunoștea activitatea lui Salazar la „Centrul Academic de Democrație Creștină" și cum, fără îndoială, erau destui democrați republicani care voiau să-i ia locul la catedră, a fost acuzat de monarhism și activitate antirepublicană. În ancheta făcută de către comisia Universității, Salazar se apără prin memoriul menționat mai sus, *A minha resposta*, fără să răspundă, totuși, la toate insinuările. Din cele douăzeci și două de depoziții ale martorilor, numai unul îl acuză de monarhism, amintindu-și că a fost coleg cu el la seminarul din Vizeu și că-i cunoaște de pe atunci credințele politice; totuși, adaugă acest martor, nu l-a auzit, niciodată pe Salazar făcînd propaganda politică de pe catedra sa universitară. Ancheta îl reabilitează în unanimitate pe Salazar și Facultatea de Drept din Coimbra își redeschide curînd cursurile de Economie Politică.

Intriga din primăvara anului 1919 nu l-a descurajat. Profesorul își continuă prelegerile cu aceeași severitate și catolicul își continuă activitatea la C.A.D.C. cu același curaj. În feluritele cercuri catolice din Portugalia, numele lui Salazar începe să fie cunoscut. Se află despre el că e un mare profesor de Economie Politică, dar ceea ce impresionează mai ales este claritatea cu care acest tînăr savant dezbate problemele sociale la lumina catolicismului. Persecuțiile care urmară asasinării lui Sidónio Pais convinseseră pe catolici că trebuie să strîngă rîndurile și în același timp, să încerce cu orice preț colaborarea, leala a „Centrului" cu regimul republican. De aceea „Centrul Catolic", cînd Granjo îi încurajează să depună liste pentru alegerile din august 1921, se grăbește să accepte colaborarea. Printre persoanele propuse de „Centru" ca să candideze pe listele deputaților catolici se află și Salazar.

Nu încape îndoială că a șovăit mult înainte de a primi un loc de deputat în Parlament. Însemna părăsirea Coimbrei și întreruperea cursului său universitar. Pentru Salazar, sacrificiul era mare. Dar pe de altă parte, de la moartea lui Sidónio Pais, țara mergea din rău în mai rău. Erau anumite măsuri, financiare, care s-ar fi putut lua și care ar fi putut îmbunătăți simțitor situația. Salazar meditase îndelung asupra lor. Proiectele de legi se aflau în mapa lui. Necunoscînd decît de departe viața parlamentară, își închipuia că orice ins competent va fi invitat să propună soluția salvatoare. Se știa competent în Finanțe și Economie Politică. Chiar fără să adere la viața politică a Republicii, își putea servi patria în calitatea lui de tehnician, de expert financiar.

Pe de altă parte, e sigur că au stăruit prietenii catolici. Nimeni altul ca Salazar nu știa să expună mai limpede relațiile dintre Republică și Biserica romano-catolică și fără îndoială că problema aceasta va fi din nou discutată la tribuna Camerei. E probabil că mulți catolici au crezut că Antonio Granjo va putea salva țara din anarhie și că va juca, într-un anumit fel, rolul lui Sidónio Pais. „Centrul Catolic" nu-și putea îngădui să piardă un asemenea prilej pentru a dobîndi o cît mai mare libertate. Astfel că Salazar,

reflectînd încă odată la tot ce ar putea face pentru îmbunătățirea situației financiare a patriei sale și cedînd și stăruințelor prietenilor din „Centrul Catolic”, a acceptat să candideze.

A fost, desigur, destul de mirat văzîndu-se ales deputat. Dar nu mai puțin mirat a fost intrînd în Parlamentul portughez și asistînd, o ședința întreagă, la ritualul parlamentar.

A cîntărit bine ce are de făcut – și s-a suit în primul tren spre Coimbra.

X. Salazar – O zi în Parlament...

O singură ședință parlamentară i-a fost de ajuns lui Oliveira Salazar ca să înțeleagă inutilitatea acestei instituții politice. Și cum era un om care voia să-și vadă de treabă și nu avea timp de pierdut, se reîntoarce la catedra sa universitară din Coimbra. Să fie însă numai aceasta? Numai sentimentul că și-ar pierde timpul continuînd să ia parte la ședințele Parlamentului portughez? Dacă, în acea zi de 2 septembrie 1921, Salazar a intuit precis caducitatea iremediabilă a regimului democrato-parlamentar – și totul ne face să credem că a intuit-o, atunci a văzut mai departe. A înțeles, bunăoară, că procesul de dezagregare al regimului politic portughez n-a atins încă faza lui finală, de unde ar putea începe un proces invers, de reintegrare. A ghicit, fără îndoială, că guvernarea lui Antonio Granjo, ca și oricare altă guvernare derivată din același regim moral și politic, nu numai că nu va fi în stare să pună capăt haosului însîngerat în care se zvîrcolea Portugalia, dar se va prăbuși chiar ea, antrenată de forțele aceluiași haos. Retragerea bruscă și definitivă a lui Salazar din Parlamentul lui Antonio Granjo are, parcă, o semnificație profetică.

Pentru că acest Parlament a cunoscut, într-adevăr, pagina cea mai însîngerată și mai josnică pe care a scris-o istoria regimului democratic și republican în Portugalia.

Antonio Granjo începe să fie suspectat de „sidonism" de către incoruptibilii republicani, geloși pe tradiția revoluționară și anticipată a mișcării. Șeful Guvernului e învinuit că se aliază cu monarhiștii și catolicii, îndepărtînd pe adevărații republicani. La 30 septembrie se schițează o mișcare revoluționară, repede sufocată

de garnizoana din Lisabona. Granjo hotărăște dezarmarea gărzilor republicane și a marinarilor. Un mare număr dintre ofițerii de marină sînt arestați. Un ziar de stînga, *Impresa da Manha*, se indignează: „Domnul Granjo, după ce s-a supărat pe jurnaliști și pe toți republicanii, își îndreaptă acum acreala împotriva marinarilor. Nu-și mai amintește că ei au fost și sînt încă cei mai buni susținători ai Republicii. Dar cît e de absurdă situația aceasta! Un guvern care se pretinde republican – urînd pe republicani, persecutînd pe republicani, vexînd pe republicani!"

La 5 octombrie, aniversarea instaurării Republicii, Granjo redă libertatea tuturor deținuților politici. Dar cînd, în aceeași zi, vrea să vorbească la monumentul eroilor revoluției, mulțimea începe să-l huiduiască, strigînd „Trăiască Republica și republicanii!" și „Moarte reacțiunii și iezuiților!". Nemulțumirea maselor comunizante împotriva lui Granjo crește necontenit. Acest om e vîndut reacționarilor monarhiști și catolici. Din partea lui, Republica se poate aștepta la orice. „Ce guvern e acesta?!" se întreabă *Impresa da Manha*. „Republican? Doamne ferește!" Căci „Națiunea l-a condamnat, văzîndu-l că arestează pe republicani, persecută pe ofițerii din Gardă și pregătește manevre împotriva bravilor marinari". Agitația și campania de zvonuri ia proporții neobișnuite chiar pentru Portugalia. Se șoptește că Guvernul desființează gărzile republicane, marina și poliția.

Izbucnesc grevele lucrătorilor de la căile ferate și *Societatea de Tramvaie*, care sînt înăbușite. Dar valul de ură împotriva lui Granjo crește mereu. Extremiștii manifestează pe străzi, strigînd „Republica e în primejdie" și „Jos Granjo!".

În dimineața zilei de 17 octombrie, trei lovituri de tun anunță că o nouă revoluție a izbucnit. Imediat încep să treacă spre Rotondă artileria și trupele insurgente. *Impresa da Manha* amintește cuvintele lui Danton: „De l'audace! De l'audace! Toutjours de l'audace!". La ora 9 dimineața, un ofițer al gărzilor republicane comunică ministrului de Finanțe pactul gărzilor cu insurgenții. La ora 10, Granjo se duce la cartierul general al Gărzii și, de acolo,

scrie Președintelui Republicii informîndu-l că, neputînd stăpîni revolta, își înaintează demisia. Președintele Antonio Jose de Almeida i-o primește, lăudînd „nobila sa purtare”. Și Granjo se întoarce acasă, frecîndu-și mîinile că „și-a îndeplinit datoria” și „a evitat vărsarea de sînge între frați!”.

Nu aceeași părere o aveau însă și anumite elemente extremiste ale insurgenților. Casa ex-președintelui de Consiliu e înconjurată, iar Granjo, îngrijorat, caută adăpost la un vecin, marele său adversar politic, Cunha Leal. Acesta îl primește mărinimos, iar cînd o patrulă revoluționară se prezintă și-l cere pe Granjo, asigurîndu-l că au ordin să-l transporte pe un vas de război, Cunha Leal se grăbește să-și întovărășească adversarul politic, nu cumva să i se întîmple ceva. Sînt urcați amîndoi într-o camionetă roșie, între mai mulți marinari și conduși la Arsenal. Uriașul Granjo, figură populară, e primit cu strigăte și amenințări de moarte. Zadarnic încearcă mai mulți ofițeri să-l apere. În aceeași noapte este ucis și spintecat cu baionetele de marinarii care voiau să-și răzbune camarazii deportați, sub un guvern anterior, în insulele atlantice. Un marinar își arată baioneta înroșită: „Veniți să vedeți sînge de porc!”.

„Camioneta fantomă”, cum i s-a spus mai tîrziu, pornește iar. De astă dată grupul de marinari – condus de un revoluționar notoriu, „Dinte de aur” – se îndreaptă spre locuința ofițerului de marină Jose Carlos de Maia, unul din șefii revoluției din 5 octombrie 1910 și fundator al Republicii, fost ministru al marinei sub Sidónio Pais. Ajung aproape de miezul nopții. Comandanții refuză, la început, să urmeze patrula care venise să-l ducă la Arsenal, în numele Juntei Revoluționare. Dar înțelege curînd că trebuie să se supună. Vrea să-și schimbe, cel puțin, hainele, să-și ia alți pantofi. „Ești bine așa cum ești, îl liniștește Dinte de Aur. Nu e nevoie de haine mai bune!” Vechiul revoluționar, comandantul Carlos de Maia nu se așteaptă la altceva decît, poate, un scurt domiciliu forțat pe bordul unui vas de război. Dar soția sa ghicise din privirile marinarilor că, de astă dată, se poate întîmpla orice, încearcă să-i

înduplece zvîrlindu-se la picioarele lor, cu un copil de cîteva luni pe care-l purta în brațe. E zadarnic. „E tîrziu! Trebuie s-o ștergem!”, se întunecă unul dintre marinari. Femeia mai are timp să-i strige, de la fereastră, în timp ce comandantul era urcat de marinari în „camioneta fantomă”: „Adio!” Carlos de Maia este ucis de Dinte de Aur și oamenii lui, cu toate rugămințile șoferului și cu toate că fostul șef revoluționar încercase să se ascundă într-o cabină telefonică.

Al treilea pe listă era amiralul Machado dos Santos, omul care continua să se laude că întemeiase Republica. Machado dos Santos acceptă să se urce în camioneta fantomă. „M-am simțit întotdeauna bine între marinari!” exclamă el, amintindu-și desigur de anii săi de propagandă revoluționară. Dar nu ajunge viu pînă la Arsenal. Aproape de morgă, camioneta are o pană de motor. Amiralul e dat jos cu sila. „Nu mă omorîți, băieți!”, striga el zîmbind, înțelegînd că i-a sosit ceasul. Și se prăbușește sub gloanțele marinarilor. O mașină care trecea prin apropiere e oprită și corpul fostului întemeietor al Republicii e trimis la morgă.

Lista pe care o avea Dinte de Aur e mare, dar mulți dintre cei însemnați acolo au timp să se ascundă, anunțați fiind chiar de către ofițerii din Junta Revoluționară. „Camioneta fantomă” străbate totuși Capitala, fără ca cineva să aibă curajul s-o oprească, și alți cîțiva nevinovați își găsesc moartea. Indignarea populației a doua zi e fără margini Generalul Gomes da Costa împreună cu alți ofițeri își înaintează demisiile în semn de protest, însuși Președintele Republicii, Antonio José de Almeida, vrea să renunțe la Președinție și numai impunătoarea manifestație care are loc a doua zi îl împiedică s-o facă.

Întîmplările tragice din noaptea de 19 octombrie au rămas pînă astăzi învăluite în mister. Este semnificativ faptul că cel dintîi lucru pe care l-au făcut insurgenții a fost să elibereze din închisoare pe asasinul lui Sidónio Pais. Totul ne îndeamnă să credem că Dinte de Aur și ceata lui n-au lucrat din propria lor inițiativă. Documentele publicate în această privința lasă să se întrevadă o influență străină. Ziarul *Epoca* din 20 decembrie

1926 afirmă că atît Granjo cît și Machado dos Santos aflaseră de izbucnirea iminentă a unui complot organizat cu ajutorul elementelor internaționale, și că și-au pierdut viața pentru că deveniseră primejdioși cunoscînd acest secret. Fapt este că, de atunci, agitația comunistă a crescut simțitor în Portugalia. Grevele, actele de sabotaj și comploturile pe care pînă atunci le organizau societățile secrete și *formiga branca*, încep să fie controlate de către nucleele comuniste.

Indignarea țării a fost totuși atît de mare încît Guvernul revoluționar, prezidat de colonelul Manuel Maria Coelho, e silit să demisioneze la 5 noiembrie; nu apucase să guverneze trei săptămîni. Urmează un minister Maia Pinto de șase săptămîni și altul Cunha Leal, cam de aceeași durată. La 5 februarie 1922 i se încredințează guvernul lui Antonio Maria da Silva, care reușește să se mențină la putere aproape doi ani. Cum se explică misterul acestui record ministerial? Antonia Maria da Silva este un vechi complotist și creatorul „artileriei civile” din ultimii ani ai Monarhiei. El va înarma mai tîrziu și va dirija din umbră „Legiunea Roșie”, formidabilă organizație comunistă, cu care vor avea de luptat toate guvernele și chiar dictatura militară. Faptul că se poate menține la putere atîta vreme ne face să credem că el controla opoziția violentă, care împiedica celelalte guverne să dureze. Aceste forțe secrete se opun lămuririi misterului asasinatelor din noaptea de 19 octombrie. Dinte de Aur și banda lui nu sînt judecați decît la 14 decembrie 1923. De altfel procesul, care se sfîrșește cu condamnarea lui Dinte de Aur la temniță grea pe viață, nu aduce nici o lumină asupra cauzelor și adevăraților autori ai asasinatelor din noaptea de 19 octombrie.

Guvernarea lui Atonio Maria da Silva nu se deosebește de cele precedente decît, poate, prin numărul masiv de deportări politice, care au loc la 20 iunie 1922. Grevele continuă, dar nu au intensitatea celor din anii trecuți. O încercare de răscoală monarhică, în octombrie 1922, este repede înăbușită. Antonio Maria da Silva izbutește să se mențină la putere pînă în noiembrie 1923,

după ce remaniază de două ori cabinetul. Evident, țara era departe de a avea liniște. În iarna lui 1922 circulau atîtea zvonuri despre o nouă și mult mai radicală mișcare a „octombriștilor”, încît Șeful Statului și membrii Guvernului își caută refugiul în cetățuia din Cascaes, la 20 km de Lisabona, unde de altfel continuă pînă astăzi să locuiască Președintele Carmona...

Ca și cînd ar fi prevăzut sfîrșitul tragic al guvernării lui Antonio Granjo, Oliveira Salazar se reîntoarce în Coimbra și refuză să mai calce pragul Parlamentului portughez. Aceasta nu înseamnă, firește, că renunțase la acțiunea politică pentru a-și închina științei tot timpul și toată energia sa. Niciodată Salazar nu s-a dedicat cu exclusivitate muncii științifice. Tot atît de importantă era pentru el pregătirea tinerelor promoții pentru o mai adîncă înțelegere a realităților portugheze. Pe de altă parte, întețirea prigoanei religioase, după „noaptea însîngerată” din 19 octombrie, îl împiedecă să se retragă într-un adevărat turn de fildeș la Coimbra.

În zilele de 29 și 30 aprilie 1922 are loc la Lisabona a doua sesiune a Congresului Centrului Catolic. Salazar prezintă un memoriu – *Centro Católico Portugues. Principios e organização* – care e primit cu entuziasm de congresiști și dă naștere la destule critici și comentarii violente în întreaga presă portugheză. În prefața care însoțește textul comunicării, tipărit în broșură pe spezele comitetului diocezian din Funchal, Salazar mărturisește că studiul a fost „îndelung gîndit”, dar din motive felurite redactat în mare grabă. Comunicarea este, într-adevăr, extrem de succintă, avînd mai de grabă înfățișarea unei serii de teze, cu o argumentație foarte strînsă, schematică. „O unanimitate de vederi și opinii nu este, în politică, omenește posibilă”, recunoaște autorul în prefață. Aceasta se referă nu numai la adversarii atei ai Centrului, ci mai ales la catolicii care militau în partidele monarhiste. „Recunoaștem leal că nu se află cu noi mulți și mari catolici”. Dar ceea ce e important de discutat este punctul de vedere inițial, „prima poziție pe care o ocupă spiritul nostru” în fața unei probleme. Această „primă poziție” nu e admisă, firește, de cei care nu împărtășesc

credințele și dogmele catolice – marea masă a agnosticilor, masonilor și revoluționarilor democrați. Dar ceea ce urmărește Salazar prin această comunicare, deși n-o spune lămurit, este adeziunea unui cît mai mare număr de catolici la politica Centrului și, implicit, retragerea lor – măcar „provizorie" din partidele politice, (recte: monarhiste) – de aceea încercă încă o dată, printr-o argumentație foarte strînsă, de o logică simplă și clară, să convingă pe catolicii care militau pentru o schimbare a regimului, să renunțe la oricare altă activitate politică în afară de aceea a Centrului. „De altfel, adaugă el în prefață, nu se află aici nici intoleranță, nici ură. Sînt patruzeci de pagini asupra politicii portugheze... și nu se vorbește rău de nimeni!". Teza susținută de Salazar se poate rezuma astfel: prin politica sa, Biserica romano-catolică încearcă să obțină „condiții minime indispensabile vieții religioase"; politica Bisericii, evident, nu e politica națiunii; dar catolicii, pentru a dobîndi acele „condiții minime", trebuie să aibă și putere, nu numai conducerea conștiințelor; trebuie, deci, să activeze pe plan politic. Chestiunea politică se rezolvă eficient numai prin revoluție, dar revoluția este în contradicție cu datoria – pe care o are orice cetățean loial – de a respecta puterile constituite. Pe de altă parte, a rezolva mai întîi chestiunea politică și apoi pe cea religioasă (cum, adnotăm noi, susțineau catolicii monarhiști), înseamnă a subordona religia regimului politic. „Astfel unirea catolicilor – divizați politicește – în cîmpul politic, pentru a apăra Biserica cu mijloace politice, nu se poate face decît cu sacrificiul opiniilor politice, sau mai bine zis, cu sacrificiul trecător al unei anumite acțiuni politice, socotită deocamdată prejudicioasă pentru apărarea intereselor religioase". Salazar își reazemă argumentarea și pe scrisoarea Papei Benedict XV din 11 decembrie 1919, de unde, după interpretarea sa, rezultă datoria pe care o are fiecare catolic de a asculta și colabora cu regimul țării sale, deși nu rezultă și obligația de a adera la acest regim. Pentru un catolic, comentează Salazar, este mai urgentă cîștigarea de drepturi pentru Biserică în regimul actual – republican – decît substituirea acestui regim printr-altul. Și numai într-un singur caz

forțele catolice nu vor fi împrăștiate cînd toți catolicii vor vota pe candidații Centrului, sacrificînd pe cei ai partidului din care fac parte. Căci scopul ultim al Centrului este să cucerească puterea politică și să apere interesele Bisericii, creștinînd în același timp instituțiile țării.

Program ambițios – această cucerire a puterii – în care ne îndoim că Salazar credea cu adevărat; el cunoștea prea bine forțele politice ale Portugaliei și înțelegea că spiritul revoluționar și anti-catolic era departe de a-și fi istovit posibilitățile de realizare istorică. Ceea ce urmărea Salazar, prin tezele sale, era în primul rînd să pună la îndemînă tuturor adepților Centrului Catolic un model de argumentare și propagandă printre catolicii monarhiști; în același timp, această nouă profesiune de credință față de regimul republican ar fi convins poate Guvernul de sinceritatea Centrului și poate chiar s-ar fi ajuns la dobîndirea anumitor libertăți religioase. Zece ani mai tîrziu, într-un important discurs ținut ca Președinte al Consiliului de miniștri (23 Noiembrie 1932), Salazar își amintește de rolul său, în acțiunea Centrului Catolic. „Nu spun că rezultatele au fost mari; spun că fără această acțiune ar fi fost și mai mici. Bunele intenții ale multora s-au lovit de incultura și iacobinismul politicienilor extremiști și al oamenilor lor, ca și de îngustimea de vederi a partidelor așa numite conservatoare. Fapt este că se putea întotdeauna afirma, și cu aparențe de dreptate, că Republica Portugheză era prin esență anti-catolică, iar neutralitatea sa o minciună, ceea ce era destul de grav pentru Republică și pentru Biserică, într-o țară de tradiție și populare catolică. Sectarismul guvernelor a deschis răni adînci în conștiința națiunii...”

Dacă acțiunea Centrului Catolic – nici măcar după această supremă încercare din 1922 – n-a dobîndit nici o libertate religioasă din partea guvernelor republicane, în schimb ea a adîncit mai mult ruptura dintre Centru și partidele monarhiste. Salazar se aștepta la această agravare a raporturilor cu monarhiștii. Însă el probabil că pierduse încă de pe atunci și în chip definitiv speranța într-o revoluție monarhistă victorioasă și aștepta să se desemneze

în cîmpul politic o nouă forță, destul de puternică pentru a putea într-o zi stăvilii dezmățul guvernărilor demagogice. Deocamdată, această forță nu se face simțită. Antonio Maria da Silva guvernează, cum am văzut, pînă la 15 Noiembrie 1923. În tot acest răstimp, Salazar își continuă activitatea de dascăl la Universitatea din Coimbra și munca lui modestă de educator moral. Este straniu, totuși, că această continuă osteneală nu duce la alcătuirea unui grup de credincioși, strînși pe viață și pe moarte în jurul șefului lor spiritual și politic. Salazar, chiar atunci cînd e admirat și urmat, rămîne singur. Mitul lui nu fructifică. E de altfel exagerat să vorbim de un mit al lui Salazar. Omul acesta rece, măsurat, adîncit în cifre, preocupat de probleme impopulare – morală, educație, politică religioasă – nu poate crea o atmosferă de frenetică admirație sau profundă devoțiune în jurul numelui său.

Salazar își cîștigă anevoie, printre preoți, profesori, student merituoși și catolicii Centrului, o faimă de om integru, cu o viață morală fără pată, de mari merite științifice. E faima unui tehnician, nu aureola unui șef victorios. Nici chiar cei din jurul lui, studenții și prietenii, nu sînt fanatizați de viața aceasta corectă. Oamenii nu pot avea față de el mai mult decît stimă și admirație...

Dar, evident, această admirație se face simțită în cercuri tot mai largi. Îndeosebi cei care se îndeletnicesc cu realitățile economice și financiare încep să privească spre Salazar ca spre un viitor bun conducător al vreunei importante instituții de stat. Cînd, la începutul lui decembrie 1923, are loc la Lisabona Congresul Asociațiunilor Comerciale și Industriale din Portugalia, se discută și o comunicare a profesorului Salazar: „Reducerea cheltuielilor publice". E studiul unui specialist care știe să vadă dincolo de problemele tehnice pe care le dezbate. Congresul Asociațiunilor Comerciale și Industriale, nu e greu de ghicit, era o încercare a marii finanțe de a găsi platforma către acțiunea politică. Salazar, care nu refuza niciodată prilejul de a-și expune concluziile la care ajunsese în domeniul economic și financiar, mai ales cînd era vorba de un auditor competent, a fost unul din sărbătoriții

acestui Congres. Un orator comentează astfel comunicarea profesorului Salazar: „De multă vreme am căutat să facem să intervină în discuția problemelor naționale și oamenii noi, învățați, plini de patriotism și de încredere, care lucrează în liniștea biroului lor, și care vor juca, fără îndoială, un rol foarte strălucit în acțiunea de salvare a patriei". Asociațiile Comerciale și Industriale plănuiau să depună liste speciale de candidați pentru viitorul Parlament. Era și acesta un semn de oboseală față de diviziunea partidelor și luptelor politice. Dar Guvernul, prezidat de Ginestal Machado, care urmase lui Antonio Maria da Silva și din care făceau parte, printre alții, Cunha Leal și generalul Oscar Carmona – cade repede în urma unei revolte semimilitare, și e înlocuit la 18 decembrie cu un cabinet prezidat de maiorul Alvaro de Castra.

Încercarea revoluționară avusese loc la 10 decembrie 1923, opt zile după comunicarea lui Salazar. O săptămînă în urmă, ministrul de Finanțe demisionar, Cunha Leal, ține o conferință publică în care atacă violent starea de lucruri din țară, dezmățul politicienilor, incapacitatea Statului în fața agitatorilor – și vorbește despre dezastrul economic portughez, despre dezordinea totală, lăudînd omul care în Italia „a impus ordinea în locul dezordinii". Încă un simptom al exasperării împotriva partidelor, împotriva intrigilor politice, demagogiei și a ineficienței guvernărilor ultimilor ani. Cunha Leal vorbea ca un vechiul democrat... Toate acestea erau tot atîtea semne că viața politica se afla în pragul unor mari schimbări. Nu se precizaseră încă formele pe care avea să le ia reacțiunea, dar se simțea iminența ei. Salazar se abține, cu mai multă grijă ca oricînd, să se angajeze în lupta dintre partidele republicane și cele monarhiste. Are, acum, sentimentul net că scăparea nu poate veni de la nici unul din ele. Așteaptă, în sihăstria lui de la Coimbra – dar cu ochii bine deschiși, atent la tot ce se întîmplă în jurul lui. Continuă, totuși, să-și spună cuvîntul ori de cîte ori crede de cuviință. În ziarul Centrului Catolic, *Novidades*, colaborează din cînd în cînd, cu articole în majoritatea lor tehnice, dar scrise cu multă claritate și mult nerv. La 15 și 16 ianuarie 1924 apar

două articole despre „Învățămîntul și costul său” și „Chestiunea Universităților”. La 12 martie publică, în legătură cu devalorizarea, articolul „Venituri în valută străină”. Ca de obicei, Salazar nu scrie decît atunci cînd are ceva de spus într-o problemă de actualitate, discutată de cele mai multe ori anapoda sau în necunoștință de cauză.

La 4 iulie 1924 se deschide, la Braga, primul Congres Euharistic Național. Gonçalves Cerejeira – fostul camarad de studenție, acum coleg de profesorat la Universitatea din Coimbra – inaugurează ședința solemnă printr-un discurs, urmat de conferința lui Oliveira Salazar: „Pacea lui Hristos și proletariatul”. Este una din cele mai importante conferințe ale sale, căci aici își expune cu destulă franchețe opiniile antimarxiste și tot aici încearcă să precizeze atitudinea catolicismului față de problemele sociale contemporane. „Nenumărate sînt masele lucrătorilor, ale căror suflete se agită revoltate, înfometați fiind și însetați de dreptate”. Și acești lucrători trec alături de Biserica Creștină sau se îndreaptă împotriva ei, „ca și cum distrugînd în lume izvorul ordinii și al virtuții, s-ar asigura cucerirea Dreptății și a Păcii”. Toate cuceririle proletariatului, dobîndite fără să țină seamă de creștinism sau chiar împotriva lui, n-au adus pe pămînt nici pacea, nici dreptatea. Dimpotrivă, „În prezența acestor mișcări care amenințau să înece civilizația modernă observăm că, cu cît se extind cu atît triumfă, și cu atît lupta se intensifică, alimentîndu-se din propriile sale victorii; fără ca pacea să se pogoare, fără ca dreptatea să se realizeze, fără ca situația fiecăruia să se îmbunătățească”.

Pentru că, precizează profesorul Salazar, proletariatul socialist, caută „pacea în lume” printr-o revoluție mondială, în timp ce creștinismul crede în „pacea lui Hristos”, realizabilă numai printr-o anevoioasă ascensiune spirituală a fiecărui ins în parte. Critica pe care o face iluziilor create în jurul ideilor de muncă, bogăție și putere – iluzii care provoacă și susțin agitațiile muncitorești de pretutindeni – o vom regăsi în întreaga sa activitate economică și socială de mai tîrziu. E greșit să se creadă că numai lucrătorul

cu brațele muncește și e productiv, sau că munca nu cunoaște nici un fel de ierarhie, efortul de invenție, de organizare și direcție fiind egal, dacă nu inferior, execuției. E greșit de asemenea să se creadă că orice fel de bogăție este un fapt sau un privilegiu: „există o bogăție-egoism și o bogăție-sacrificiu și devotament". Cea dintîi e improductivă pentru colectivitate, servind doar ca un instrument de neistovită consumație a unei clase privilegiate, care nu urmărește decît satisfacerea unui infinit număr de dorințe firești sau artificiale. Dar, „o dorință cheamă pe alta, satisfacerea anumitor aspirații face să se nască altele, întreținînd o ambiție fără margini, ca o băutură misterioasă care ar avea ca efect să ne facă setea tot mai arzătoare". În afară de această bogăție-egoism se întîlnește și cealaltă specie de bogăție, care se poate găsi în mîinile particularilor, ale sindicatelor și ale micilor, organisme teritoriale, sau în stăpînirea Statului: „îmi închipui pe acest om bogat dar productiv, ca un fel de administrator al unui incapabil, fecundînd bogăția prin acțiunea și prin inițiativa sa, prin calitățile sale de diriguitor și șef". (Să nu uităm că acest elogiu al „bogatului productiv" era făcut de un om care se născuse și a trăit de atunci într-o mîndră sărăcie). În sfîrșit, alături de iluziile create și metodic răspîndite în jurul noțiunilor de muncă și bogăție, se întîlnesc, în proletariatul socialist, iluziile crescute în jurul noțiunii de putere. „A cuceri puterea, a exercita puterea pentru a transforma în articole de lege iluzii care, dacă ar fi realizate, ar diminua capacitatea de producție mondială și ar distruge temeliile solide ale stabilității sociale, nu înseamnă a rezolva conflictele, ci a le multiplica; nu înseamnă a căuta pacea, ci a pregăti războiul; nu înseamnă dobîndirea fericirii, ci sporirea mizeriei și a durerii." În fața acestor porniri luciferice, alimentate de iluziile marxismului, Salazar amintește de „bazele morale ale revoluției noastre sociale", adică ale creștinismului social, „care n-are nevoie să comande, ci să slujească" iar „spiritului de revoltă îi opune ascultarea; urii – dragostea; ambiției – renunțarea", întîlnim, în această conferință, modelul omului politic creștin, pe care Salazar l-a construit în lungile lui meditații și pe care se va

trudi să-l realizeze în propria lui conduită și activitate cîțiva ani mai tîrziu. „A nu aspira la putere ca la un drept, ci a o accepta și exercita ca pe o datorie; a considera Statul ca reprezentantul lui Dumnezeu pentru binele comun și a asculta din toată inima pe cel care e investit cu autoritate; a nu uita, cînd cineva comandă, în numele cărei dreptăți o face; și a nu uita, cînd cineva ascultă, virtutea sacră a celui care comandă – ce extraordinară revoluție! Este Puterea dezbărată de orice aviditate ambițioasă, de obstacole inoportune, de revoluții periculoase; este libera autoritate și respectul celui asupra căruia se exercită ea; este legea umană înnobilată de justiție, puterea limitată de legea lui Dumnezeu și drepturile conștiinței; este ordinea asigurată prin ascultarea sufletelor". Iar mai departe: „Dați-ne aceste suflete transformate de spiritul creștin al ascultării, dragostei și renunțării – căci pacea lui Hristos este perfect compatibilă cu sindicalismul lucrătorilor cu noile metode de muncă, cu toate noile regimuri de proprietate, cu organizațiile politice mult diferite între ele..."

Conferința aceasta de la Braga, publicată în ziarele Centrului Catolic, nu are totuși nici o influență în viața politică portugheză. Anul 1924 nu se deosebea, în această privință, de ceilalți ani. Guvernele cădeau din trei în trei ani, sau din trei în trei săptămîni. Anevoie le mai poate ține cineva socoteala. Izbucnesc, ca de obicei, conflicte armate între Garda Republicană și poliție, între aviație și guvern, între greviști și armată. O manifestație comunistă începe prin aclamarea Președintelui Republicii și sfîrșește prin urale pentru Soviete și revoluția mondială. Și pretutindeni se puteau citi semnele descompunerii: corupția politicienilor, abuzurile conducătorilor, dezmățul în administrație, ruina economică și financiară a țării, degradarea presei, sterilitatea culturii. Lumea nu mai știa pe cine să mai creadă, în ce să mai nădăjduiască. Tineretul își căuta scăparea în mișcările extremiste – comunismul sau integralismul lusitan. Dar în timp ce Antonio Maria da Silva organiza „Legiunea Roșie", integraliștii erau sabotați și atacați de celălalt mare partid monarhist și de catolici.

Atît integralismul cît și monarhismul treceau printr-o criză. Portugalia era dezgustată și obosită de republicanismul demagogic, dar puțini mai credeau în sorții de izbîndă ai unei încercări de restaurare. Chiar monarhiștii înțelegeau că, după atîtea momente prielnice pierdute, orice nouă înfrîngere ar putea fi fatală mișcării. Numărul morților și al celor din închisori crescuse destul de mult, de la Sidónio Pais încoace. Trebuia găsit alt drum spre putere decît acel al atacului direct. Marele dușman nu mai era acum republica în sine, ci regimul demagogic, care încuraja comunismul și care amenința să lichideze într-o bună zi, în chip radical, orice urmă de „reacțiune". Teama tuturor era ca nu cumva guvernele care se succedau într-un ritm amețitor să istovească țara într-un asemenea grad încît Portugalia să devină o pradă ușoară unei lovituri comuniste. De aceea monarhiștii constituționaliști și integraliști erau gata să susțină orice mișcare care ar fi putut înlătura regimul demo–comunist. Numai după o schimbare radicală a situației politice s-ar fi putut gîndi monarhiștii la o încercare de restaurare.

Centrul Catolic, deși făcuse atîtea eforturi de a dobîndi un modus vivendi cu Republica, vedea cu îngrijorare regimul republican alunecînd tot mai vădit spre extrema stîngă. Mecanica politică se verifică și de astă dată: orice revoluție tinde firesc spre realizarea ei totală în forme extreme. De aceea, catolicii încep să atace din ce în ce mai deschis comunismul, pretinzîndu-și în același timp – cum am văzut că a făcut Salazar la Congresul Euharistic de la Braga – poziția lor față de reformele sociale. Și catolicii așteptau înlăturarea regimului ca pe o salvare de ultimă oră. Înțelegeau că minimul de așa-zise libertăți religioase pe care încă le păstraseră – cel puțin, dreptul de a se ruga și a scrie – va fi sălbatic lichidat printr-o alunecare definitivă în comunism.

În aprilie 1925 Salazar ține în orașul Funchal două conferințe „Laicism și Libertate", „Bolșevism și Congregație". Sînt mai de grabă comunicări științifice decît manifestații politice.

Dar profesorul de Economie Politică și Finanțe vrea să arate, și de data aceasta, incompatibilitatea între bolșevism și o societate europeană, creștină și justă. Răsunetul acestor conferințe e destul de modest, pentru că în aceeași lună izbucnește prima încercare de luptă deschisă împotriva demagogiei regimului.

Primăvara 1926 se vestise într-adevăr senzațională. În martie are loc la Lisabona o încercare de revoltă militară, repede zădărnicită. La 18 aprilie, însă, încercarea se repetă, pe un plan mai mare, sub conducerea comandantului Filomeno da Cîmara, a generalului Joîo Sinel de Cordes, a locotenent-colonelului Raul Esteves și a altor ofițeri. Aproape întreaga garnizoana militară din Lisabona se alia în complot. Cîteva regimente ocupă pozițiile în Parcul Eduard VII și schimbă focuri de armă cu gărzile republicane. Dar, poate pentru că nu aflaseră la timp orarul insurecției, sau poate pentru că fusese la mijloc o trădare – o bună parte din regimentele care trebuiau – să se răscoale, nu apar la Rotondă. Lupta începe totuși și după o rezistență înverșunată, cu pierderi de ambele părți, insurgenții se predau. Șefii sînt închiși în fortul din Elvas, iar starea marțială e declarată în Lisabona.

Lovitura de la 18 aprilie 1925 este primul simptom al intervenției în cîmpul politicii portugheze a unei noi forțe: armata. De acum înainte toate grupările politice vor trebui să țină seama de această forță. Programul insurgenților era destul de vag, dar se simțea, înapoia formulelor programatice, voința de a pune capăt stării de lucruri existente și, în același timp, setea de a răzbuna insultele pe care le aduseseră necontenit armatei guvernele demagogice de la moartea lui Sidónio Pais încoace. Într-adevăr, neîncrederea partidelor de stînga în armată se accentuase în ultimii ani. Antonio Maria da Silva – care înlocuise oarecum prestigiosul mit al lui Afonso – Costa încurajase organizațiile comuniste mai ales pentru a se apăra de armată. Demisiile forțate, arestările, surghiunurile în insule, schimbările de garnizoane, umilințele jigniseră adînc cercurile militare. Numai greșeli de ultimă oră zădărniciseră lovitura de stat de la 18 aprilie.

Dar hotărîrea armatei de a îndepărta regimul rămîne tot atît de viguroasă. La 19 iulie izbucnește o nouă rebeliune, sub conducerea căpitanului de marină Cabeçadas, care izbutise să răscoale echipajul crucișătorului *Vasco de Gama*, și a căpitanului Jaime Baptista, care evadase de curînd din fortul Elvas, unde fusese închis laolaltă cu ceilalți șefi ai insurecției din aprilie. Noua rebeliune militară se prăbușește, ca și cea din primăvară, datorită șovăielilor anumitor elemente care juraseră să urmeze pe complotiști, dar care în ultimul moment renunță la insurecție. Lupta cu gărzile republicane și regimentele loiale Guvernului e scurtă, iar șefii insurecției se predau înțelegînd zădărnicia unei rezistențe prelungite.

La guvern se află din nou, de la 30 iunie, Antonio Maria da Silva, care-și ia asupră-și organizarea tribunalelor speciale pentru judecarea rebelilor. Datorită prezenței generalului Sinel de Cordes în rîndurile insurgente, juriul e constituit din ofițeri de același grad, sub președinția generalului Alberto Ilharsco și avînd ca procuror pe generalul Oscar Carmona. Toate încercările lui Antonio Maria de Silva de a smulge juriului o condamnare a insurgenților se lovesc de dîrzenia generalilor. Departe de a însemna o victorie pentru Guvern, așa cum sperase de Silva, procesul șefilor militari – care are loc în ziua de 27 septembrie la Școala Navală, se transformă într-o răsunătoare biruință a revoluționarilor. Acuzații se apără în fața unei săli pline, entuziaste, care subliniază prin ropote de aplauze o mărturisire de credință naționalistă, orice șarjă împotriva ticăloșiei politicienilor. Generalul Carmona se transformă din acuzator în apologet. Juriul achită pe toți complotiștii, care se pot întoarce la unitățile lor și-și pot relua activitatea revoluționară. Citirea sentinței dă prilej la scene patetice. Generalii judecători au toți lacrimi în ochi și se putea citi pe figurile lor regretul de a nu fi luat și ei parte la complot. Vestea achitării se împrăștie fulgerător în toată Capitala și e aclamată pretutindeni prin urale. Guvernul lui da Silva, laolaltă cu celelalte guverne anterioare erau, în bloc, osîndite cu o brutală sinceritate.

XI. Revoluția de la 28 mai 1926

Între cele două lovituri de stat încercate de armată, în aprilie și iulie, are loc la Coimbra și Congresul luso-spaniol pentru propășirea științelor, 16 iunie 1925. Profesorul Oliveira Salazar citește discursul inaugural la secția de Științe Sociale: „Statul non-confesional". Subiect întru totul delicat, mai ales pentru Portugalia din acei ani. Dar și „această problema dificilă, care este, poate, pentru state o problemă eternă", e discutata de Salazar cu obișnuita lui pătrundere și sinceritate. Concepția lui politică se înfățișează mai matură și nu e greu de ghicit, acum, omul de acțiune în umbra, cugetătorului. „Este o iluzie, sau o utopie să se creadă că Statul nu participă și el, într-un sens, la absolut! Catolicul care rostește o asemenea afirmație dovedește că a înțeles pe deplin misiunea și răspunderea omului politic. Statul modern, sugerează Salazar, ar putea să-și găsească formula de echilibru stabil *unificînd* conștiințele, educînd în așa chip inteligențele încît acestea „să adopte în întregime doctrina pe care el însuși o formulează și o consacră".

Nu știu ce răsunet a avut această conferința a lui Salazar. Dar e sigur că nu numai el își punea problema „echilibrului stabil" al Statului. Loviturile încercate de militari nu urmăreau altceva decît soluționarea crizei politice care dura de atîția ani. „Cînd acolo, afară, se plimbă liberi autorii nenorocirilor patriei – eu văd aici ofițeri de o înaltă valoare pe banca acuzaților!", strigă procurorul în procesul rebeliunii din aprilie, generalul Carmona.

„Patria e bolnavă!" – astfel își încheie generalul Carmona celebrul său rechizitoriu. Cuvinte care nu se adresau acuzaților, ci Guvernului și dictaturii demagogice a politicienilor. O quasi–unanimitate exista în ceea ce privește factorii responsabili ai dezmățului:

toți vedeau în politicieni și, mai ales, în partidul democrat al lui Antonio Maria da Silva, focarele de descompunere care duceau inevitabil Portugalia către dezagregarea finală.

În tot cursul anului 1925 valul de ură și dezgust crește neîncetat. Se vorbea deschis, în case, pe stradă, în cafenele, de iminenta revoluție militară împotriva cabinetului Antonio Maria da Silva. În primăvara 1926, Guvernul încearcă să treacă prin Parlament legea Regiilor tutunului, ca să-și creeze cîteva mii de posturi pentru clientela politică. Un formidabil scandal izbucnește în Cameră și în presă pe această chestiune. Dar Antonio Maria da Silva credea în puterea banului. Nu-i păsa de indignarea publică, dacă izbutea să dobîndească două mii de posturi la dispoziția lui. Corupția, ca întotdeauna pînă atunci, ar fi dat și de data aceasta excelente rezultate, iar în cîțiva ani „scandalul Regiilor" ar fi fost cu desăvîrșire uitat. De aceea, ca să poată trece legea prin Parlament, se țin ședințe care acoperă de ridicol venerabila instituție. Deputatul Camoezas vorbește nouă ceasuri în șir, pînă la sosirea rapidului de Porto, care aducea voturile necesare trecerii legii! Nu era, de altfel, un record oratoric, pentru că în ședința de noapte de la 16 iulie 1925 un deputat anunțase de la tribună ca va vorbi fără întrerupere pînă a doua zi după amiaza – deși abandonează puțin înainte de prînz după ce vorbise nouă ceasuri în șir...

Dar, după discursul deputatului Camoezas, Lisabona nu-și mai stăvilește indignarea. La 1 mai 1926 mulțimea atacă Parlamentul și ar fi intrat în sala de ședințe dacă poliția nu intervenea la timp. Legea, totuși, e votată la 4 mai. Presa reîncepe atacul împotriva Guvernului și Antonio Maria da Silva e acuzat fățiș de „dictatură". Un ziar vorbește de necesitatea creării unui „front unic" împotriva Regiilor tutunului. Reprezentanții tuturor partidelor de opoziție cer Președintelui Republicii demisia Guvernului – iar Guvernul cere aceluiași Președinte închiderea Camerelor. Asociația Comercială din Lisabona ține o adunare extraordinară în care atacă violent regimul. „Țara nu este în Palatul Parlamentului, unde se găsesc, cu atitudini arogante și provocatoare, creaturi

ambițioase și incompetente.” Antonio Maria da Silva, însă, nu e de loc intimidat de acest violent scandal politic. De politicieni nu îi e frică, chiar cînd aceștia izbutesc să organizeze campanii de presă și manifestații populare. Singura lui teamă este armata. Serviciile de siguranța ale Statului aflaseră, la începutul lunii mai, că militarii pregătesc o nouă lovitură. Ca să-i împace, Antonio Maria da Silva propune într-o ședință a Guvernului mărirea soldelor, provocînd în cercurile militare dezgust și revoltă.

Serviciile de siguranță erau bine informate. Organizarea complotului militar începuse încă din vara 1925, în fortul Elvas unde fuseseră închiși șefii insurecției eșuate de la 18 aprilie, închisoarea devenise peste noapte centrul noii revoluții. Ofițeri de legătură între diferitele nuclee veneau și plecau cu ordine, fără ca totuși comandantul fortului Elvas să îndrăznească să se opună. După achitarea și eliberarea complotiștilor, centrul mișcării insurecționale se strămută la Lisabona. Aproape în toate garnizoanele ofițerii se angajează, prin declarații scrise, că se vor revolta îndată ce vor auzi semnalul. Șeful insurecției era generalul Alves Rocadas. Și cînd pretutindeni se aștepta, dintr-un moment în altul, izbucnirea revoluției – generalul Rocadas moare. Insurecția e din nou amînată; cei nehotărîți șovăiesc, nerăbdătorii se agită peste măsură, e nevoie de noi angajamente scrise, căci cele vechi căzuseră de la sine prin moartea generalului Rocadas. Astfel se explică lungul interval scurs între cele două mișcări militare, 18 aprilie 1925 și 28 mai 1926.

În a doua jumătate a lunii mai revoluția e pregătită pînă în cele mai mici amănunte. Lipsea numai șeful, numele prestigios care trebuia să însuflețească de la un capăt la altul al țării mișcarea de reînnoire morală, eroul care trebuia să asigure reușita fulgerătoare a insurecției armate. La Lisabona, complotul era organizat de comandantul de marină Cabeçadas – unul din republicanii entuziaști care se bătuse la 5 octombrie – cu colaborarea sporadică și nesigură a lui Sinel de Cordes și a altor șefi implicați în insurecțiile eșuate din anul trecut. Dar revoluția nu putea izbucni la Lisabona,

pe de o parte pentru că serviciile de siguranță ale Guvernului funcționau excelent și orice complot ar fi fost descoperit cu 24 de ore înainte de înfăptuire, iar pe de altă parte pentru că garnizoana Lisabonei părea a fi în majoritatea ei loială Guvernului.

După multe întîlniri, discuții și planuri, e ales șef al insurecției, cîteva zile înainte de izbucnirea revoluției, generalul erou Gomes da Costa, fostul comandant al corpului expediționar portughez în Flandra. Se hotărăște ca mișcarea să fie dezlănțuită în Nordul țării, la Braga. Ultimele pregătiri au loc în casa fruntașului integralist Manuel Murias, unul din puținii complotiști care înțelegeau adevăratul sens al revoluției. Murias hotărăște în cea mai mare taină itinerariul generalului Gomes da Costa pînă la Porto. Care nu-i fu însă mirarea cînd, o jumătate de ceas în urmă, primul cunoscut care-i iese înainte la cafenea îi șoptește la ureche ora și stația la care trebuia să ia trenul generalul da Costa ca să proclame revoluția în Nordul țării! De abia are timp să se întoarcă acasă și să modifica itinerariul. Generalul Gomes da Costa va fi dus la Braga îmbrăcat țărănește, într-o mașină condusă de un om de încredere. Tot Murias redactează proclamația pe care Gomes da Costa trebuie s-o difuzeze îndată după insurecția garnizoanei din Braga. În ziua de 26 mai, la cinci și jumătate după amiază, generalul coboară treptele locuinței lui Manuel Murias cu îndoiala în inimă. „Nu știu ce să fac... să mă duc?... să nu mă duc?!...” Ca în toate revoluțiile portugheze, militare sau monarhiste, izbînda atîrna de cîteva detalii. De data aceasta, norocul stă de partea revoluționarilor. Gomes da Costa ajunge cu bine la Braga, dobîndește adeziunea majorității ofițerilor diviziei a VIII-a, și, în dimineața zilei de 28 mai, comunică prin radiograme tuturor diviziilor proclamația redactata de Murias și pe care alte nuclee revoluționare o difuzează în Capitală și în, orașele din Nordul țării. „Portughezi! Pentru oamenii de demnitate și de onoare, situația politică a țării e de neîndurat. Strivită sub acțiunea unei minorități corupte și tiranice, națiunea, umilită, stă gata să moară. Eu, în ceea ce mă privește, mă revolt pe

față! Și oamenii de valoare, de curaj și demnitate, să vină la mine cu armele în mîini, dacă voiesc să biruiască sau să moară cu mine! La arme, Portugalia! La arme, pentru libertate și pentru onoarea națiunii! La arme, Portugalia!" Manifestul era semnat: Gomes da Costa, General comandant, șef al Armatei Naționale.

La Braga, tocmai se ținea Congresul Marianic național prezidat de Patriarh. Generalul are satisfacția să fie aclamat de marea mulțime strînsă în cea mai mîndră cetate episcopat a Portugaliei. Dar, 48 de ore după izbucnirea revoltei, Gomes da Costa și mulți alții de la Cartierul general revoluționar nu știau nimic de soarta pe care o va avea mișcarea. Adeziunile celorlalte garnizoane întîrziau. La Lisabona nu se petrecea nimic. De la Porto se îndrepta spre Braga o puternică și bine înarmată coloană guvernamentală cu misiunea de a înăbuși răscoala.

A fost un interval de cumplită îndoială, cînd se credea că totul e pierdut și generalul Gomes da Costa, îmbrăcîndu-și uniforma de mare ținută, cu pieptul plin de decorații, aștepta din ceas în ceas să fie arestat. Cum se întîmplase și în precedentele încercări militare, o seamă de ofițeri care se angajaseră să ia parte la revoluție, șovăiseră și renunțaseră în ultimul moment. Dar, de data aceasta, intervin și alte forțe în luptă: centrele de revoluție civilă, nucleele camuflate în instituțiile Statului, care sabotează măsurile Guvernului, răspîndesc informații false, anticipează adeziunile garnizoanelor, care încă nu știau dacă trebuie să lupte în rîndurile lui Gomes da Costa sau ale lui Antonio Maria da Silva. După cum mărturisește un funcționar superior al Poștei și Telefonului, „de la un anumit moment, revoluția națională din 28 mai a fost făcută de P.T.T. Mai mult decît trupele, firele telegrafice au fost acelea care au hotărît soarta revoluției". Într-adevăr, în primele zile ale insurecției, P.T.T. nu transmitea nici o telegramă a Guvernului către garnizoanele leale, și prezenta, dimpotrivă, lui Antonio Maria de Silva telegrame trucate, cum a fost, bunăoară, aceea a revoltei trupelor din Sudul țării.

La Lisabona, Manuel Murias este acela care anunță lovitura de la Braga, știre repede difuzată de nucleele civile revoluționare. Guvernul instaurează cenzura și dă următorul comunicat oficial: „Liniștea domnește în toată țara. Doar o parte a garnizoanei din Braga s-a revoltat, sub comanda generalului Gomes da Costa. La Porto, liniștea e absolută. S-au organizat două coloane care se îndreaptă spre Braga, pentru a înfrînge pe rebeli". Și probabil că, cel puțin în Nord, rebelii ar fi fost înfrînți dacă n-ar fi avut loc o seamă de întîmplări providențiale pentru Gomes da Costa și dacă n-ar fi intervenit, pretutindeni, nucleele civile. Astfel, șoferul care dusese pe Gomes da Costa la Braga, are norocul să poată comunica un mesaj nucleului revoluționar din Porto; o conversație telefonică între șeful Statului Major din Porto și Antonio Maria da Silva, întîmplător auzită de Manuel Murias, dă acestuia din urmă putința să anunțe izbucnirea revoluției; coloana militară din Porto, organizată din „elemente sigure", se îndreaptă spre Braga, îngăduind astfel grupului revoluționar din Porto să se revolte și să dobîndească chiar adeziunea unei părți din garnizoană care, nefiind „sigură", fusese lăsată acasă etc. etc. Coloana guvernamentală înaintează șovăielnic, deși are cu ea artilerie și multă muniție. Dar părerile sînt împărțite și printre comandanții coloanei loiale; propaganda – revoluționară îi atinsese și pe ei, mitul lui Gomes da Costa exista și pentru ei, trupa nu era însuflețită de nici o pornire mistică pentru Antonio Maria da Silva, așa cum erau însuflețite coloanele de milițieni care biruiseră altă dată pe Paiva Couceiro sau pe sidoniști. Totuși, dacă Guvernul și, mai ales comandamentul coloanei guvernamentale care se îndrepta spre Braga, ar fi fost bine informați de situația din lagărul revoluționarilor, Gomes da Costa ar fi fost repede înfrînt. Dar P.T.T. și celelalte nuclee insurecte, aveau grijă ca Guvernul și organele lui să nu fie exact informați.

În afară de toate acestea, norocul era de partea lui Gomes da Costa. Căci numai norocul face ca un gazetar monarhist, Correia Marques, care era prevăzut cu o seamă de telegrame false, să fie

arestat de guvernamentali lîngă Braga, să i se citească telegramele – fiecare din ele anunțînd o nouă garnizoană revoltată – la Statul Major al coloanei guvernamentale și să fie interogat de către un ofițer naiv, căruia Correia Marques îi strecoară, în mare taină, amănuntul că generalul Gomes da Costa dispune de multă artilerie și că se pregătește să atace înainte de a fi atacat el de către guvernamentali. Toate aceste știri, erau, firește, inventate. Gomes da Costa n-avea artilerie și n-avea de loc intenția să atace. E probabil că s-ar fi predat îndată ce primele obuze ar fi căzut deasupra orașului, pentru a nu primejdui Catedrala sau vreunul din monumentele istorice din Braga. Dar telegramele și informațiile lui Correia Marques au același rezultat pe care l-au avut telegramele trucate și informațiile inexacte în toate celelalte orașe ale Portugaliei: paralizează inițiativa guvernamentalilor și încurajează pe revoluționarii șovăitori. În loc să atace Braga, coloana guvernamentală cere un armistițiu lui Gomes da Costa!... Lovitura de stat reușise. De abia acum, restul garnizoanelor aderă la mișcarea generalului da Costa. La Lisabona, comandantul Cabeçadas adresează în numele armatei o scrisoare Președintelui Republicii, Bernardino Machado, cerîndu-i să demită Guvernul lui Antonio Maria da Silva și să alcătuiască „un guvern din afara partidelor, constituit din republicani care merită încrederea țării". Este prima greșeală a revoluționarilor, și primul motiv de disensiune între șefii mișcării. Greșeală, pentru că cer Președintelui să alcătuiască el Guvernul, anulînd astfel orice caracter revoluționar al mișcării. Motiv de disensiune, pentru că, temîndu-se ca nu cumva mișcarea să se transforme într-o încercare monarhistă, Cabeçadas se grăbește să accentueze asupra „republicanilor care merită încrederea țării". Integraliștii, care avuseseră un rol de frunte în pregătirea complotului, primeau astfel un duș rece chiar în ziua biruinței.

Din Nord, Gomes da Costa înainta spre Capitală cu trupele revoluționare. În Sud, generalul Oscar Carmona, care reasumase comanda diviziei a 4-a, concentra trupele la Vendas Novas.

La Lisabona, Cabeçadas și ceilalți șefi ai insurecției izbutesc, în dimineața de 31 mai, să obțină de la Președintele Republicii răspunderea menținerii ordinii în Capitală. La 1 iunie, un escadron de cavalerie se prezintă în fața Parlamentului și un soldat e trimis să anunțe pe deputați că trebuie să părăsească sala. Același soldat, apoi, închide și ferecă ușile Camerei Deputaților și ale Senatului.

Dar comandantul Cabeçadas e o victimă ușoară a oamenilor politici. Chiar bătrînul Bernardino Machado izbutește să-l păcălească. La 2 iunie Machado îl investește cu toate puterile constituționale, și el se retrage în viața privată! Cabeçadas începe să se gîndească la alcătuirea unui guvern după toate regulile democratice, uitînd că e reprezentantul unei revoluții care triumfase. Aflînd că la Lisabona se pune la cale un guvern Gomes da Costa telegrafiază lui Cabeçadas că se îndreaptă spre Capitală cu trupele, iar Carmona hotărăște același lucru de la Vendas Novas. La 3 iunie Cabeçadas se întîlnește cu Gomes da Costa la Coimbra și după o lungă întrevedere se întoarce la Lisabona și alcătuiește primul guvern: șase ministere pentru sine, trei ministere pentru Gomes da Costa, trei pentru comandantul Armando Ochoa. E un guvern care durează mai puțin de o zi, pentru că Gomes da Costa comunică prin radiograme tuturor unităților militare că nu e de acord cu lista lui Cabeçadas. După o alta conferință între cei doi șefi, se dă publicității, în dimineața zilei de 4 iunie, lista noului guvern. Apare aici pentru prima oară triumviratul Juntei guvernamentale, alcătuit din Cabeçadas Președinție și Interne – Gomes da Costa, Război și Colonii – Carmona, Afaceri Străine. Printre ceilalți miniștri, un nume nou pentru majoritatea Portughezilor: Dr. Oliveira Salazar la Finanțe.

Numirea profesorului Salazar a provocat stupoare, mai ales în mediul militarilor. Cine era acest civil de la Coimbra? Antonio Ferro, în prefața cărții sale de convorbiri cu Salazar, își amintește dimineața de 16 iunie 1926 cînd, pe aerodromul de la Amadora, se apropie de generalul Gomes da Costa și îl întreabă despre alcătuirea noului guvern. „Guvernul este ceea ce s-a putut aranja într-un

asemenea moment, răspunde Gomes da Costa. Ministrul de Finanțe e un oarecare Salazar din Coimbra. Se spune ca e foarte bun. Dumneata îl cunoști?”

Gazetarul Antonio Ferro nu-l cunoștea. „Nu-l cunoșteam, cum nu-l cunoștea nimeni, în afară de străzile intime și discrete ale Coimbrei, de coridoarele Universității unde pașii se pierd...” Și cu toate acestea, militarii au fost aceia care l-au căutat la Coimbra și, negăsindu-l, au venit pînă la Vimieiro ca să-i ofere portofoliul Finanțelor. Cabeçadas mărturisea unui ziarist (Oscar Paxeco) că, ducîndu-se la Coimbra să-l întîlnească pe Gomes da Costa și să alcătuiască împreună guvernul, îl aștepta la gară maiorul de artilerie Pedro de Almeida, care „nu-i vorbi altceva pînă la Marele Cartier decît despre marea valoare a d-lui Oliveira Salazar și Manuel Rodrigues, primul ca un mare financiar, iar al doilea ca un jurist eminent”. Meritul lui Cabeçadas este că s-a lăsat convins, și l-a impus pe Salazar. Pentru că ceilalți, cu Gomes da Costa în frunte, care făceau guvernul, nu-l cunoșteau.

Salazar primește delegația revoluției în casa sa. După cîteva clipe iese și se îndreaptă spre locuința părintească. Toată familia e strînsă acolo, înconjurînd pe Maria do Resgate, care sta întinsă într-un fotoliu, bolnavă:

> *— Știi, mamă? îmi cer să mă duc la Lisabona ca să fiu ministrul Finanțelor. Dar mi-e foarte greu să te las așa. Nu știu ce să fac...*
>
> *Maria do Resgate își privește fiul cu dragoste. Se face în jurul lor o tăcere emoționantă. După o clipă, mama răspunde cu hotărîre și energie.*
>
> *— Acceptă, nu te neliniști de mine. Dacă au venit aici înseamnă că au avut nevoie de tine. Trebuie să accepți. Du-te, fiul meu...*
>
> *Sîmbăta următoare, după cinci zile de alternative și mai triste, Salazar ajunge în Capitală.*
>
> *(Luiz Teixeira).*

Lisabona asistă, la 6 iunie, la o mare paradă militară; iau parte toți cei care contribuiseră la lovitura de stat. Antonio Maria da Silva și guvernele demagogice erau atît de urîte încît biruința de la 28 mai a fost primită cu simpatie de aproape toată lumea. Dar, încă din primele ceasuri, oamenii au simțit că nu se găsesc în fața unui nou Sidónio Pais. Foarte repede s-au aflat disensiunile care domneau între biruitori. Monarhiștii, și în deosebi integraliștii, vedeau cu uimire că Mendes Cabeçadas își ia toate măsurile de apărare a Republicii, înconjurîndu-se de exact aceeași oameni politici împotriva cărora triumfase lovitura de la 28 mai. Democrații și clientela vechilor partide republicane încep să prindă curaj o „junta" militară este întotdeauna mai ușor de răsturnat decît un singur om. Fusese o revoluție care triumfase fără un singur foc de armă și fără o singură picătură de sînge – dar conducerea revoluției dădea semne de descompunere chiar a doua zi după victorie.

Lucrurile acestea le înțelegeau foarte bine și o parte dintre șefii revoluționari. Între Cabeçadas și Gomes da Costa se iscară de la început grave neînțelegeri. Unii dintre ofițerii care avuseseră un rol de frunte în răscoală își cer demisia și e nevoie de intervenția generalului Carmona (cazul Raul Esteves) ca aceștia să continue colaborarea cu Guvernul juntei. La Porto începe să se vorbească despre necesitatea creării unui triumvirat Gomes da Costa, Carmona și Filomeno da Cámara. Apar neîncetat nume noi, iar numele cu un anumit nimb revoluționar – ca, bunăoară, generalul Sinel de Cordes, locotenent-colonelul Raul Esteves etc. – nu se bucură de nici o actualitate politică. În deosebi, cel care provoca cele mai multe încurcături și compromitea, fără să-și dea seama, sensul revoluționar și etic al loviturii de la 28 mai, era Cabeçadas.

Între timp, în afară de intrigi, zvonuri și dezmințiri – nu se lucra nimic. Singura realizare a Guvernului fusese suspendarea Constituției, închiderea Parlamentului și demiterea lui Antonio Maria da Silva de la Direcția Poștelor. Salazar abia apucase să ia în primire Ministerul Finanțelor, să cunoască oamenii cu care

trebuia să lucreze, să-și organizeze planul de lucru – cînd Președintele Guvernului, Cabeçadas, primește un ultimatum din partea lui Gomes da Costa, datat „Cartierul general din Sacavem, 17 iunie 1926”, prin care i se cere plecarea din Guvern. Motivul era că „refuzase sistematic să accepte toate încercările de conciliere, pentru bunul mers al Guvernului” și se „lăsase turburat și manevrat de influențe ostile mișcării revoluționare pe care le efectuase armata”. Gomes da Costa înconjoară în același timp Lisabona cu trupe, ca să evite o rezistență armată. În ultimatumul adresat din Sacavem îl acuză pe Cabeçadas și de „discordia care a și început să fermenteze în sînul armatei portugheze turburînd comanda mea printr-o acțiune imprudentă și nesăbuita, care pregătea zădărnicirea marei mișcări național-revoluționare din 28 mai”.

Cabeçadas convoacă Guvernul înainte de a răspunde ultimatumului lui Gomes da Costa. Prietenii lui politici îl îndeamnă să reziste, armînd la nevoie chiar pe civili; erau aceeași prieteni politici care izbutiseră să zădărnicească de la început orice caracter revoluționar al mișcării. Din fericire pentru Portugalia, Cabeçadas, care era un mare naiv și un om lipsit de spirit politic, nu era și un mare ambițios. S-a supus, și a părăsit Președinția Guvernului pe care, fără îndoială, era sigur că el îl făcuse posibil. Trei membri ai Guvernului se solidarizează cu el și își înaintează demisiile. Lucru, firește, care nu l-a impresionat prea mult pe Gomes da Costa. În ziua de 18 iunie face un nou guvern. La Finanțe e numit comandantul Filomeno da Camara. Profesorul Salazar e din nou liber să-și continue cursurile la Coimbra.

Începe acum o perioadă tristă în istoria revoluției militare portugheze. Gomes da Costa își ia în serios rolul de dictator. Excelent militar, erou pe cîmpurile de luptă, dovedește o nemăsurată naivitate în treburile politice. Se înconjoară de o serie de oameni ambițioși și sterili, care îi fac de la o zi pe alta impopular. Schimbă funcționarii și modifica guvernele după bunul lui plac. Trăiește pe deplin sentimentul puterii, lovind în dreapta și în stînga fără să pună nimic în loc.

Toate acestea, firește, amenințau să compromită definitiv mișcarea de la 28 mai. Armata fusese, pînă atunci, marea speranță a maselor largi, trădate de politiceni, obosite de politică. Dar dictatura Juntei militare, departe de a soluționa dificultățile și a pune capăt dezmățului din administrație – contribuia la agravarea haosului general prin lamentabila purtare a lui Gomes da Costa. Mitul loviturii de la 28 mai – care nu fusese niciodată prea puternic – se dezagrega văzînd cu ochii. Monarhiștii erau dezamăgiți nu numai pentru că vedeau depărtîndu-se posibilitatea unei restaurări, ci și pentru că asistau la surparea prestigiului politic al armatei, fenomen care nu putea fi urmat decît de o recrudescență a mișcărilor de extremă stîngă. Democrații, pe de altă parte, se pregăteau pentru preluarea puterii, ațîțînd diversele grupări militare una împotriva alteia și pe Gomes da Costa împotriva tuturor. Totul îi îndemna să creadă că Junta militară nu se va putea menține la putere nici măcar atît cît s-a putut menține Sidónio Pais.

Și fără îndoială, lucrurile s-ar fi petrecut astfel dacă n-ar fi fost generalul Carmona. Clarviziunii și spiritului său de inițiativă se datorează salvarea mișcării de la 28 mai. Cînd generalul Gomes da Costa anunță pe Carmona și încă pe alți doi miniștri, printr-o simplă scrisoare particulară, că să se dispensează de colaborarea lor în guvern, publicînd în același timp numirea altor miniștri în locurile rămase vacante – armata se pregătește să reacționeze. În aceeași noapte de 8 iulie, o delegație de ofițeri se prezintă la Gomes da Costa, cerîndu-i să revină asupra demisiilor forțate. Generalul refuză și armata îi retrage sprijinul. Toți miniștrii se solidarizează cu cei demiși și, la consfătuirea care are loc la Marele Cartier, comandanții unităților din Lisabona hotărăsc să impună lui Gomes da Costa părăsirea Guvernului și a Președinției. Eroul din Africa și Flandra, omul care răsturnase regimul democratic prin loviturile de la 28 mai, idolul armatei – nu găsește în zorii zilei de 9 iulie nici o singură companie gata să mai lupte și să moara pentru el. Zadarnic încearcă să electrizeze detașamentele care se aflau în preajmă, nimeni nu-l ascultă. În ziua de 9 iulie Gomes da Costa e

demis, arestat și închis în fortăreața de la Cascais. Curînd, era trimis pe bordul unui contratorpilor în insulele Azore, unde a rămas aproape un an. De abia la 10 iulie 1927 i se îngăduie reîntoarcerea în patrie. Și, ținînd seama de marile sale merite militare, e înălțat la gradul de mareșal, titlu pe care nu-l mai dobîndise nimeni după căderea Monarhiei. Îmbătrînit, pocăit, înțelegîndu-și greșelile și asistînd cu mirare la încercările de refacere a mitului său din 1917 și 1926 – Gomes da Costa moare în 1929 și este înmormîntat cu funerarii naționale...

În după amiaza zilei de 9 iulie generalul Oscar Carmona dădea publicității lista noului guvern prezidat de el. La Finanțe era numit generalul Sinel de Cordes. După cum era și de așteptat, transformarea Juntei militare într-o dictatură personală a silit pe adversarii regimului să-și schimbe tactica de luptă. De unde pînă la înlăturarea lui Gomes da Costa diversele fracțiuni politice activau prin intrigi, încercînd zdruncinarea unității în conducerea mișcării militare, sau prin manifestații muncitorești de platonică protestare împotriva dictaturii – după 9 iulie ele trec la atacuri fățișe. Atacurile pornesc, firește, din felurite sectoare și sînt organizate de oameni care nu împărtășesc aceleași credințe politice. sînt, în primul rînd, răscoalele elementelor de stînga, care dau mult de lucru Guvernului. Izbucnesc apoi rebeliuni militare – cum a fost aceea din 2, februarie 1927, din Nord, condusă de generalul Sousa Dias și alți șefi militari. A fost un adevărat război civil. Garnizoana rebelă sapă tranșee pe străzile orașului Porto și lupta continuă, sălbatic, multe zile și multe nopți. Artileria guvernamentală, așezată în bătaie pe Monte da Virgem, nu cruță nici unul din edificiile orașului, nici măcar celebrul teatru San Joîo, unde generatul Sousa Dias organizează depozitul de muniții al trupelor rebele. Pierderile sînt grele de ambele părți.

La Lisabona, revolta militară izbucnește în ziua de 7 februarie, cu o violență nemaipomenită, condusă de colonelul Mendes dos Reis. Lupta se dă între marinarii rebeli, ajutați de civili din toate partidele politice de opoziție și garnizoana locala.

Spre deosebire de toate celelalte revoluții și contra-revoluții care avuseseră loc în Lisabona, teatrul operațiilor nu mai este Rotonda și Parcul Eduard VII, ci cartierul Son Pedro de Alcantara, unul din cele mai populate cartiere ale Capitalei. Artileria guvernamentală seamănă din belșug moartea printre localnici. Palatul Palmela este grav atins de șrapnele. Lupta de stradă durează multe zile și multe nopți cu pierderi extraordinar de grele. Victoria Guvernului e scump plătită, iar după victorie, urmează obișnuitele arestări în masa, procese, deportări în insule. Revolta militară din 7 februarie 1927, deși a fost cea mai sîngeroasa, n-a fost ultima pe care avea s-o întîmpine dictatura militară a generalului Carmona. La 12 august izbucnește o nouă insurecție, condusă de militari și intelectuali, care își propunea investirea căpitanului de fregată Filomena da Camara cu puteri dictatoriale. Rebeliune repede sufocată, dar care dovedește că liniștea era încă numai aparentă.

Este probabil că oricare alt dictator militar portughez a fi sucombat loviturilor pe care le-a primit generalul Oscar Carmona în mai puțin de un an de zile. Carmona s-a trezit, cîteva luni numai după ce-și asumase toate puterile, în fața unei situații paradoxale: mișcarea de la 28 mai, care se făcuse fără să se verse o singură picătură de sînge, nu-și putea păstra integritatea inițială decît cu prețul unor necontenite jertfe. Unanimitatea militară din ziua biruinței de la Braga și Lisabona fusese fărîmițată prin intrigile politicienilor și prin ambiții personale. Dacă nu s-ar fi reacționat față de uneltirile comandantului Cabeçadas, mișcarea de la 28 mai ar fi fost anihilată printr-o tot mai abilă și mai puternică infiltrare a politicienilor vechiului regim. Dacă nu s-ar fi reacționat față de dictatura haotică a generalului Gomes da Costa, mișcarea ar fi fost compromisă prin abuzurile și insuficienta conducerii. Ambele lovituri de forță – împotriva lui Cabeçadas și Costa – au fost făcute fără vărsare de sînge. Dar generatul Carmona s-a văzut silit, curînd după aceea, să înfrunte loviturile pe care adversarii mișcării le dădeau fățiș. Păstrînd intact spiritul revoluției de la 28 mai, Carmona a rămas neclintit pe poziția sa: armata o luat

puterea ca să scape țara de regimul demagogic, și această putere trebuie apărată chiar împotriva militarilor.

Anevoie s-ar fi putut petrece altminteri lucrurile. Unanimitatea cu care fusese întîmpinată revoluția de la 28 mai nu putea păcăli pe un observator avertizat. Colaborarea între elemente atît de disparate – ca integraliști și radicali, monarhiști-constituționaliști și republicani – era provizorie și limitată numai la răsturnarea de la putere a partidului democrat. După victorie drumurile se despărțeau. Toată lumea voia să scape de dictatura demagogică a lui Antonio Maria da Silva; fiecare, însă voia să pună altceva în loc. Partizanii diferitelor grupări politice care colaboraseră la revoluția din 28 mai, nădăjduiau că vor putea orienta dictatura militară în conformitate cu programele lor respective. Monarhiștii întrevedeau în revoluția militară restaurarea regalității. Republicanii așteptau de la dictatura militară întărirea republicii și refacerea prestigiului regimului. Democrații sinceri sperau într-o normalizare a vieții politice și o purificare a sistemului parlamentar.

Cînd fiecare a înțeles că dictatura militară intenționează să păstreze, puterea exclusiv în mîinile sale, refuzînd să se facă instrumentul uneia sau alteia dintre fracțiunile politice în luptă – au început mișcările de rezistentă și contra-revoluție. Marele merit al generalului Carmona este că a izbutit să se mențină la putere împotriva tuturor încercărilor revoluționare și cu toate deficiențele Guvernului militar. La 26 Noiembrie 1926, generalul Carmona este ales Președinte al Republicii ad-interim, continuînd a păstra Președinția Consiliului de Miniștri. Dar era o stare provizorie, care nu se putea prelungi prea mult timp. Dictatura militară încearcă să normalizeze viața politică în primăvara, anului 1928, pregătind alegerile prezidențiale, care trebuiau să verifice popularitatea regimului și să confirme pe singurul candidat, generalul Carmona, în postul de Președinte al Republicii.

Evident, dictatura militară nu-și putuse menține popularitatea inițiala. Îndepărtase demagogia partidelor, dar nu rezolvase nici una din problemele urgente ale Portugaliei; nu rezolvase

chestiunea socială, agravase echilibrul financiar, nu îmbunătățise economia țării și părea incapabilă de a găsi o formulă de echilibru politic. Insurecțiile contra–revoluționare din Porto și Lisabona îndoliaseră mii de familii și învrăjbiseră din nou națiunea. Prestigiul generalului Carmona nu izbutea să absolve incapacitatea administrativă a Guvernului pe care-l prezida. Timpul trecea și dictatura militară nu izbutea să se depășească. Tot ce putea face era să se apere de insurecții, și să păstreze nestinsă măcar speranța într-o nouă formă politică menită să împace neamul și să-i redea încrederea în propriile sale forțe creatoare.

Dificultățile dictaturii militare ies la iveală mai ales în pragul alegerilor prezidențiale din primăvara 1928. Monarhiștii cer, ca o condiție sine qua non a votării generalului Carmona înapoierea familiei regale în Portugalia. Ar fi fost primul pas spre restaurare. În caz contrar, monarhiștii amenințau că vor vota, în loc de generalul Carmona, pe ministrul de Finanțe, Generalul Sinel de Cordes. În 1928, masa monarhiștilor continua să fie împărțită între constituționaliști – care rămăseseră credincioși lui Don Manuel – și integraliști, care recunoșteau drept singur pretendent pe Don Duarte. (Moartea lui Don Manuel în 1932, a împăcat familia monarhistă portugheză, strîngînd-o în jurul lui Don Duarte). Integralismul suferise însă o pierdere hotărîtoare în 1925, prin moartea lui Antonio Sardinha. Creatorul și șeful politic al mișcării integraliste moare la 37 de ani, înainte de a-și fi putut da toată măsura geniului său politic și filozofic. După moartea lui Sardinha, integralismul intră într-o permanentă criză. O parte din colaboratorii lui Sardinha hotărîse să ajute regimul instaurat de generalul Carmona și salvat de Salazar – în timp ce altă parte se păstrează în continuă opoziție. Fapt este că, în 1928, integralismul ca și monarhiștii constituționaliști încearcă să forțeze mîna Guvernului condiționînd votarea generalului Carmona de reîntoarcerea familiei regale.

Deși nu era un republican convins, generalul Carmona nu putea accepta condițiile monarhiștilor, știind prea bine că prezența

familiei regale și a fostului rege, Don Manuel, va da loc la nenumărate incidente și insurecții, care ar agrava situația internă a țării și așa destul de primejduită. Refuzînd, însă, sprijinul monarhiștilor, dictatura militară e silită să ceară ajutorul elementelor republicane, extremiste, adică exact a acelor elemente împotriva cărora se făcuse revoluția de la 28 mai. Guvernul cere sfatul șefului Uniunii Republicane Liberale, Cunha Leal, care îl asigură că toți republicanii, și chiar membrii partidului democrat, vor vota pe generalul Carmona dacă se va îngădui lui Antonio Maria da Silva, refugiat la Paris, să se reîntoarcă în țară și să-și desfășoare netulburat propaganda sa antimonarhistă. Dictatura militară acceptă sugestia lui Cunha Leal (în care avea să întîlnească, mai tîrziu, un adversar primejdios) și Antonio Maria da Silva, creatorul și șeful celei mai puternice organizații secrete și teroriste portugheze, dictatorul comunizant și autorul moral al haosului împotriva căruia reacționase mișcarea de la 28 mai, e invitat să se întoarcă în patrie. Pentru a nu marca hotărît înfrîngerea suferită, Guvernul publică în același timp și un decret prin care sînt amnestiați și liberi să se întoarcă în Portugalia toți emigrații monarhiști.

Succesul alegerilor este astfel asigurat. La 25 martie 1928, generalul Carmona este ales Președinte al Republicii cu 740.830 de voturi. Dar prestigiul dictaturii militare ieșise știrbit. Pentru întîia oară de la 28 mai 1926, revoluția e silită să accepte un compromis cu vechiul regim. Monarhiștii, și în deosebi integraliștii care colaboraseră cu atîta entuziasm la lovitura de stat de la 28 mai, se trezeau acum în fața unei puternice coaliții: democrații lui Antonio Maria da Silva alături de dictatura militară. Este cea mai gravă criză prin care trece mișcarea de la 28 mai. Cu toată energia și sufletul incoruptibil al generalului Carmona, mișcarea de la 28 mai se afla în pragul dezagregării finale. Pactul electoral cu Antonio Maria da Silva, deși provizoriu și secret, era începutul sfîrșitului. Dictatura militară era amenințată să se pulverizeze, odată alunecată pe povîrnișul compromisurilor cu oamenii vechiului regim. Se repeta greșeala lui Cabeçadas și Gomes da Costa, cu deosebirea

că de data aceasta nu mai se găsea un nou general Carmona care să salveze spiritul revoluției. Toți cei care au luat parte la mișcarea din 28 mai sînt astăzi de acord că dictatura ar fi fost iremediabil compromisă dacă generalul Carmona n-ar fi făcut apel – în acel ceas de gravă criză, la Salazar.

Generalul Carmona, care salvase odată revoluția în 9 iulie 1926, prin lovitura de stat împotriva lui Gomes da Costa, o salvează a doua oară – și dintr-o primejdie mult mai mare – chemînd pe Salazar. Portugalia își datorează măreția sa de astăzi geniului politic al generalului Carmona, care a știut să facă dintr-un profesor de Finanțe un dictator.

XII. Salazar – Dictator al finanțelor

Chemarea lui Salazar ca ministru de Finanțe învestit cu depline puteri n-a fost făcută decît în ceasul al 11-lea. Și poate nu greșim prea mult afirmînd că însuși Salazar, văzînd catastrofa către care se îndrepta economia țării, a ieșit din pasivitatea lui și a intervenit deschis în lupta politică. Această luptă politică este așa numita „campanie" din ziarul *Novidades*. În ianuarie 1928 apar o serie de articole, în care financiarul Salazar analiza cu cunoscuta lui competență și sinceritate problema la ordinea zilei în Portugalia: împrumutul extern. Politica financiară a dictaturii militare fusese, pînă atunci, dezastruoasă. Temîndu-se să devină impopular, sau, poate, fiind convins de ineficacitatea unei asemenea măsuri, Guvernul nu îndrăznise să pună în aplicare o politică financiară de sacrificii. Deficitele erau acoperite prin continue emisiuni de bonuri de tezaur și inflație camuflată. Valoarea monedei se deprecia văzînd cu ochii. Pus în fața unei datorii interne flotante de proporții catastrofale – două miliarde escudos – Guvernul s-a văzut nevoit să ceară ajutorul Societății Națiunilor.

Dictatura militară, însă, nu era bine văzută în cercurile politice europene. Colaboraseră la această neîncredere chiar o seama de fruntași ai vieții publice portugheze și reprezentanți ai vechilor partide, care umblaseră din legație în legație anunțînd că nu vor recunoaște nici una din tranzacțiile financiare sau politice încheiate sub dictatură. Iar cînd ministrul de Finanțe generalul Sinel de Cordes, trimite la Geneva un delegat extraordinar, pe generalul Ivens Ferraz, ca să trateze un mare împrumut la Societatea Națiunilor – întîmpină o atmosferă de suspiciune și chiar de ostilitate. Discuțiile începute încă din iarna anului 1927 tărăgănează pînă în primăvara anului 1928. Reprezentanții vechilor

partide – generalul Sa Cardoso, maiorii Vitorino Guimaraens și Helder Ribeiro și alții – aceeași oameni care-și marcaseră opoziția față de dictatură în feluritele legații, trimit un agent de-al lor la Geneva ca să zădărnicească, cu orice preț, împrumutul. Și izbutesc; dacă nu să-l zădărnicească, cel puțin să-l amîne. Socoteau, ca mai toți oamenii de partid din Portugalia, că dictatura militară se va prăbuși de la sine în ziua cînd poporul va ști că mult așteptatul împrumut extern nu se va mai face.

Salazar era unul din puținii care nu socotea acest împrumut garantat de Societatea Națiunilor indispensabil pentru salvarea țării. Și încerca să convingă Guvernul, prin articolele lui din *Novidades*, că echilibrarea bugetului și stabilizarea monedei se poate face fără nici un ajutor extern, prin simpla însănătoșire a vieții economice și financiare a țării, „Împrumutul extern", „Echilibru bugetar și stabilizarea monedei", „Tot despre echilibru și stabilizare", „Deficit sau excedent", „Măsuri financiare", se intitulează cîteva din articolele lui Salazar, care de data aceasta întîlnesc un ecou neobișnuit în opinia publică. Oliveira Salazar nu mai era, acum, un necunoscut. Lumea începuse să vorbească despre acest profesor de la Coimbra, care fusese o zi deputat și o săptămînă ministru de Finanțe – și care pretindea că are la îndemînă formula salvatoare a bugetului.

În martie 1928, Salazar vorbește în fața muncitorilor catolici de la Coimbra despre „Două feluri de economii", expunîndu-și încă o dată concepția sa despre bogăție și muncă, despre valoarea națională a micilor economii realizate în cadrul bugetului familiar etc. Și încă odată se ridică împotriva tradiției retorice a Portughezilor, împotriva lăudabilei intenții pe care o nutrea fiecare Portughez de a-și salva țara printr-un înflăcărat patriotism. „Ne aflăm, aici în Portugalia, în fața unor grave dificultăți care ne trezesc patriotismul și fac apel la devotamentul nostru. Fără îndoială, patriotismul ne impune fiecăruia dintre noi datorii felurite. Dar să-mi fie îngăduit un sfat: să nu ne propunem niciodată ca scop al vieții noastre sufletești salvarea patriei. Să lăsăm misiunea

aceasta conducătorilor ajutați de Providență. Noi putem face un lucru mai simplu și mai ușor: putem munci *cît mai mult cu putință, cît mai bine cu putință* și în munca noastră, în casa noastră, să ne învățăm a face economii și a cheltui așa cum e mai bine. Misiunea conducătorilor este prin acest simplu fapt surprinzător de mult ușurată și ei ne vor mulțumi mai bine decît prin discursuri înflăcărate. Flecărim atît de mult!...”

Vorbind muncitorilor catolici din Coimbra, Salazar se adresa, de fapt, țării întregi, anunțîndu-i, într-un anumit fel, noul drum pe care în curînd știa că va fi chemat să-l arate. Portugalia trăia, atunci, încă unul din extazele sale patriotice, atît de surprinzătoare pentru un observator neavertizat. La Geneva, experții europeni acceptaseră în sfîrșit, după mai bine de un an de pertractări, să acorde un mare împrumut Portugaliei. Dar cu condiția ca anumiți controlori ai Societății Națiunilor să se stabilească la Lisabona și să verifice justa întrebuințare a fondurilor. Ceea ce însemna, de fapt, o gravă știrbire a autonomiei portugheze. Generalul Ivens Ferraz, trimisul extraordinar al Guvernului la Geneva, refuză cu demnitate condițiile Societății Națiunilor, pune capăt tratativelor și se întoarce la Lisabona – unde e primit cu triumf. Gestul bărbătesc al generalului electrizează din nou națiunea. Dictatura militară, departe de a ieși compromisă prin eșuarea împrumutului – așa cum speraseră oamenii politici – cunoaște, dimpotrivă, un răsunător succes de opinie publică. Portughezii tratau din nou extazul patriotic de pe timpul ultimatumului englez. Și toți se declarau gata să-și dea viața pentru salvarea patriei. Era exact ceea ce îndemna Salazar pe muncitorii de la Coimbra să nu facă. Salazar ghicea că această răbufnire viguroasă a orgoliului național e amenințată de sterilitate dacă nu e canalizată către lucruri mici, care se pot face, în loc să fie inutil cheltuită în intenții generoase și în gesturi mari. Omul care se pregătea să intervină activ în viața publică a Portugaliei, își anunța de pe acum programul său de guvernămînt, care era, de fapt, primul program cu adevărat revoluționar: fiecare să încerce a realiza cît mai mult, la el acasă, începînd prin a face

ordine în viața lui și a familiei sale – și sacrificînd puțin – o oră de somn, o zi de vacanță, un spectacol, un fel de mîncare etc.

În a doua jumătate a lunii aprilie 1928, intrarea în guvern a lui Salazar e iminentă. Dar de data aceasta, Salazar nu mai acceptă atît de repede invitația de a colabora la guvern. Experiența din iunie 1926, cînd ofițerii alergaseră să-l ia de la Vimieiro ca să-l demită o săptămîna mai tîrziu, era încă destul de proaspătă. De data aceasta nu primea să facă parte din guvern decît în anumite condiții, care nu erau numai grele, dar implicau chiar investirea ministrului de Finanțe cu puteri dictatoriale. Lesne de înțeles șovăielile Guvernului prezidat de generalul Vicente de Freitas. Salazar cerea unei dictaturi militare victorioase să i se încredințeze lui, de la început, puteri dictatoriale. Nu-și lua răspunderea situației economico-financiare și nu garanta echilibrarea bugetului, decît dacă Președintele de Consiliu acordă Ministerului de Finanțe dreptul de control absolut asupra tuturor celorlalte ministere.

În cele din urmă Guvernul acceptă, iar acest dictator sui-generis își ia în primire ministeriatul Finanțelor, la 27 aprilie, ținînd o cuvîntare cu totul neobișnuită în asemenea împrejurări; începe prin a mărturisi că „sarcina" pe care și-o ia „reprezintă pentru el un sacrificiu atît de mare, încît n-ar face-o de amabilitate sau favoare pentru nimeni". Anunță apoi drepturile pe care le-a obținut de la Președintele de Consiliu:

1) Toate ministerele se angajează să-și limiteze și să-și organizeze serviciile în cadrul bugetului global atribuit de Ministerul Finanțelor;
2) Orice măsură pe care ar lua-o celelalte ministere și care ar avea repercusiuni asupra cheltuielilor Statului, trebuie să fie discutată în prealabil cu Ministerul Finanțelor;
3) Ministerul Finanțelor poate opune veto-ul său la orice inițiativă a celorlalte ministere;
4) Angajîndu-se, totuși, să colaboreze cu ele în tot ceea ce privește reducerile bugetare respective.

Nu cere, însă, numai atît. Anunță membrii Guvernului și țara întreagă că nu trebuie să se aștepte la miracole. Totul depinde de capacitatea cu care poporul portughez va putea realiza „sacrificiile necesare" și de încrederea cu care îl va însoți; „încredere în inteligența mea și în cinstea mea, încredere absolută dar senină, calmă, fără entuziasme exagerate nici descurajări". De un lucru pot fi totuși siguri: „Știu foarte bine ceea ce vreau și încotro merg, dar să nu mi se ceară să ies la capăt în cîteva luni". Nu încape îndoială că un asemenea discurs a provocat în foarte multe cercuri stupoare. Portughezii erau învățați să li se vorbească altfel. Unii din ei au rămas nedumeriți, alții au ridicat neîncrezători din umeri. Toți se așteptau, însă, să-l mai audă vorbind, să-și vadă dictatorul apărînd în fața maselor, însuflețindu-le prin cuvîntări patriotice, electrizîndu-le prin formule fericite. Dar Salazar era un dictator care cerea, înainte de toate, să fie lăsat în pace. S-a închis în cabinetul său de lucru, aplecat asupra coloanelor de cifre, trudindu-se zi și noapte să reducă, să echilibreze, să economisească. Nu vedea aproape pe nimeni, lucrînd exclusiv cu funcționari de la Ministerul Finanțelor refuzînd să ia parte la ceremoniile oficiale, refuzînd să apară la banchetele diplomatice – obsedat de un singur gînd: echilibrarea bugetului. „Flecărim prea mult!", se adresase el, cu două luni mai înainte, lucrătorilor catolici din Coimbra. Era fericit că cel puțin acum putea să muncească fără să-și mai anunțe, să-și explice și să-și susțină planurile. Dictatura avea pentru el marele merit de a-i lăsa libertatea de acțiune fără să-l mai oblige să vorbească. Pentru Salazar, întreaga viață publică a Portugaliei se subsuma, în 1928, urgenței de a salva finanțele și economia țării, își luase rămas bun de la Centrul Catolic printr-o cuvîntare ținută cîteva ceasuri înainte de a deveni ministru: „Le spun catolicilor că sacrificiul meu îmi dă dreptul să aștept acest lucru de la ei: să fie cei dintîi care să facă sacrificiile cerute, și cei din urmă care să ceară favoruri pe care nu le voi putea acorda".

Salazar nu exagera vorbind de „sacrificiul" său. Simțea că pierde pentru totdeauna liniștea de la Coimbra, că renunță la

singura muncă pe care o împlinea cu bucurie – profesoratul – că-și jertfește toate pasiunile sale spirituale, pasiunea de cercetător, de cărturar, de pedagog. Știa că nu va mai avea timp să citească, nu va mai găsi timp să mediteze; de abia dacă îi va mai rămînea timp să se reculeagă și să se roage. Pentru un om obișnuit cu o anumită viață spirituală, un om care iubea singurătatea, convorbirile savante, biblioteca, intimitatea cercurilor religioase – sacrificiul era într-adevăr considerabil. Cu atît mai mult cu cît nimeni nu-i putea garanta că nu va fi un sacrificiu zadarnic. Dictatura militară îi asigura doar continuitatea în acțiunea pe care și-o propusese. Rămînea de văzut dacă poporul îl va putea urma, dacă munca sa va rodi. Evident, pentru cine îl cunoștea, Salazar se preocupa prea puțin de recompensă, de glorie, de notorietate, îi era cu totul indiferent dacă oamenii îl vor lăuda sau îl vor huli. Cerea, însă, încredere: nu pentru a trece cu izbîndă un examen în fața națiunii, ci pentru a putea salva Statul – și aceasta cît mai era timp.

Salazar și-a început dictatura într-un moment cînd aproape totul era pierdut. Dar, în acest ceas al 11-lea în care fusese chemat, știa ca poate cere orice sacrificiu națiunii; după umilința pe care o primise la Geneva, Portugalia înțelesese că nu mai poate aștepta nimic dinafară. Salazar își luase angajamentul să echilibreze bugetul într-un singur an, miracol pe care nu-l putea crede nimeni. Cu atît mai stranie părea asigurarea aceasta, cu cît dictatorul financiar nu venise cu nici o reformă revoluționară cu nici o concepție mare. Era foarte greu pentru un profesor universitar de o excesivă sobrietate, pentru un om care nu era văzut nicăieri și nu vorbea aproape niciodată, era foarte greu să devină popular cu un program care nu aducea nici un element senzațional. Revoluția lui Salazar era cu atît mai greu de înțeles cu cît era de o surprinzătoare simplitate; căci pe el îl interesau în primul rînd lucrurile mici și bine făcute.

Într-o cuvîntare pe care a fost nevoit să o rostească pentru a mulțimi ofițerilor garnizoanei din Lisabona, care-l invitaseră să-l omagieze la Marele Cartier (9 iunie 1928), Salazar își mărturisește

încă odată marea lui credință în forța creatoare și eficiența simplității: „Am luptat întotdeauna pentru o politică de simplu bun simț – împotriva planurilor grandioase, atît de grandioase și atît de vaste încît ne risipeam toata energia ca să le admirăm și nu ne mai rămîneau forțe ca să le realizam”. Le amintește ofițerilor de la Marele Cartier că nimic nu se poate construi în Portugalia înainte de a rezolva problema financiară, ce se reducea la următoarele elemente: deficit cronic, o datorie flotantă extraordinară și o datorie așa zisă consolidată excesivă. Ceea ce trebuia dobîndit, deocamdată, cu orice mijloc era echilibrarea cheltuielilor publice; deși răul nu va putea fi tăiat din rădăcină decît prin stabilizarea monedei. Pînă atunci cel mai important și mai urgent lucru de făcut erau economiile. „Să nu ne facem iluzii: reducerile serviciilor publice și ale cheltuielilor aduc cu sine restricții în viața privată și, ca atare suferință. Vom avea de suferit în urma scăderii cîștigurilor, a ridicării impozitelor, a scumpirii vieții. Sacrificii și încă mari am mai făcut pînă acum, dar din nefericire au fost pierdute pentru salvarea noastră; să le facem acum cu un scop bine definit, integrate într-un plan de ansamblu, și vor fi sacrificii salvatoare...”

Evident, un dictator care începe prin a cere economii nu se poate aștepta să ajungă peste noapte idolul mulțimilor. Mitul de început al lui Salazar nu crește prin anunțarea reformelor financiare; dimpotrivă. Dar Salazar nu voia, deocamdată, decît să echilibreze bugetul; popularitatea sau impopularitatea lui îi erau, pentru un moment, indiferente. În jurul lui nu avea pe nimeni. Armata făcuse apel la el ca la un tehnician, nu ca la un șef. Se putea bizui, însă, pe sprijinul total al dictaturii militare și aceasta îi îngăduia o desăvîrșită libertate de acțiune. Puțin timp după ce fusese numit ministru de Finanțe, Cardinalul Cerejeira, fostul lui coleg la Universitatea din Coimbra, difuzează o epistolă adresată clerului și catolicilor portughezi prin, care îi îndeamnă să susțină opera începută de Salazar. Cei din Centrul Catolic erau singurii care înțelegeau importanța politică a prezenței lui Salazar în guvern; deși în slujba dictaturii militare, a mișcării de la 28 mai,

Salazar asigura deocamdată salvgardarea drepturilor religioase, rezervîndu-și pentru mai tîrziu, orientarea guvernării în spiritul și litera Centrului Catolic. Dar Salazar, care pusese anumite condiții cînd i se oferise Ministerul Finanțelor, fusese și el silit să accepte o condiție primind acest post. Și anume, își luase angajamentul să nu facă nici o alta politică în afara celei instaurate de mișcarea de la 28 mai. Așa cum vom vedea, el însuși înțelesese că nu mai are nici un rost să încerce realizarea politicii Centrului Catolic, cînd mișcarea de la 28 mai părea că are toate șansele de a deveni o revoluție națională.

Dar, deocamdată, Salazar nu avea altă țintă decît echilibrarea bugetului: „Știu foarte bine ce vreau și încotro mă îndrept", mărturisise el luînd în primire Ministerul Finanțelor. Își avea bine seriate problemele și își dădea seama că totul se va prăbuși dacă nu va începe de la temelie. Acest filozof catolic, care crede – și o va mărturisi de nenumărate ori, în urmă – în primatul spiritualității și în forța creatoare a spiritului, e nevoit să-și înceapă revoluția echilibrînd bugetul unei țări în pragul prăpastiei și trudindu-se să-i însănătoșească finanțele. Dar, și în aceasta activitate, în aparență atît de aproape de pămînt, Salazar își păstrează tehnica lui spirituală. Echilibrarea bugetului nu e numai opera unui financiar – este, totodată, opera unui moralist, a unui filozof și a unui practicant creștin. „Prezentăm bugetul pentru exercițiul 1928–1929; nu e o lucrare perfectă, dar are dreptul de a fi considerată o lucrare serioasă". O lucrare serioasă, într-o țară îmbătată de demagogi, exploatată de afaceriști și ruinată de incompetenți, poate fi privită ca un început revoluționar. „Bugetul pe care-l prezentăm nu e rezultatul unor combinații artificioase; este ceea ce se așteaptă sincer să fie; este ceea ce, în fața faptelor și cifrelor cunoscute avem dreptul să așteptăm să fie".

Salazar alege ca cel dintîi instrument al revoluției și cea mai sigură armă a reformei sale financiare – sinceritatea. Găsește că e mai simplu să pună de la început țara întreagă în fața adevărului, oricît ar fi el de dezagreabil. A continua cu bugete trucate și

cu reforme fictive nu e numai ineficient, e de-a dreptul primejdios. Oamenii trebuie să înțeleagă că se află pe marginea prăpastiei, și că nu se pot salva decît singuri. Salvarea poate fi făcută cu mijloace simple, așa zisele procedee clasice; economii, firește, dar nu numai economii – ci și o bună gospodărie înăuntrul ministerelor, suprimarea creditelor neutilizate, amînarea lucrărilor mai puțin urgente, renunțarea la cheltuieli parazitare.

Toate acestea – simplitate, bun simț, sinceritate, adevăr – sînt mijloacele revoluționare prin care Salazar încearcă nu numai să salveze finanțele țării ci, în același timp, să-și trezească neamul din aromeala artificioasă în care îl cufundaseră cîteva generații de liberalism. Firește, el nu are sentimentul că creează ceva – ci că e numai un exponent al revoluției, că nu face decît să dea formă unei stări de fapt, singura creatoare de istorie. „În ceea ce mă privește, mărturisește într-o cuvîntare din 21 octombrie 1929, sînt convins că ușurința cu care s-au realizat anumite acte și rapiditatea cu care s-au dobîndit rezultatele, demonstrează că n-am făcut altceva decît să traduc în cuvînt și în fapt – poate cu mai multă precizie decît alții, datorită condițiilor speciale ale locului în care mă aflam – tendințele, aspirațiile, spiritul de reînnoire și de reformă al țării”. Și continuă: „Într-un sistem de administrație în care predomina lipsa sincerității și teama de a lucra la lumină, am afirmat, din cel dintîi ceas, că se impune o politică de adevăr. Într-un sistem de viață socială în care nu voia să se țină seama decît de drepturi și nu și de datorii, în care comoditățile și ușurințele se prezentau ca cea mai buna regulă de viață, am anunțat, ca o condiție necesară a salvării, *o politică de sacrificiu*. Într-un Stat care ne împărțea sau ne lasă să ne împărțim în ireductibilități și în grupuri, amenințînd sentimentul și forța unității națiunii, am apărat, pe deasupra înfrîngerilor și pericolelor derivate din ele, necesitatea unei politici naționale...” Cel care vorbea astfel, în sala Consiliului de Stat, la 21 octombrie 1929, nu mai vorbea ca un simplu ministru al Finanțelor investit cu depline puteri pentru echilibrarea bugetului și salvarea economică a țării, începe să se întrevadă rolul său

de îndrumător al neamului și de adevărat conducător al regimului născut din revoluția de la 28 mai. Era a treia oară cînd vorbea Salazar de cînd intrase în guvern. Trei cuvîntări într-un an și jumătate; trei cuvîntări care alcătuiesc laolaltă patruzeci de pagini de carte. Dar, între timp, miracolul în care nu crezuse nimeni – se împlinise. Pentru întîia oară de la 1913, bugetul Portugaliei nu mai prezenta un deficit. Dimpotrivă, bugetul 1928–1929 alcătuit de Salazar, se încheiase cu un excedent de 1.576.000 escudos – față de deficitul de 388.667.000 escudos al anului precedent. Rezultatul era atît de miraculos încît mulți n-au voit să-l creadă, încă nu erau obișnuiți cu adevărul, pe care se întemeia Salazar „prin temperament, prin convingere, prin impunere a conștiinței".

Anul 1928 trecuse într-o relativă liniște. Numai în cursul verii izbucnise o încercare revoluționară la Lisabona, condusă de un grup de militari care nu voiau să accepte noua orientare pe care o căpătase mișcarea de la 28 mai sub dictatura lui Salazar. „În viața guvernamentală ăsta e doar un incident. Pe mine mă interesează să știu numai cît va costa tezaurul și cît va costa țara această revoluție..."

Asemenea incidente se vor mai repeta, și încă mult mai grave. Anevoie s-ar fi putut realiza o prefacere atît de profundă ca aceea pe care o visase mișcarea de la 28 mai și pe care Salazar se angajase s-o ducă la bun sfîrșit, fără ca lumea veche să nu încerce orice îi sta cu putință ca să supraviețuiască.

Erau zvîrcoliri care nu dovedeau un dezechilibru social și politic, ci seriozitatea cu care se împlinea revoluția naționala. Căci – astăzi, la lumina evenimentelor care au urmat, nu mai încape îndoială – Salazar „știa ce vrea și încotro se îndreaptă" nu numai în ceea ce privea echilibrarea bugetului, ci mai ales în ceea ce privea revoluția începută de mișcarea de la 28 mai. În clipa cînd fusese chemat la guvern, situația politică era gravă. Dictatura militară – singura posibilitate pe care o mai avusese Statul portughez de a se salva de demagogie și de inevitabila sa consecință, comunismul – se afla într-o permanentă criză. S-ar mai fi putut menține prin

forță încă șase sau douăsprezece luni și apoi totul s-ar fi prăbușit. Acceptînd să colaboreze cu mișcarea de la 28 mai Salazar, înțelegea să o salveze, nu pentru a face să dureze dictatura militară ca atare, ci pentru a salva și promova revoluția națională, își dădea prea bine seama că mișcarea nu putea dura și spori decît în măsura în care își păstra elanul inițial, revoluționar. Orice încercare de compromis cu spiritul și formele vechiului regim i-ar fi fost fatală.

De aceea Salazar se grăbește să „interpreteze" chiar reformele lui financiare în termeni spirituali, de revoluție națională. Nu colaborase numai ca un tehnician, pentru care lumea se reduce la cifre, la deficite și la excedente. Cifrele, pentru el, reprezentau icoana unui anumit fel de a valorifica viața. Deficitele se datorau nu numai unei detestabile administrații, ci și unei false concepții a lumii și a vieții. Pentru Salazar, echilibrarea bugetului era o operație urgentă, dar care nu-și găsea îndestularea în sine. La nimic n-ar fi folosit un buget echilibrat dacă lumea ar fi continuat să creadă în vechile mituri liberale ale bogăției, producției, individului etc. Salazar se grăbește, așa dar, să pună în practică și să justifice concepțiile sale economice, care nu erau, în fond, decît o consecință firească a revoluției spirituale și politice pe care națiunea portugheză trebuia s-o realizeze sub imboldul mișcării de la 28 mai. Bugetul fusese echilibrat pentru că se aplicaseră măsuri „revoluționare": bun simț, simplitate, economii etc. Același spirit trebuia, însă, să permeieze întreaga viață economică a națiunii. Revoluția trebuia să transforme înseși valorile fundamentale ale economiei, reintegrîndu-le într-un sistem organic de valori spirituale. „Noi am viciat – spune Salazar într-un faimos discurs ținut cîțiva ani mai tîrziu (16 martie 1933) – conceptul de bogăție, l-am desprins de funcția sa proprie de a susține, cu demnitate, viața omenească; am făcut din el o categorie independentă care nu are nimic de-a face cu interesul colectiv, nici cu morala și am presupus că indivizii, statele sau națiunile ar putea avea ca scop adunarea de bunuri fără utilitate socială, fără reguli de justiție în dobîndirea sau în folosirea lor. Am viciat noțiunea de muncă și

persoana muncitorului. Am uitat demnitatea lui de ființa umană, am ținut seamă exclusiv de valoarea sa de mașină producătoare, i-am măsurat sau i-am cîntărit energia, și nu ne-am mai amintit, măcar, că e un element al familiei și că viața nu e numai în el, ci în soție, în copii, în cămin. Am mers chiar mai departe: i-am despărțit; am numit femeia și copiii valori mai mici, dar mai ieftine, de producție – unități singuratice, elemente egal de independente unele față de altele, fără legături, fără afecțiuni, fără viață în comun – și am dizolvat de fapt familia...”

Într-o revoluție, ca în orice organism, totul se ține, totul se leagă. Salazar își dădea prea bine seama că nu poate dobîndi excedente bugetare dacă nu organizează viața economică a țării, și că nu poate începe această organizare dacă nu restaurează autentica semnificație spirituala a muncii și producției. Totul trebuia, așa dar, preschimbat. „Revoluția continuă!”, exclama el într-o cuvîntare ținută mai tîrziu, Revoluția continua mereu, din clipa în care generalul Gomes da Costa luase armele la Braga, răzvrătindu-se împotriva demagogiei și a vechiului regim. Nimeni altul ca Salazar nu e mai sensibil la această revoluție în marș, la această necontenită prefacere morală a țării, la care colaborează nu numai prin geniul său financiar și exemplul lui de muncitor prodigios, dar mai ales printr-o curajoasă inițiativă teoretică și politică. Cu fiecare decret de lege, cu fiecare nouă cuvîntare – și vorbește atît de rar încît cuvîntările lui sînt întîmpinate cu o neobișnuită căldură – analizează încă un aspect al revoluției, valorifică încă o nouă etapă încheiată, interpretează, formulează, amplifică.

Curînd, Salazar devine șeful spiritual și politic al regimului instaurat de mișcarea de la 28 mai, deși nu e decît un ministru de Finanțe investit cu puteri dictatoriale. Dar el este acela care vorbește în numele dictaturii militare. El este acela care explică măsurile guvernamentale, care răspunde criticilor, care pregătește transformarea dictaturii militare într-o revoluție națională totalitară. La 28 mai 1930, Salazar este acela care vorbește ofițerilor adunați în Sala do Risco pentru a sărbători patru ani de la

izbucnirea mișcării revoluționare. Și le vorbește despre „Dictatură administrativă și revoluție politică", amintindu-le dezordinea politică, financiară, economică și socială a Portugaliei democratice. „Se spune că regii nu au memorie; se pare însă că popoarele au încă și mai puțină". Salazar răspundea astfel în bloc tuturor celor care cîrteau și criticau, tuturor celor care începuseră să uite „regimul de nesiguranță, de revoltă, de greve și de atentate care se statornicise în țară". Erau oameni care ar fi vrut ca bugetul să fie echilibrat și economia țării însănătoșită fără dictatură. Salazar le amintește că „suspendînd drepturi pe care de fapt națiunea nu le mai exercita, impunînd unora tăcerea și asigurînd tuturor liniștea și siguranța, dictatura a creat guvernării publice condițiile necesare unei munci rodnice". Și, „fiind imposibil de a ataca simultan și cu o egală intensitate – toate problemele", a trebuit să-și concentreze eforturile în rezolvarea problemei dominante, „fără de care nimic mare și solid nu se putea realiza": dezordinea financiară. Asta nu înseamnă, firește, că dictatura militară se va putea mulțumi să facă numai „administrație", ignorînd problemele politice. „Într-adevăr, dacă dictatura ar face numai administrație și nu și politică, ar însemna că administrația s-ar putea separa de politică. Dar asta nu corespunde realității". Căci adevărata administrație presupune întotdeauna „un concept de stat, de finalitate socială, de putere publică, de justiție, de bogăție și funcțiunile acesteia în societățile umane, adică o doctrină economico–politică, dacă voiți chiar o filozofie. Vai de guvernele, sau mai bine zis, vai de popoarele ale căror guverne nu pot defini principiile superioare de care ascultă administrația publică pe care o fac!".

O parte din militarii care luaseră parte la mișcarea de la 28 mai socoteau că orice valorificare politică a revoluției ar fi adus după sine sterilizarea și chiar anularea ei. Rezistenta acestor elemente se va face simțită mai ales,în cursul anilor următori. Erau oameni care acceptau pe Salazar ca expert financiar, dar se împotriveau unui Salazar om politic, doctrinar și realizator al revolutei naționale. Dezgustul lor față de politica partidelor – care

dusese Portugalia la dezmățul dinainte de 28 mai – se generalizase asupra oricărei specii de politică. În naivitatea lor, acești oameni credeau că o revoluție se poate mărgini la o bună administrație, și așteptau de la Salazar să echilibreze bugetele fără ca să prefacă structura economică și morală a țării. Salazar, însă, nu putea uita că dictatura are o singura rațiune de a fi: să promoveze revoluția naționala. Și, avînd poate dezlegarea Președintelui Republicii, generalul Carmona, și a șefului Guvernului, nu se sfiiește să amintească militarilor sensul politic al mișcării pe care o începuseră la 28 mai 1926. „Dictatura trebuie să rezolve problema politică portugheza. De ce? Pentru că experiența ne-a demonstrat că formulele politice pe care le-am folosit pînă acum, plante exotice importate aici, nu ne dau guvernarea de care avem nevoie; ele ne zvîrleau unii împotriva altora în lupte sterile, ne împărțeau prin ură, în timp ce națiunea se păstra în cea mai buna parte indiferentă, dezgustată și inertă în fata Statului... Cum o va face? Printr-o operă de educație care va modifica principalele defecte ale formației noastre, va înlocui actuala dezorganizare printr-o organizare și va integra națiunea, întreaga națiune, în Stat, prin ajutorul unui nou statut constituțional."

Cuvîntarea lui Salazar de la 28 mai 1930 marchează depășirea „momentului financiar" și începutul dictaturii sale politice. Cu doi ani înainte fusese chemat ca să salveze bugetul și, implicit, dictatura militară. Izbutise acest miracol – primul buget portughez excedentar după o perioadă de anarhie economică. Faima lui financiară trece granițele și se răsfrînge asupra regimului și a țării întregi. Dar un om care mărturisise dintru început că știe ce vrea și încotro se îndreaptă, nu se putea opri aci. Revoluția națională trebuia continuată pe cîmpul politic. Evident, „politicul" nu însemna pentru Salazar „partide politice", după cum nu însemna nici una din mitologiile demo-liberale care stăpîniseră conștiința portugheză în ultimele generații. „Statul participă și el, într-un anumit fel, la absolut", afirmase Salazar cu cîțiva ani mai înainte. A continua și desăvîrși revoluția din 28 mai pe plan politic nu

implica nici demagogie, nici parlamentarism, nici lupte electorale, însemna, pur și simplu, a reintegra națiunea în tradiția ei istorică și a reintegra pe individ în unitatea sa socială organică. Aceasta era revoluția, și ea trebuia realizată chiar împotriva voinței unei părți a armatei.

Firește, nimeni altul în afară de Salazar n-ar fi avut curajul să-și afirme cu atîta fermitate programul revoluționar.

Dar, nu încape îndoială, de asemenea, ca ar fi avut prea puțini sorți de izbîndă dacă n-ar fi știut că se poate bizui, pînă la capăt, pe sprijinul total al Președintelui Republicii. Trecînd de partea lui Salazar, împotriva unor elemente izolate ale armatei, generalul Carmona salvează încă odată revoluția.

XIII. O revoluție spirituală

„**R**ăul vine de departe!...”, ar fi putut spune Salazar, întocmai cum exclamase cîndva Don Carlos. Dar era un rău care, cel puțin, nu mai exercita nici un miraj. Optzeci de ani de liberalism și douăzeci de ani de demagogie republicană promovaseră o serie de concepții și creaseră o seamă de instituții care, prin simpla lor durată, își secătuiseră substanța și își consumaseră prestigiul. Mișcarea de la 28 mai, ca și investirea lui Salazar cu puteri dictatoriale, fuseseră revoluții care se împliniseră în al 11-lea ceas; dar s-au împlinit după ce *aproape toate* formele istorice germinate de liberalism și republicanism fuseseră consumate: („Aproape toate”, pentru că ultima etapă, comunismul, nu apucase să se realizeze în Portugalia). Norocul lui Salazar era că fusese chemat destul de tîrziu la guvern; după ce toate ideologiile secolului XIX avuseseră timp să rodească, după ce ciclul demo-liberal aproape își încheiase ultimele sale etape.

Momentul era prielnic pentru o reintegrare a politicii portugheze în spiritul tradiției și istoriei sale. Firește, pentru oamenii de extremă stîngă, momentul era tot atît de prielnic pentru integrarea politicii portugheze într-un alt ciclu, supraistoric; și nu încape îndoială că, dacă nu s-ar fi produs mișcarea de la 28 mai și n-ar fi apărut Salazar, Portugalia ar fi cunoscut – cu sorți de durată greu de prevăzut – o revoluție comunistă. Era consecința logică, necesară, a revoluției începute în secolul XIX – și care se desfășurase într-o continuă opoziție față de instituțiile tradiționale. Revoluția comunistă care ar fi urmat, fără îndoială, anarhiei demagogice a regimului Antonio Maria da Silva, nu ar fi fost decît o formă apocaliptică a procesului, de europenizare cu orice preț și de

des-lusitanizare a Portugaliei, ideal visat de generația de la Coimbra și de toți fruntașii vieții publice din ultimii ani ai monarhismului.

Cum Salazar era, însă, catolic și naționalist și cum mișcarea de la 28 mai era prin esență o mișcare de rezistență națională, momentul istoric nu putea fi folosit decît în sensul de reintegrare a politicii portugheze pe linia tradiției sale. Asta însemna, firește, nu numai o opoziție netă față de comunism – ci, mai ales, o acțiune de lichidare treptată, dar eficientă a ultimelor forme care supraviețuiau, fosilizate sau degenerate, ale spiritului demo-liberal. Vorbind, la 28 aprilie 1934, despre „spiritul revoluției", Salazar mărturisește ceea ce se putea găsi implicat încă în primele sale reforme economice și sociale: „Dictatura Națională, atacînd de la temelie toate elementele doctrinare de dezagregare și creînd echilibrul financiar care trebuia să se afle la baza restaurării generale, vine să dea condiții de amplă desfășurare spiritului imanent al tradiției, care a făcut să se nască, să crească, să strălucească Portugalia și care e în stare să-i dea soliditate și perpetuitate". Iar mai departe vorbește de „continuarea aceleiași tradiții istorice" și de „noua vigoare" care trebuie insuflată „ideilor și instituțiilor care se află la temeliile sale străvechi". Iată revoluția care și-o propune mișcarea de la 28 mai.

Revoluție, evident, anevoie de realizat. Și aceasta datorită nu atît elementelor de opoziție demo-liberale și de extremă stîngă – în majoritatea lor compromise prin guvernările anterioare – cît mai ales elementelor de dreapta, în speță grupărilor monarhiste. Paradoxul dictaturii militare era că realizase o revoluție „reacționară", suspendînd Constituția republicană și anulînd toate libertățile și obiceiurile instaurate de Republică – rămînînd totuși republicană. În aceeași situație paradoxală se găsea și Salazar începîndu-și opera sa de restaurare a spiritului imanent al tradiției portugheze. Pentru că, *exact aceeași* restaurare o proclamase și mișcarea integralistă, restaurare culminînd, însă, în abolirea republicii și reîntoarcerea la monarhie. Salazar era silit, pentru înfăptuirea revoluției naționale, să folosească ideile-forță ale integralismului – fără ca să adere totuși la această formulă a monarhismului lusitan. „Era

silit”, este, firește, un fel de a vorbi. Salazar nu împrumută direct concepțiile integraliste; ajunsese, însă, la aceleași concluzii ca și Antonio Sardinha, în afară de necesitatea absolută a restaurării monarhiei. Reacțiunea împotriva spiritului demo-liberal nu începuse, în Portugalia, prin Salazar, nici prin mișcarea de la 28 mai. Așa cum am văzut, cîțiva ani numai după instaurarea republicii, opoziția morală și politică împotriva noului regim începuse să se manifeste. Deosebirea între mișcarea de la 28 mai și celelalte încercări anterioare de răsturnare a regimului, era că mișcarea de la 28 mai biruise, în timp ce toate celelalte eșuaseră sau se menținuseră provizoriu la putere (cazul Sidónio Pais). Deosebirea dintre Salazar și toți cei care îl precedaseră, în critica instituțiilor demo–liberale, era că singur Salazar avusese prilejul să-și realizeze ideile sale sociale și politice. Ca orientare ideologică generală, el se găsea alături de atîția alți „reacționari” care criticaseră spiritul așezărilor demo-republicane.

Revoluția pe care o urmărea Salazar nu se putea realiza cu oamenii grupărilor monarhiste decît în măsura în care aceștia renunțau să se mai considere oameni aparținînd unei anumite grupări. Cu alte cuvinte, Salazar aplica acum, la guvern, și în folosul mișcării de la 28 mai, ceea ce propusese cu cîțiva ani în urmă la Congresul Centrului Catolic, adresîndu-se monarhiștilor, spre folosul Centrului. Nici nu putea proceda altminteri. Dacă nu putea colabora cu oamenii vechiului regim pentru că îl despărțeau prăpăstii ideologice, nu putea, pe de altă parte, colabora nici cu naționaliștii monarhiști ca atare, pentru că asta ar fi implicat primejduirea unității națiunii; monarhiștii constituționaliști sau integraliști erau, sau tindeau a fi *partide* și Salazar nu-și îngăduia să *împartă* din nou familia portugheză. Instinctul său politic îl avertiza și de astă dată că o colaborare cu elementele partidelor de dreapta, constituționaliști și integraliști – cu care avea de altfel atîtea puncte ideologice comune – ar fi compromis de la început sorții de izbîndă ai unei revoluții totalitare. Și astfel pornește la drum singur, avînd doar sprijinul armatei și încrederea în fertilitatea politică, a revoluției

pe care o inaugurase mișcarea de la 28 mai. Conștient că momentul istoric pe care-l trăia Portugalia îi îngăduia o transformare radicală a sufletului și instituțiilor sale sociale și politice, Salazar pregătește etapele necesare acestei transformări fără să facă apel la *partidele* care o prevăzuseră, o anticipaseră și-și construiseră programul pe această transformare integrală a vieții portugheze. *Individual*, accepta și chiar încuraja colaborarea oricărui membru al acestor grupări; dar nu accepta *grupul*, nu accepta *trecutul* unui colectiv politic oarecare. Firește, în afară de această rațiune profundă, Salazar mai avea și alte motive ca să evite colaborarea cu grupările care îl precedaseră ideologic. Nu voia, pe de o parte, să-și ia asupra-și greșelile lor politice, pasiunile lor personale, antipatiile lor partidare. Iar, pe de altă parte, spera să le absoarbă elementele valoroase, secătuindu-le astfel substanța spirituală, fărîmițîndu-le. Își lua, poate, măsuri de precauție și împotriva unei opoziții din partea dreptei naționalist-monarhiste.

Paradoxală la prima vedere, atitudinea lui Salazar de non–cooperare cu grupările care elaboraseră programe similare de reintegrare a Portugaliei pe linia destinului său istoric, este totuși o atitudine fireasca. Salazar voia să facă într-adevăr o revoluție, și ca atare trebuia să ia lucrurile de la început. Aderenți ai vechiului regim sau adversari ai lui – erau, cu toții *oameni vechi*. Luaseră o atitudine față de o stare de lucruri care se afla acum în disoluție. Pro sau contra – erau totuși legați între ei, prin pasiuni, printr-o conformație mentală similară, printr-un trecut comun. Oamenii aceștia *trăiseră*; revoluționar sau contrarevoluționar, dar *trăiseră*, se cristalizaseră într-o anumită structură, purtau în sufletul lor, în atitudinea lor, în limbajul lor, pecetea unei epoci care trebuia cu orice mijloc depășită. Individual, erau oameni prețioși, de care regimul anevoie, se putea, dispensa. Trebuiau, așa dar, cîștigați și folosiți. Dar niciodată ca partizani ai unei grupări politice, ci ca *persoane*; oameni care trebuiau educați în spiritul noii revoluții, dezbărați de cuirasa primei lor formații politice, integrați națiunii istorice, iar nu unei clase sau unui partid.

Aceasta era problema politică a revoluției naționale; un complex proces de reintegrare – a individului în unitatea sa socială, a colectivului în destinul său istoric, a spiritualului în cîmpul său propriu de manifestare. Dar aceasta însemna a face politică – și Salazar simte atît de imperios necesitatea de a lămuri pe colaboratorii săi și pe șefii armatei de obligativitatea de a face politică, încît puține săptămîni după discursul rostit în Sala do Risco, vorbește încă odată, la 30 iulie 1930, în fața membrilor Guvernului și a reprezentanților tuturor județelor din țară, despre „Principii fundamentale ale revoluției politice". Procesul de reintegrare amintit mai sus nu putea fi împlinit de la o zi la alta. Nimeni altul mai bine ca Salazar nu-și dădea seama de caducitatea unei revoluții pripite și formale. El vedea însă întotdeauna mai departe; știa ce vrea și încotro se îndreaptă; intuia nevoile momentului istoric, și dacă nu anticipa întotdeauna, lăsînd ca realitățile să devină evidente pentru toți, apoi nu obosea ca să le ajute în procesul lor de manifestare. Dar toate acestea erau validate numai cu o singură condiție: ca mișcarea de la 28 mai să devină o revoluție națională. „A reduce, așa cum am văzut, spune el în cuvîntarea de la 30 iulie 1930, mișcarea care a instaurat dictatura la o „conspirație de cazarmă" pentru ca clasa militară să poată folosi uzufructul puterii, înseamnă a ignora rațiunile profunde ale neliniștii generale, tendințele timpului nostru, toate slăbiciunile, abdicările, insuficiențele puterii publice, care stau la temelia a ceea ce s-ar putea numi *criza statului modern...*". O nouă ordine e în curs de alcătuire pretutindeni în lume. Pentru Portugalia, principiile fundamentale ale noii ordini sînt: națiunea; Statul – „care trebuie să fie atît de tare încît să nu mai aibă nevoie să fie violent"; Puterea Executivă – „exercitată de șeful Statului, cu miniștrii numiți liber de către el, fără să depindă de nici un fel de indicație parlamentară"; și familia – adevărata unitate organică. „Liberalismul politic al secolului XIX ne-a creat *cetățeanul*, individ dezmembrat de familie, de clasă, de profesiune, de mediul cultural, de asociația economică, și i-a dat,

ca să-l exercite în voie, dreptul de a interveni în constituirea Statului". Dar acest „cetățean" e o abstracțiune. Adevărata realitate e familia, „celulă socială ireductibilă, nucleu originar al cătunului, al municipiului și, deci, al națiunii". Insul se valorifică și e creator în cadrul familiei și al asociației profesionale. „Se abandonează o ficțiune – partidul – pentru a clădi pe o realitate, asociația". Pentru întîia oară de cînd i s-a încredințat ministeriatul Finanțelor, Salazar vorbește despre corporații, mărturisind astfel consistența gîndirii sale politice; căci, așa cum am văzut, în nenumărate conferințe ținute în cercurile catolice, Salazar afirmase cu mulți ani înainte necesitatea de a construi Statul întemeindu-se asociații profesionale.

În rezumat, „voim să construim Statul social și corporativ în strînsă corespondență cu constituția naturală a societății. Familiile, cătunele, municipiile, corporațiile unde se află toți cetățenii, cu libertățile lor juridice fundamentale, sînt organismele alcătuitoare ale națiunii, și, ca atare, trebuie să intervină direct în constituirea Corpurilor supreme ale Statului: iată o expresie, mai fidelă ca oricare alta, a sistemului reprezentativ". Aceasta este cea dintîi formulare a principiilor care vor sta la temelia noii Constituții portugheze din 1933. Principii, după cum se vede, revoluționare – pentru că nu țin seama de nici unul din conceptele politice și morale ale vechiului regim – cetățean, libertate, partid, parlamentarism etc.

„Noi am învățat prin raționament și am verificat prin experiență că nu e posibil să construim pe acest concept – libertatea – un sistem politic care să garanteze efectiv libertățile legitime individuale și colective; dimpotrivă, am văzut că se apărau în numele său – și chiar cu oarecare logică, domnilor! – toate opresiunile și toate despotismele. Noi am văzut că adularea maselor prin crearea poporului suveran nu a dat poporului, ca agregat național, nici influență în mersul treburilor publice, nici ceea ce poporul – suveran sau nu – dorește mai mult: (adică) de a fi bine guvernat."

„Noi vrem să fim mai eficienți – mărturisește Salazar – mai adevărați în politica pe care o facem. Mai adevărați – adică mai aproape de realitățile vieții sociale, dezbărați de miturile demo-liberale, eliberați de sistemele politice create în vid, construite pe abstracțiuni. Dar aceasta nu se poate împlini decît avînd puterea, păstrînd-o și folosind-o cu pricepere ca cel mai sigur instrument al revoluției naționale."

„A smulge puterea din mîinile clientelelor partidelor; a pune pe deasupra tuturor intereselor interesul tuturor – interesul național; a face Statul inaccesibil cuceririi de către minoritățile îndrăznețe și a-l păstra în permanent contact cu necesitățile și aspirațiile țării; a organiza națiunea, de sus în jos, cu diferitele manifestări ale vieții colective, de la familie la corpurile administrative și la corporațiile morale și economice, și a integra acest tot în Stat – care va deveni astfel expresia sa vie – asta înseamnă a face reală suveranitatea națională".

Toate acestea rămîn însă lucruri moarte dacă ele nu corespund unei necesități istorice și nu sînt *trăite* de cei care participă la alcătuirea noii ordini. Nu e suficient să fie acceptate de inteligenta noastră, spune Salazar, ci trebuiesc „simțite, trăite, executate". A activa politic înseamnă, pentru Salazar, a trăi conștient și a executa indicațiile momentului istoric. Dar aderența la acest moment istoric nu poate fi numai intelectuală; ca să rodească, e nevoie de o participare totală a ființei umane. Anevoie s-ar putea clădi ceva fără „o revoluție mentală și morală care să aibă loc în portughezii de azi, și fără o atentă pregătire a generațiilor de mîine".

În aceste două *desiderate* – revoluția mentală și morală a contemporanilor, pregătirea tinerelor generații – se găsesc formulate condițiile de succes ale revoluției salazariene. Pe ce se putea bizui el ca să le poată pune în aplicare? În nici un caz pe armată, a cărei misiune era de a garanta ordinea internă și continuitatea regimului. De asemenea, Salazar nu putea aștepta nimic efectiv de la oamenii vechilor partide politice. Convertirea lor la revoluția națională era posibilă, și chiar de dorit, dar numărul celor cu adevărat

convertiți nu putea fi decît foarte modest. Începînd însă *renaturalizarea* (dacă ni se îngăduie un asemenea barbarism) vieții publice portugheze, aștepta să vadă adunîndu-se în jurul lui oameni noi, oameni care pînă atunci nu avuseseră prilejul să-și mărturisească voința lor de a participa la istorie. O masă considerabilă, alcătuind pînă mai deunăzi majoritatea amorfă a țării, trăind în marginea vieții politice, acceptînd reformele ca și contrareformele cu aceeași indiferență și pasivitate – se putea transforma în cea mai autentică armată revoluționară. Ea trebuia, însă, ajutată să-și spună cuvîntul. Căci, de la cea dintîi Constituție liberală Portugaliei masa aceasta se păstrase în marginea istoriei. Istoria modernă a Portugaliei au făcut-o anumite grupări politice și anumiți intelectuali, nutriți de idealuri străine, obsedați de transformări himerice. De cînd o mînă de doctrinari și revoluționarii portughezi hotărîseră omogenizarea Portugaliei, marea majoritate a neamului se mulțumise să suporte experiențele lor, visurile lor, extazele lor. Portugalia devenise monarhie constituțională, devenise apoi republică, și ar fi putut deveni republică sovietică, fără ca această masă amorfă să știe și să participe la toate aceste revoluții. De un secol, istoria fusese confiscată de o mînă de oameni care voiau cu orice chip să devină altceva decît erau. Salazar – ca mai înainte de el, integraliștii – își dădea seama de sterilitatea acestei imitații. „De cîte ori am voit să fim noi, iar nu alții, am fost constructivi și creatori, nu numai înăuntrul frontierelor, dar și în lume”, mărturisește el mai tîrziu (27 aprilie 1935). Această imitație nu numai că sterilizase geniul creator portughez, dar ținuse în marginile istoriei aproape totalitatea națiunii. Reîntorcîndu-se acum la matcă, restaurînd instituțiile tradiționale, create și validate de opt secole de istorie – Salazar se aștepta ca neamul întreg să-și poată arăta obrazul și să-și poată manifesta voința lui în viața publică.

Problema politică a regimului era, așa dar, următoarea: să alcătuiască astfel noua așezare a națiunii încît minoritățile care pînă acum, în virtutea politicii de partide, rezumau prin activitatea și opiniile lor viața publică a Portugaliei, să-și recapete locul lor

firesc – îngăduind majorității populare să-și aleagă propriile sale instrumente de guvernare. Salazar știa prea bine că oamenii vechiului regim vor continua să cîrtească și să saboteze opera revoluției naționale, oricîte realizări ar însuma aceasta. Împotriva actelor lor de sabotare, regimul se apăra prin dictatură – căci „forța e absolut indispensabilă în reconstruirea Portugaliei” (28 mai 1932). Împotriva criticilor și cîrtirilor, nu e nimic de făcut – și nici nu e nevoie să se facă ceva. Singura preocupare a lui Salazar era ca la această „opinie publică” în veșnică opoziție să se adauge treptat și intensiv glasul acelor „grupări firești” care pînă atunci nu putea răzbate și nu se putea face auzit. Salazar știa prea bine că „opinia publică” a unei țări nu reprezintă sentimentele autentice ale acelui neam. Sînt glasurile unor oameni care nu vorbesc decît în numele lor, dar care prin simpla întîmplare că glasurile altora nu se aud, pot fi abuziv considerate ca reprezentînd majoritatea. De aceea, nu-l interesează obiecțiile și protestele celor care alimentau opoziția regimului, nu pentru că ar fi avut anumite obiecții de făcut, ci pur și simplu pentru că doreau cu tot dinadinsul să-și recapete privilegiile și dreptul la haos pe care-l cuceriseră în regimurile trecute. Încearcă, însă, prin noua așezare a Statului să dea posibilități de manifestare unor cît mai numeroase „grupări firești” ale societății portugheze. Salazar știa, din lunga lui experiență a cercurilor catolice, că există considerabile nuclee sociale care nu contribuesc la așa zisa „opinie publică”. Știa de atîtea familii muncitoare, de atîtea asociații modeste, de oameni care-și văd de treabă, de societăți care se îndeletnicesc cu educarea tineretului, de grupări profesionale, de opere de binefacere – în care zeci de mii de portughezi continuă să muncească neîncetat, fără ca „opinia” lor să fi fost înregistrată pînă atunci de cafenelele și redacțiile Capitalei. Portugalia e o țară de plugari și pescari – și glasul acestor plugari și pescari nu se auzise pînă atunci în orașe, în, piețe publice. Zeci de mii de Portughezi străbăteau oceanele, schimbînd mărfuri, înflorind ținuturi noi, adunînd bogății în colonii – dar glasul acestor

oameni vrednici nu colaborase la alcătuirea „opiniei publice" portugheze. Pe acești oameni se sprijină Salazar și de la ei așteaptă dinamizarea și sporirea revoluției naționale. Dar, în același timp, știe că nu-și poate face prea mari iluzii. Trebuia să treacă mulți ani pană cînd asemenea grupări să-și uite complexele de inferioritate însămînțate și nutrite de un secol de liberalism, să se învețe cu noile rînduiri, să prindă curaj, să-și articuleze dorințele, să-și gospodărească Statul.

Vorbind despre revoluția mentală și morală a contemporanilor și despre pregătirea generațiilor de mîine, Salazar își mărturisește încă odată coerența sa cu sine. E adevărat că aceste două preocupări – revoluția spirituală și importanța tineretului – se întîlnesc pretutindeni în lumea contemporană, ele alcătuind dominanta momentului istoric. Dar în același timp ele corespundeau vocației de totdeauna a lui Salazar. Totdeauna Salazar a crezut în primatul spiritualului, și întreaga lui viață și-o închinase educației, pregătirii morale și mentale a tineretului. Acest om care visase să fie preot în Santa Comba și devenise profesor la Coimbra pentru că se convinsese că funcția de pedagog e mai urgentă lumii moderne și tot atît de grea ca și a sacerdoțiului – avea acum putința să-și împlinească vocația de pe treapta de conducător al vieții publice. Evident, dictatura militară nu făcuse apel la el ca la un reprezentant al spiritualului – ci pur și simplu ca la un expert financiar. Dar Salazar avusese destul geniu politic ca să devină indispensabil și să-și convingă colaboratorii de necesitatea unei revoluții totale.

Știind prea bine ce vrea și încotro se îndreaptă, nu se grăbea în confiscarea puterii în mîinile sale. Știa că ea îi va fi dată fără s-o ceară. Știa că, clădind întotdeauna pe adevăr și pe sinceritate, lucrînd la lumina zilei, va deveni tot mai necesar și i se vor încredința tot mai total frîiele conducerii. Dar nu asta îl interesa – puterea în sine – ci cîmpul de activitate tot mai larg pe care-l cîștiga pentru realizarea idealului său politic, care era, cum am văzut, prin excelență un ideal spiritual.

Salazar avea marele privilegiu de a putea vorbi despre primatul spiritualului după ce se dovedise în ochii tuturor un financiar desăvîrșit și un om politic de mare clasă. Nu vorbea, de altfel, despre un vag climat al spiritualului, despre anumite nostalgii personale – ci se revendica tradiției spirituale a Portugaliei, care era creștină, latină și europeană. Educația religioasă nu-l îndepărtase de lume: dimpotrivă, îl ajutase să descopere valoarea sacră a vieții sociale. Structură antimistică, Salazar nu șovăise să afirme că și „Statul participă într-un anumit fel la absolut", iar mai tîrziu va defini Statul ca „o gîndire în acțiune". Reintegrarea națiunii portugheze pe linia destinului său istoric implica nu numai reîntoarcerea la unitățile organice (familia) și sociale (breslele), ci și valorificarea vieții în spirit creștin. De nenumărate ori revine Salazar în cuvîntările sale asupra acestei teme fundamentale: numai o viață spirituală autentică și fertilă garantează ordinea politică, echilibrul social și progresul economic. Nu se sfiește să afirme că chiar corporațiile nu au un scop exclusiv economic ci o finalitate spirituală (26 mai 1934). Nimic nu poate dura, pe nici un nivel al realității sociale, dacă spiritul nu e prezent și activ. Vorbind la 27 aprilie 1935 despre realizările Guvernului, spune: „Garanția supremă a stabilității operei întreprinse se afla tocmai în reforma morală, intelectuală și politică, fără de care îmbunătățirile materiale echilibrul financiar și ordinea administrativă ori nu se puteau realiza, ori nu puteau dura". Dacă totul se descompune în lumea modernă, dacă nimeni nu mai crede în cuvîntul vecinului, asta se datorește minciunii, scrie Salazar. „Criza morală, mai mult chiar decît criza materială, nefericește lumea" (27 aprilie 1935). „Morala trebuie să însuflețească și să dea conținut oricărei acțiuni umane" (10 februarie 1935). „Nu putem ierta Statului care ne-a precedat, două grave crime: a obliterat în conștiințe sentimentul național; a separat de funcția guvernării, politica – și de una și alta, morala" (ibid.).

Setea aceasta de spiritualitate nu are, în concepția lui Salazar, nimic excepțional. Ea corespunde unei nevoi fundamentale

a omului, nevoia de credință – „fîntînă nesecată a vieții spirituale” – nevoia de absolut. Salazar nu se sfiește să vorbească într-un discurs politic despre Dumnezeu și despre credință, pentru că, înainte de toate, vrea să fie sincer față de sine însuși – și el e un filozof care crede în Dumnezeu – iar cuvîntarea lui e adresată portughezilor ca atare, nu omenirii în general; și pentru Salazar, portughezii sînt ei înșiși întru cît ține seama de structura lor spirituală și tradiția lor, prin excelență creștină.

Evident, mărturisind întotdeauna adevărul, neascunzînd greutățile și obstacolele, amintind că omul real este cu totul altceva decît cetățeanul ideologiilor liberale, cerînd necontenit eforturi și jertfe, neîncurajînd nici o comoditate și nici un compromis – opera lui Salazar nu era întotdeauna pe placul tuturor. „Nu ascund nici nu diminuez dificultățile acestei politici care nu exploatează pasiunile și se adresează calităților celor mai nobile ale oamenilor” (27 aprilie 1935). Dar el nu avea vocația unui dictator care știe să însuflețească masele și să le constrîngă dezlănțuind pasiunile tari. Nu făcea apel la sentimentele vehemente. Discursurile sale cele mai răscolitoare erau întotdeauna îndelung meditate, cuviincios scrise și citite cu același glas profesoral. „Profesor deștărat în politică, am făcut din guvernare un zel de magisteriu, făcînd necontenit apel mai ales și în pofida tuturor la forța și noblețea spiritului”, mărturisește el la 28 ianuarie 1934, adresîndu-se unei Asociații Școlare.

„Profesor deștărat în politică”, dar rămînînd totuși profesor, refuzînd să-și trădeze vocația lui de a învăța pe alții, de a crește, de a educa. Salazar n-a abdicat niciodată de la seriozitatea și onestitatea profesorului. A continuat să spună adevărul cu aceeași probitate, și-a păstrat vocabularul precis, aspru, științific, n-a renunțat la nici una din credințele sale fundamentale, n-a împrumutat nici una din superstițiile omului politic. Miracolul nu este că un asemenea profesor, care nu voia să abandoneze nici una din severitățile carierei sale, a avut totuși succes în cîmpul politic – miracolul este că s-a îngăduit unui asemenea profesor

să activeze, cu puteri de dictator, în politică. În fond, așa cum a mărturisit-o deseori Salazar, ideile sale politice n-aveau nimic extraordinar; multe din ele mai fuseseră formulate, cîteva fuseseră puse în aplicare în alte țări. Extraordinar este faptul că un om care-și mărturisește credința în asemenea idei este chemat totuși să devină dictatorul unei țări – fără să aibă în jurul lui o mulțime și un mit care să-l impună, fără să dispună de nici una din magiile stăpînitorului de mase, fără glas de tribun, fără gesturi sublime, fără inspirație profetică. Într-adevăr, ce sînt cuvîntările lui Salazar – texte îndelung meditate, calm scrise, moderat rostite – pe lîngă neistovita oratorie a unui José Antonio de Almeida? Cum îndrăznea acest cărturar să vorbească maselor cu același lexic și același timbru cu care vorbise studenților de la Coimbra, maselor portugheze care fuseseră ani de-a rîndul dinamizate, posedate, isterizate de verbul frenetic al lui José Antonio de Almeida?!...

Și cu toate acestea, Salazar, îndrăznea să rămînă el însuși: un dictator care nu uita că este portughez, creștin și profesor; un dictator care-și considera dictatura ca un „sacrificiu" adus neamului său, ca o „cruce pe care anii o fac tot mai grea" (9 decembrie 1934). N-a înțeles să facă politică altfel decît îl îndemna cugetul său. A pus totdeauna în frunte realității în care credea: Dumnezeu, întîietatea spiritului, Portugalia, familia. Dictator fără voie, a făcut din dictatură ceea ce făcuse pînă atunci din profesorat: un instrument de desăvîrșire morală și intelectuală a tinerelor generații. Era revoluționar nu pentru că devenise șeful unui regim politic, ci pentru că fusese întotdeauna un revoluționar. Întotdeauna – de cînd descoperise familia ca element indisolubil al societății, iar nu individul; de cînd se convinsese că ideologiile liberale sau socialiste sînt ineficiente pentru că nu sînt adevărate, pentru că sînt construite pe abstracțiuni; de cînd îndrăznise să vorbească despre rostul credinței creștine, într-o țară ai cărei conducători făgăduiseră să „stîrpească" creștinismul în două generații; de cînd îndrăznise să afirme că lucrurile mici și bine făcute sînt singurele care pot schimba fața lumii; de cînd nu se sfiise să apară cu manuscrisul

conferinței sale în fața auditorului, începînd să vorbească o portugheză simplă, robustă, pe alocuri aspră, dar întotdeauna precisă, ducînd pînă la exces respectul pentru nuanța exactă. Această limbă a lui Salazar este ea însăși un act de „reintegrare" în tradiția clasică a Portugaliei; pentru că, fără să cadă în prețiozitate, este o limbă pe care contemporanii nu o mai auziseră de mult, de cînd interveniseră în viața publică retorii și jurnaliștii. Salazar se reîntoarce la proza vîrtoasă de la începutul secolului XIX, pe care o scriau și o vorbeau oamenii deprinși cu aspectul cuvîntului, oameni care se trudesc întotdeauna să exprime ceea ce gîndesc. Fără îndoială, proza lui Salazar a provocat la început nedumerire, așa cum provocaseră ideile lui, stilul lui de viață, sobrietatea lui, tăcerile lui, lipsa lui de luxurie, de emfază, de veselă ironie. Un om care nu făcea spirite, nu putea fi inteligent; un om care nu vorbea, nu putea fi simpatic; un dictator care cerea economii, nu putea avea geniu politic. NeDumirea, exaspera – dar el continua să-și vadă de treabă. Știa ce vrea și încotro merge: adică, știa că, în cele din urmă, realitățile vor deveni evidente pentru toți. Revoluția avea nevoie, înainte de toate, de continuitatea regimului; de aceea Salazar a continuat să creadă în dictatură și s-o susțină. Nu numai pentru că el și colaboratorii săi puteau lucra mai eficient; ci și pentru că nu se îndoia că această continuitate pe care o garanta dictatura, va îngădui procesului istoric să se desfășoare în voie, făcînd, evidente pentru toți realitățile întrezărite și anunțate de el.

Creștin, bun portughez și profesor, așa cum era cînd fusese chemat să echilibreze bugetul țării, așa a înțeles să facă revoluția națională: pe primatul spiritualității creștine, pe tradiția latină și lusitană. Îl ajuta, cum am văzut, momentul istoric, care lichidase formele demo-liberalismului și nu îngăduia decît două orientări: spre comunism sau spre o reintegrare în tradiția rațională. Dar structura morală a lui Salazar contribuie mult în afară de geniul său politic, la fructificarea acestui moment istoric. Pentru că Salazar avea o structură morală care nu admitea nici un fel de compromis spiritual cu lumea veche. Era un om obișnuit să spună

adevărul întreg și din partea lui nu se putea nimeni aștepta la nici o tranzacție. Lumea veche se afla în descompunere, și nu înțelegea să păstreze nimic din ea; nici agreabilele iluzii, nici comoditățile teoretice, nici atitudinea ironică față de viață, nici pesimismul elegant, nici sterilitatea morală. „M-am trudit pe cît am putut să smulg din viața națională preocupările meschine, lucrurile mărunte fără valoare reală, și să-i dau orizonturi largi, demnitate, elevație, noblețe. Am luptat să înlocuiesc tristețea decadenței și spiritul luptelor intestine, cu iubirea de pămînt și de oameni, cu bucuria vieții sănătoase, cu vigoarea portugheză, cu măreția națiunii” (29 iulie 1933). „Tristețea decadenței” era climatul moral al Portugaliei de la începutul veacului, în care rodiseră toate deznădejdile și autoflagelările poeților, toate viziunile mohorîte ale romancierilor, toate apologiile pesimismului și nihilismului pe care le urziseră generația de la Coimbra și celelalte centre de fosforescentă invectivă din a doua jumătate a secolului trecut. Dar toate aceste lucruri frumoase, triste și inutile – erau acum lucruri moarte, aparțineau unui ciclu care se încheiase. Portugalia trăia acum un alt moment, o altă revoluție, care începea printr-o reîntoarcere la lucrurile vii, simple și fundamentale. Într-o țară de leneșă reverie, muzicală pierdere de timp – Salazar muncea 16 ore pe zi, și îi îndemna, îi silea, pe contemporanii săi să muncească. Fără muncă, spune el, „oamenii ar muri de plictiseală într-o atmosferă de viciu” (26 mai 1936). „Viața e serioasă”, le amintește el altădată (28 aprilie 1934). Asta nu înseamnă, evident, „tristețe, pesimism, descurajare”. Înseamnă, pur și simplu, că „lucrurile serioase trebuiesc tratate cu seriozitate”. Iar revoluția este un lucru serios. „Iată de ce micile conspirații făcute în treacăt, planurile revoluționarilor șomeri, proiectele care dau fericirea și belșugul prin simpla lor publicare în *Monitorul Oficial* și ministerele amicilor, combinațiile rudelor, împărțirea locurilor, crearea haosului de unde vor ieși apoi, spontan, ordinea și lumina – iată de ce toate acestea se petrec în marginea realităților naționale și nu pot fi altceva decît jocuri infantile, mici tragedii familiare,

sub ochiul vigilent al părinților". Salazar cerea seriozitate pînă și de la adversarii săi politici, care credeau că pot răsturna un regim revoluționar prin simple conjurații de cafenea...

„Să privim calmi, dar cu fermitate, dezorientarea actuală să punem în apărarea interesului colectiv aceeași energie și hotărîre pe care alții o pun în interesul grupului sau partidului lor", sfătuise cîndva Salazar (30 decembrie 1930). Acest îndemn la calm și fermitate revine ca un leit-motiv în cuvîntările sale. Sînt virtuți virile, latine. sînt, mai ales, virtuți tinerești. „Negarea, indiferența, îndoiala, nu pot fi izvoare ale acțiunii – și viața e acțiune", se adresează Salazar tineretului (28 ianuarie 1934). Școala trebuie să cultive în noile generații „orgoliul și gloria de a suferi". Și, cu obișnuita lui franchețe, adaugă: „Timpurile devin din ce în ce mai aspre... Vă spun că sînteți generația sacrificată, generația care trebuie să răscumpere..." Un ciclu istoric se încheie, asemănător ciclului încheiat prin cucerirea Romei de către barbari. Și atunci au fost oameni care „nu-și puteau imagina viața în viitorul care începea și credeau că sfîrșitul Imperiului Roman însemna sfîrșitul, civilizației sale și că după asta nu putea urma decît apusul lumii". Același lucru s-a întîmplat cînd turcii au cucerit Constantinopolul, cînd regalitatea a biruit nobilimea, cînd s-a pus capăt sclavajului; contemporanii au crezut în prăbușirea lumii. „Și, de fapt, lumea se prăbușea; nu lumea exterioară – oamenii și planeta – ci lumea iluziilor noastre, a dorințelor noastre a intereselor, egoismelor, obiceiurilor, sentimentelor, pozițiilor, ideilor noastre, a relațiilor noastre cu semenii. S-a spus și s-a repetat că asistăm la una din marile cotituri ale istoriei: asistăm, realizăm transformările sociale din care va naște o lume nouă. O facem cu mîinile noastre, fără să luptăm împotriva curentului, dar toți vedem că opera se desăvîrșește în lacrimi, în sacrificii, în suferințe de tot felul dar mai ales morale. Timpurile liniștite ale vieții ușoare, ale ideilor pe care nimeni nu le contesta, ale ordinii pe care nimeni nu o turbura, ale afacerilor curente, ale muncii asigurate și pînă și ale odihnei asigurate – timpurile acestea s-au dus..."

Admirabilă pagină de filozofie a istoriei și de etică virilă. Niciodată Salazar n-a vorbit cu mai multă însuflețire ca în această cuvîntare adresată tineretului. Se ghicește emoția educatorului hotărît să nu ascundă niciodată nimic tinerilor pe care-i pregătește pentru viață, vorbindu-le deschis despre lupta grea de răscumpărare pe care le-a sortit-o destinul în această „mare cotitură a istoriei". Salazar se ferește, ca întotdeauna, să vorbească despre bucuriile biruinței, despre recompensele revoluției victorioase. Ca de obicei, face apel la virtuțile virile, la „bucuria de a învinge marile obstacole", la mulțumirile severe ale muncii bine înfăptuite. Este o concepție bărbătească, soldățească, romană a existenței; pasiunea calmă de a-și face datoria, de a trai vertical, de a accepta cu seninătate destinul, fără a cere recompense, fără a nădăjdui odihna. Aceste virtuți trebuiesc cultivate și promovate în tineret, nu numai pentru a-l pregăti mai eficient pentru momentul istoric care i-a fost sortit, dar și pentru a asigura înfăptuirea totală a revoluției. „Astăzi, ca și altădată, se cere spirit tînăr pentru a face revoluția națională" se adresează Salazar cu alt prilej școlarilor portughezi (14 august 1935); „și spiritul tînăr se întîlnește mai ușor în tineri decît în bătrîni".

Deși sînt bătrîni cu spiritul mai tînăr decît tinerii, adaugă cu bună dreptate Salazar. Nu putea uita că revoluția se datorește în parte generalului Carmona; nu numai pentru că a știut la vreme să-și asume toate răspunderile, ci mai ales pentru că n-a șovăit, cînd împrejurările au cerut-o, să încredințeze puterea lui Salazar.

XIV. Statul salazarian

Căci acesta e adevărul: Salazar n-ar fi putut realiza nimic dacă n-ar fi avut sprijinul total al generalului Carmona. Întocmai după cum mișcarea de la 28 mai n-ar fi putut dura dacă nu intervenea geniul financiar și politic al lui Salazar, tot așa Salazar nu s-ar fi putut menține și n-ar fi putut exercita deplinele puteri care îi fuseseră încredințate, dacă n-ar fi fost generalul Carmona. Bătrînul Președinte al Republicii și-a legat destinul său și al mișcării de la 28 mai de succesul sau insuccesul lui Salazar. N-a șovăit să-l apere, întotdeauna, și împotriva oricui – chiar a celor care jucaseră roluri de frunte în instaurarea dictaturii militare.

Evident, opoziția n-a dezarmat atît de ușor. Opoziția vechilor partide politice, care înțelegeau că prezența lui Salazar întărește primejdios de mult regimul – precum și opoziția anumitor elemente militare, care vedeau că puterea trece treptat din mîinile armatei în mîna unui profesor de Economie Politică. Ca pretutindeni, dar mai vîrtos în Portugalia, aceste elemente atît de eterogene colaborau din răsputeri la răsturnarea dictaturii Carmona-Salazar. Afonso Costa ataca regimul din străinătate, așa cum făceau, în Portugalia, anumiți șefi monarhiști ca Paiva Couceiro – sau integraliști, ca Hippolito Raposo. Regimul își lua măsurile de apărare, deportînd pe acești nemulțumiți în insula Madeira și arhipelagurile atlantice. La un moment dat se adunaseră în insule atît de mulți, încît îndrăznesc să se răscoale. Este celebra insurecție din aprilie 1931, începută în insula Madeira, care ia Guvernului o lună de zile pentru a o înăbuși. Este un adevărat război civil; un vas de luptă e scufundat de insurgenți, guvernul e silit să trimită

necontenit contingente noi, debarcările se fac sub focul artileriei. La 26 august al aceluiași an, revoluția izbucnește la Lisabona. Durează o singură zi, dar a fost una din cele mai sălbatice, și curge din belșug sînge portughez. Salazar colindă în automobil cîmpurile de luptă. O fotografie ni-l înfățișează ascultînd raportul unui ofițer; o nesfîrșită tristețe îi întunecă figura; fruntea îi e plecată, ochii aproape închiși, mîna dreaptă mușcă împietrită genunchiul. Rareori s-a întîlnit atîta durere și atîta stăpînire pe chipul unui om. Dar mîna de fier a generalului Carmona și a șefului Guvernului, generalul Domingos da Oliveira, înăbușe și această nouă insurecție în care militarii și demo–comuniștii colaboraseră cu o egală vehemență.

Dictatura iese întărită din aceste încercări. Salazar capătă și mai multă libertate de acțiune. Un an în urmă, la 5 iulie 1932, devine Președintele Guvernului, păstrîndu-și pentru sine Ministerul Finanțelor. Noua sa funcție nu făcea decît să confirme o situație de fapt, pentru că Salazar devenise adevăratul conducător îndată după echilibrarea primului buget. Schimbările guvernamentale din ultimii ani fuseseră, de altfel, orientate de către el. Aproape toți membrii cabinetului Domingos da Oliveira aparțineau Centrului Catolic. Salazar pregătea astfel, trecerea de la dictatura militară la revoluția națională, lăsînd armatei doar misiunea de a asigura ordinea și luîndu-și asupra-și răspunderea organizării politice. Dictaturile nu sînt paranteza unui regim, mărturisește el la 26 mai 1934, ci alcătuiesc ele însele un regim. Aceasta înseamnă că trecerea de la dictatura militară la un guvern de „civili” nu implica reîntoarcerea la constituționalitate. Puțini au înțeles, spune Salazar, că întoarcerea la „normalitatea constituțională” ar fi însemnat moartea revoluției și că singurul drum al dictaturii era să-și construiască singură propria-i constituționalitate. Democrația portugheză, amintește el cu alt prilej (9 decembrie 1934), nu garanta libertatea individului. Liberalismul lusitan a fost întotdeauna intolerant, iar dacă ar reveni ar fi și mai intolerant. „Ar înceta de a fi numai anti-catolic, pentru a deveni anticreștin,

ireligios, furios ateu; ar înceta de a fi străin lucrurilor spirituale, pentru a deveni teoretic și practic amoral... Scopul său final – așa cum s-a putut verifica în toate țările – ar fi comunismul, punct de întîlnire al celor mai variate tendințe, concluzie ultimă a doctrinei și consecință fatală a revoltei împotriva rațiunii, disciplinei și autorității".

Revoluția națională își construiește singură propria-i constituționalitate, cum spune Salazar, prin Constituția aprobată prin plebiscit la 19 martie 1933 și intrată în vigoare la 11 aprilie același an. De atunci, textul a mai suferit cîteva modificări, cea din urmă datînd de la 23 aprilie 1938. Noua Constituție portugheză, care înlocuiește Constituția elaborată în al doilea an al Republicii (1911), poartă pecetea spiritului lui Salazar. Se regăsesc în ea toate principiile fundamentale pentru care militase Salazar încă din anii săi de studenție de la Coimbra, principiile care inspiraseră doctrina socială a catolicismului modern. Izvoarele noii Constituții portugheze sînt enciclica *Divini Redemptoris* a lui Pius XI, *Carta del lavoro* italiană dar mai ales enciclica *Quadragesimo Anno* din mai 1931. Inspirația aceasta catolică nu înseamnă, firește, că avem de-a face cu un act de filială obediență a unui pios membru al „Centrului Catolic" devenit fără voia lui dictator al Portugaliei. Salazar nu se inspira, din sociologia enciclicelor papale pentru că e un bun catolic, ci pentru că e un bun și adevărat portughez; reintegrînd politica portugheză în matca istoriei sale, se reîntoarce, firesc, la tradiția creștină, latină și națională. Constituția din 1933, deși impregnată de spiritul celebrelor enciclice, prin care șefii Bisericii romano-catolice încercaseră să soluționeze gravele conflicte sociale ale lumii moderne, este totuși, înainte de toate, un act de politică naționalistă portugheză. Libertatea pe care și-o păstrează Salazar față de Biserica romano-catolică o dovedește nu numai articolul 46 din Constituție, care confirmă separația Bisericii de Stat, dar și atitudinea lui față de Centrul Catolic. Într-un celebru discurs, din 23 noiembrie 1932, în care analizase „diferitele forțe politice față de...", nu se sfiește să afirme că „organizarea

independentă a catolicilor, în vederea activității pe teren politic, se va dovedi inconvenientă pentru mersul dictaturii”. Centrul Catolic avusese o rațiune de-a fi sub vechiul regim democratic, cînd trebuiau încercate toate compromisurile pentru a asigura un minim de libertăți religioase. Revoluția națională acordînd aceste libertăți, rațiunea de a fi a Centrului Catolic dispare, și Salazar își îndeamnă foștii săi camarazi de luptă să renunțe la organizația politică și să transforme Centrul într-un „vast organism dedicat acțiunii sociale”. Este încă o dovadă a independenței spirituale a lui Salazar, care nu acceptă să se lase condus de nici o alta dogmă în afară de aceea a națiunii; și este încă o dovadă a instinctului său politic, căci își dădea prea bine seama că încurajînd organizațiile Centrului va alimenta nesfîrșitele adversități, compromițînd din nou unitatea națională.

Noua Constituție definește Statul portughez drept o „republică unitară și corporativă”. Evident, Statul, ne mai fiind considerat o „totalitate de indivizi”, ci proiecția naturală a națiunii organizate pe planul politic, partidele politice nu mai pot ființa și lupta de clasă ia sfîrșit. La temelia Statului se află familia, și numai șeful familiei se bucură de drepturi politice; numai cel care poartă grija unui cămin este considerat capabil de a-și alege reprezentanții pentru Camerele Corporative sau Adunarea Națională. Salazar acordă familiei o importanță covîrșitoare în organizarea națiunii. Familia, iar nu Statul, e considerată ca cea dintîi și cea mai bună educatoare. Familia implică proprietatea privată (16 martie 1933) și de aceea Salazar privește cu scepticism concepțiile socialiste ale „marilor falanstere, colosalele construcții pentru locuințele lucrătorilor cu restaurantele lor anexă și masa în comun”. Familia alcătuiește celula originară, indestructibilă, a națiunii, și toate calitățile sau păcatele unei națiuni își au izvorul într-însa. De aceea, nici o revoluție nu e posibilă și nici o reformă nu e îndestulătoare, dacă familia rămîne expusă primejdiilor de dezagregare. „Omul care muncește nu e singur... Cine spune familie, spune cămin; căminul înseamnă atmosferă morală și economie

proprie, o economie mixtă de consum și producție. Munca femeii în afara căminului îl dezagreghează, separă membrii familiei, îi face străini unul față de altul. Dispare viața în comun, suferă opera educativă a copiilor, scade chiar numărul acestora; și cu reaua sau inexistenta funcționare a economiei domestice, în aranjarea casei, în pregătirea hranei și a îmbrăcăminții, se întîmplă o pierdere importantă, rareori compensată materialicește prin salariul cîștigat de femeie. Se pierde din vedere importanța factorilor morali în randamentul muncii. De fapt, se poate verifica pretutindeni în producție că bucuria, buna dispoziție, fericirea de a trăi înalță calitatea și cantitatea muncii. Familia e cel mai curat izvor al factorilor morali ai producției".

Apologia familiei e un leit-motiv al cuvîntărilor lui Salazar, ale acestui ascet care trăiește una din cele mai solitare și mai severe vieți pe care le cunoaște lumea moderna. Ca un paradis pierdut i-a apărut întotdeauna căminul părintesc din Santa Comba. Salazar nu poate uita, nici pe treapta cea mai înaltă a măririlor, căldura și dragostea simplă în care și-a trăit copilăria. Puținele lui ceasuri de odihnă și le petrece la Santa Comba, între ai lui. Și e emoționant de știut că acest om, care a renunțat la singurul preț al vieții, familia, pentru că renunțase cîndva la sacerdoțiu, a adoptat un copil pe care-l crește singur, găsind timp, în fiecare seară, să-l învețe să scrie și să citească. Antonio Ferro, în admirabila sa carte de convorbiri cu Salazar, ne destăinuiește că una din puținele cadre care decorează pereții severi ai cabinetului de lucru al dictatorului, cuprinde textul celebrului, și uitatului sonet al lui Plantin, *Le bonheur de ce monde*. Atît de mult prețuiește Salazar acest sonet încît l-a transcris încă odată cu mîna lui ca să-l poată oferi lui Antonio Ferro.

Avoir une maison commode, propre et belle,
Un jardin tapissé d'espaliers odorants,
Des fruits, d'excellent vin, peu de train, peu d'enfants,
Posséder seul sans bruit une femme fidéle.

N'avoir dettes, amour, ni procés ni querelle,
Ni de partage á faire avec ses parents,
Régler tous ses desseins sur un juste modéle,
Se contenter de peu, n'espérer rien des gents.

Vivre avec franchise et sans ambition,
S'adonner sans scrupule á la dévotion,
Dompter ses passions, les rendre obeissantes.

Conserver l'esprit libre, et le jugement fort,
Dire son chapelet en cultivant ses entes,
C'est attendre chez soi bien doucement la mort.

Este un act de turburătoare auto-revelație, acest sonet în care sînt lăudate atîtea fericiri simple, visate fără îndoială de Salazar, și interzise sie-și prin aspra, monastica lui voință de a-și împlini pînă la capăt sacrificiul. „*Attendre chez soi bien doucement la mort*" – iată ce nu mai poate spera de mult Salazar. Nu va mai găsi timp *să aștepte*. Viața lui întreagă și-a dat-o acestei uriașe munci de restaurare morală, politică și spirituală a neamului său. Aproape că nu are colaboratori pe care să se poată bizui. „Se pare că sînt anumite lucruri pe care numai eu le pot face", mărturisește el cu modestie undeva. Adevărul este că foarte multe lucruri numai el le poate face așa cum trebuie. De abia în 1940 – după aproape 13 ani – a renunțat la ministeriatul Finanțelor. Dar la Ministerul de Externe nu poate renunța...

Noua Constituție lichidează liberalismul individualist. Cea mai mare problemă politică a erei noastre, spune Salazar într-o importantă cuvîntare (9 decembrie 1934), era: organizarea națiunii în planul său natural, adică organizarea corporativă. „Sînt convins că în douăzeci de ani, în afară de cazul unei regresiuni în evoluția politică, nu vor mai exista în Europa adunări legislative". Prin intermediul organizației corporative, viața economică devine element de organizare politică. Aceasta este marea revoluție împlinită de Salazar: reintegrarea activității politice într-o activitate

creatoare de bunuri, care o precede. Plugar sau artist, negustor sau muncitor cu brațele – omul intervine direct, prin colectivul căruia aparține, în clădirea și administrarea Statului. Gîndirea politică a lui Salazar ține seama numai de realitățile organice: familia, breasla, națiunea. Națiunea, ca și familia, are nevoie de un „cap coordonator, de un centru de viață și de acțiune". Șeful Statului, spune el într-o cuvîntare din 10 februarie 1935, radiodifuzată pentru alegerile prezidențiale, a încetat de a mai fi un președinte decorativ și inert, devenind „un adevărat Șef al Statului, călăuza activă a națiunii, responsabil pentru destinele sale". Cel mai bun, pentru a împlini o asemenea înaltă funcțiune, „nu este necesarmente cel mai virtuos, nici cel cu mai mult talent, nici cel mai cult, nici cel mai puternic, nici cel mai activ, ci acela care posedă, dacă mă pot exprima astfel, media cea mai ridicată a calităților utile". Dar Șeful Statului, odată ales prin plebiscit național, se bucură de o libertate de acțiune pe care nu o aveau vechii președinți ai Republicii portugheze. El numește și demite guvernul, el hotărăște chemarea Adunărilor Naționale.

„Nu discutăm patria, adică națiunea în integritatea ei teritorială și morală, în independența ei deplină, în vocația sa istorică. Sînt altele mai puternice, mai bogate, poate chiar mai frumoase; dar asta e a noastră, și niciodată un fiu nu dorește să fie copilul altei mame. Să lăsăm filozofilor și istoricilor distracția de a visa asupra posibilităților unor altfel de aglomerări de popoare și chiar asupra avantajelor materiale ale altor combinații pe care istoria nu le-a creat și nu le-a desfăcut; pe terenul politic și social, pentru noi portughezii de astăzi, bătrîni de opt secole, nu mai există proces care ar putea fi revizuit, dezbatere care ar putea fi redeschisă, parte de suveranitate sau bucată de pămînt care ni se pare prea grea și pe care am fi dispuși s-o cedăm din plictiseală sau din scepticism".

Cît de departe ne aflăm de generația de la Coimbra, care milita pentru o uniune iberică, de un Oliveira Martins care blestema ceasul cînd Portugalia a hotărît să colonizeze teritoriile noi,

descoperite, de atîția ideologi și apologeți republicani care socoteau că s-ar putea rectifica istoria și împinge Portugalia spre Paris, dezlipind-o de vînturile atlanticei. Salazar reda tuturor noțiunilor puse în discuție de ideologii liberalismului – națiune, stat, familie – o valoare absolută. Ele sînt, și prin simpla lor existență devin indiscutabile. Această sete de absolut a lui Salazar este, totuși, o sete de viață; căci toate ideile lui cardinale în politică se reduc la funcții vitale și organice. Toate conceptele lui se traduc prin cîteva realități organice: dragostea de mamă, familia, durata creatoare. Revoluția lui Salazar începe și sfîrșește printr-o totală întoarcere la lucrurile firești, lăsate de Dumnezeu și validate de istorie.

Cum reacționa țara la revoluția aceasta inspirată și călăuzită de un profesor universitar fără partid și fără altă forță în afară de încrederea totală a Președintelui Republicii și a armatei?

Oamenii cărora Salazar se străduise, prin noua orînduire a Statului, să le articuleze voința politică, sprijineau revoluția fie prin aderența lor entuziastă, fie printr-o rodnică încadrare în corporații. Dar o mentalitate revoluționară, un spirit cu totul nou și creator de instituții revoluționare, încă nu ieșise la iveală. „Uniunea Națională”, gruparea care se alcătuise în 1927 ca să susțină dictatura, încă nu devenise un organism dinamic și fertil. Lumea se obișnuise cu „miracolele” lui Salazar; se obișnuise cu bugetele echilibrate, cu ordinea internă, cu prestigiul Portugaliei care creștea prodigios peste hotare, cu îmbunătățirea necontenită a administrației se obișnuise chiar cu felul de a fi al lui Salazar, cu sobrietatea lui, cu cinstea lui, cu puterea lui de muncă; toate acestea nu mai constituiau pentru portughezul de rînd, nici o surpriză și aproape că nu mai aveau nici un merit. Erau lucruri care trebuiau să se petreacă așa. El, însă, se schimba mai greu. Revoluția îi plăcea, îi convenea – dar anevoie putea trăi revoluționar, anevoie putea trăi în tensiunea simplicității pe care o predica Salazar. Majoritatea „erau cu regimul” – pentru că nu puteau tăgădui toate îmbunătățirile făcute, nu puteau tăgădui, bunăoară, existența admirabilelor

șosele care brăzdează de la un capăt la altul țara, a porturilor restaurate și modernizate, a vapoarelor nou construite, a spitalelor și școlilor ridicate. Toate acestea erau prea evidente pentru a putea fi tăgăduite. Dar, pe buna dreptate sînt numiți acești convertiți ai regimului – „salazarieni de poduri și șosele”, salazarieni care au aderat în fața operelor materiale (în deosebi șoselele) realizate de dictatură. Transformarea lor morală, aderența lor intimă la spiritul revoluției naționale, încă nu se realizase. Numai o elită trăia cu adevărat mesajul revoluționar al lui Salazar.

Rămîne, însă, tineretul – care crește în acest spirit. Tineretul organizat în *Mocidade Portuguesa*, care n-a cunoscut luptele politice nici învrăjbirea dintre partide, care a fost și este educat revoluționar, în conformitate cu principiile salazariene. Și către el își îndreaptă Salazar toate speranțele. De abia cu această generație tînără care se ridică – și dacă împrejurările o vor permite-o – Portugalia va realiza în totalitatea ei și cu toată intensitatea revoluția începută de Salazar cu primul sau decret semnat ca ministru de Finanțe.

Ceilalți, oamenii, în fond de treabă, dar obișnuiți cu un anumit fel de a vedea lumea și de a valorifica viața – se mențineau, pasivi, în marginea revoluției, mulțumindu-se să repete că o „dictatură nu poate dura” și vorbind cu melancolie despre „libertățile” pierdute. Uitaseră haosul dinainte de 28 mai 1926, uitaseră războaiele civile care izbucneau ciclic la Rotondă, uitaseră grevele care nu se mai sfîrșeau, uitaseră guvernele care cădeau în mai puțin de trei săptămîni, uitaseră corupția întregii administrații, uitaseră degradarea fără seamăn a vieții publice, uitaseră asasinatele bandei lui Dinte de Aur, uitaseră revoltele marinarilor și bombele care explodau pe străzi, și trenuri care deraiau, și atentatele și rapturile și distrugerile. „Așa este omul: apreciază mai mult lucrurile cînd nu le are sau cînd încep să-i lipsească”, spune Salazar la 27 aprilie 1935 îmbunătățirile materiale sau morale odată împlinite, și trecute cele dintîi momente de surpriză, nu cîntăresc mult, în general, în conștiința indivizilor”.

Acești oameni sînt crescuți exact în mentalitatea pe care se trudește s-o anihileze Salazar; mentalitatea demo-liberală și, în deosebi, masonică. Tradiția masonică și rolul jucat de masonerie în istoria modernă a Portugaliei constituiau forțe prea puternice pentru a abdica în fața unei revoluții naționale care dura abia de cîțiva ani. O serie de comploturi fuseseră organizate și încurajate de masonerie. Dar cum majoritatea burghezimii portugheze făcea parte din loji, Salazar nu îndrăznise încă să atace de front această formidabilă organizație secretă. De abia în 1935, în fața unei noi conspirații, Salazar hotărăște desființarea masoneriei. Proiectul a fost prezentat Adunării Naționale în aprilie 1935 și a fost votat în unanimitate. Legea din mai 1935 cere tuturor funcționarilor Statului, civili,și militari, să declare în scris și pe cuvînt de onoare că nu fac parte și nu vor face parte pe viitor din nici o societate secreta interzisă de legile țării. Era, poate, cea mai curajoasă revoluție care se făcuse în Portugalia. Un ciclu istoric se închidea astfel prin legea din mai 1935. Don Carlos, Sidónio Pais și atîția alții – erau în sfîrșit răzbunați...

În septembrie al aceluiași an, o nouă – și de astă dată mult mai puternică – mișcare conspirativă este descoperită. Militari, comuniști și monarhiști erau – ca de obicei – implicați în noul complot. Salazar se adresează țării la 20 septembrie 1935, arătînd, cu obișnuita lui franchețe, cine sînt conspiratorii și ce vor. Atrage atenția, de la început, că „agitația revoluționară, a trecut de mult de pe planul național pe planul internațional". Instrumentele ei sînt chiar anumiți ofițeri care socotesc că regimul salazarian s-a depărtat de la spiritul mișcării din 28 mai. Unii din ei se revoltă împotriva preluării puterii de către unii civili. Dar Salazar le atrage atenția că momentul lor istoric – restaurarea ordinii interne – a trecut. Mișcarea armatei continuă să se exercite pe planul politicii externe, de apărare a integrității patriei. Eliberînd armata de grija politicii interne, spune Salazar, îi redă libertatea de a pregăti moral și tehnic apărarea țării...

Nu toți, însă, înțeleg.

XV. După cincisprezece ani...

De la 1911 la 1926, Portugalia a cunoscut 8 șefi de Stat și 43 de guverne. De la 1926 la 1942, Portugalia cunoaște un singur șef de Stat – pe Președintele Carmona – și 5 guverne. Salazar a fost ministru de Finanțe de la 27 aprilie 1928 la 28 august 1940. Din 1932 este Președinte de Consiliu, iar din 1936 ministru al Afacerilor Străine. Puține țări se pot lăuda cu o asemenea continuitate în guvernămînt, după o atît de gravă instabilitate ministerială și o atît de acută criza politică.

Vorbind la 28 mai 1936, zece ani după instaurarea dictaturii, Salazar rezumă încă odată realizările regimului. „...S-au restaurat finanțele, moneda și creditul; s-au reparat șoselele, edificiile și monumentele; s-au îmbunătățit porturile și s-au canalizat fluviile; s-au reconstruit digurile, zidurile și debarcaderele; s-au ameliorat liniile ferate, telegrafice și telefonice; s-au comandat sau s-au construit vapoare noi. S-a refăcut prestigiul Statului, s-a restabilit morala guvernului și a administrației, s-a repus în spiritul funcției publice idealul de a servi colectivitatea, s-a reconstituit disciplina, s-au întărit legaturile de solidaritate afectivă și practică în lumea muncii și s-au repus la locurile lor idei și sentimente care fuseseră desfoiate din inteligențe și din inimi, și fără de care nici nu putem înțelege istoria noastră și nici nu mi se pare ușor s-o continuăm. Restaurare materială, restaurare morală, restaurare națională...”

O nouă generație creștea în acest spirit, și Portugalia părea că, în sfîrșit, își regăsește liniștea fertilă pe care o pierduse cu mulți ani în urmă. Chiar dificultățile provocate de grupările

monarhiste păreau că sînt pe cale de a fii înlăturate. Sentimentele și doctrinele monarhiste cîștigau neîncetat teren în elitele portugheze. Conflictul între constituționaliști și integraliști își pierduse virulența după așa numitul „Acord de la Paris", prin care ultimul rege care domnise în Portugalia, Don Manuel II, recunoaște ca moștenitor al Tronului pe Don Duarte, descendent din ramura miguelistă a dinastiei Bragança. În 1932 Don Manuel II moare în Anglia; corpul neînsuflețit al ultimului monarh portughez e adus în patrie și înmormîntat cu cinstea cuvenită. Însuși Salazar urmează cortegiul funerar. Dar, într-o cuvîntare ținută mai tîrziu, la 23 Noiembrie 1933, și în care analizează toate forțele politice și atitudinea lor față de dictatură, dă să înțeleagă monarhiștilor că pierderea lui Don Manuel II le-a fost fatală. Dimpotrivă, majoritatea monarhiștilor – în deosebi „legitimiștii", care au ținut vie timp de o sută de ani, amintirea lui Don Miguel, desțăratul – socoteau săvîrșirea lui – Don Manuel II ca un semn al proniei cerești; căci, pe de o parte, unea taberele monarhiste în jurul aceluiași pretendent, iar pe de alta parte restaura adevărata, legitima ramură dinastică...

O bună parte dintre monarhiști s-au încadrat treptat regimului salazarian, fără să renunțe totuși la idealul lor politic; socotesc, însă, că o restaurare nu e oportună, atît din cauza împrejurărilor externe, cît și pentru simplul motiv că ideia regalității încă n-a fost acceptată de totalitatea elementelor responsabile portugheze. Este, după cum vedem, triumful tacticei integraliste, care, înainte de toate, refuza o restaurare pripită și o monarhie improvizată. Cum însă monarhiștii regăsesc în ideile șt realizările lui Salazar cam aceleași concepții sociale și morale pentru care luptă și ei, acceptă să colaboreze și chiar să se încadreze noului regim. „Salazar are un singur defect, că nu e nemuritor!", îmi spunea un integralist de seamă. Ce va urma acestui regim dictatorial care a transformat sufletul și înfățișarea Portugaliei? O reîntoarcere la haosul democratic sau o monarhie integrală, singura – pretind apologeții ei – care ar putea duce mai departe revoluția lui Salazar?!...

În ceea ce privește opiniile personale ale lui Salazar, e greu de spus dacă ele sînt republicane sau monarhiste. Salazar urmărește, înainte de toate, unirea familiei portugheze. Dacă, această unire e periclitată printr-o restaurare a monarhiei atunci este fățiș, și cu toate mijloacele care-i stau la îndemînă, antimonarhic. Dacă, dimpotrivă, majoritatea neamului va cere într-o zi restaurarea, cel dintîi care va ajuta să se împlinească această restaurarea, va fi Salazar. Pe de altă parte, nu trebuie uitat stilul politicii salazariene. Acest om, care nu acceptă niciodată tranzacții cu principiile, nu este totuși un rigid; se mlădiază așa cum îi cere viața, se supune realităților vii. Niciodată nu precipită lucrurile; le lasă să crească, să se maturizeze, să devină evidente pentru toți. Catolic fervent, a așteptat zece ani ca să încheie Concordatul cu Sfîntul Scaun; dar n-a așteptat în zadar, căci atunci cînd acest Concordat s-a împlinit, nimeni n-a găsit că, lucrul acesta e extraordinar, cu zece ani înainte, ei ar fi provocat o revoluție...

Tot ceea ce realizase dictatura militară și Salazar a fost pus într-o grea cumpănă în vara anului 1936 prin izbucnirea războiului civil în Spania. Portugalia salazariană izbutise să reziste tuturor încercărilor de răsturnare internă fermentate de comuniști cu ajutorul feluritelor elemente insurecte. Dar această Portugalie salazariană se putea prăbuși în cîteva zile, dînd naștere unui înspăimîntător război civil, dacă revoluția comunistă ar fi biruit în Spania. În nenumărate rînduri, ca profesor, ministru de finanțe și Președinte al Consiliului, Salazar își mărturisise totala sa repugnanță față de doctrinele – și tehnicile marxiste. Comunismul „a adunat la un loc toate aberațiile inteligenței și e, ca sistem, sinteza tuturor revoltelor tradiționale ale materiei împotriva spiritului și ale barbariei împotriva civilizației. El este *marea erezie* a epocii noastre... Comunismul nu distinge, în furia sa distructivă, greșeala de adevăr, binele de rîu, dreptatea de nedreptate. Puțin îi pasă de istorie și de experiențele seculare ale umanității, de viața și demnitatea inteligenței, de onoarea și pudoarea femeii, de existența și

măreția națiunilor, atîta timp cît prin falsa sa concepție a umanității ar putea duce sclavia omului la maxima sa abjecțiune...” (28 ianuarie 1934). În fața acestui pericol, Salazar, atît de ponderat și de tolerant, nu îngăduie nici o tranzacție și nici o milă. „Nu recunoaștem nici o libertate împotriva națiunii, împotriva bunului comun, împotriva familiei, împotriva moralei.”

Războiul civil care se dezlănțuise în Republica vecină amenința să năruiască edificiul cu atîta cazna ridicat de Salazar, să invadeze Portugalia și să provoace războiul mondial. Se cunoaște atitudinea Guvernului portughez față de tragedia care a însîngerat Spania; din cel dintîi ceas a fost alături de generalul Franco și împotriva roșilor. Din primul ceas a ajutat armatele naționaliste. Se ajuta astfel, pe sine, căci o înfrîngere a armatelor naționaliste însemna nu numai căderea dictaturii militare în Portugalia, ci și, după un anumit timp de măcel între frați, dispariția autonomiei portugheze, integrarea ei în republicile comuniste iberice. Niciodată Portugalia n-a fost mai aproape de prăpastie ca în vara anului 1936. Atunci ar fi putut dispărea ca țară.

Dar Salazar nu șovăie o singură clipă. De la început, precizează că lupta spaniolă nu este un incident intern, ci un conflict internațional. „E noua formă a războaielor între popoare în prezent” (10 septembrie 1936). Doar cîteva săptămîni după ce izbucnise conflictul în Spania, cîteva echipaje de pe vasele de război portugheze se revoltă. Portugalia devine ținta atacurilor presei de stînga engleze și franceze, cărora Salazar le răspunde cu un strivitor sarcasm. Dar supărarea Angliei nu-l intimidează. Salazar amintește tuturor că armata, în Spania, nu luptă contra democrației parlamentare ci, contra comunismului. Apariția milițienilor comuniști a schimbat total datele inițiale ale problemei spaniole. Oricare ar fi fost originile conflictului, prezența milițienilor face imposibilă salvarea democrației și a parlamentarismului spaniol; în caz că armatele lui Franco ar fi fost zdrobite, nu Constituția, nici Parlamentul ar triumfa în Spania – ci milițienii, care nu vor dezarma și nu vor îngădui să se piardă un asemenea prilej pentru a păstra puterea.

Evident, lucrurile acestea nu erau înțelese astfel nici la Londra, nici la Paris. Salazar nu obosește să atragă atenția marilor democrați ca în Spania nu se joacă soarta democrației, ci a Europei. „Comunismul dă astăzi în Peninsula Iberică o formidabilă bătălie, de soarta căreia depinde soarta Europei...” „Și interesul arătat Portugaliei de către agitatorii comuniști este încă o dovadă a tacticei lor revoluționare. Căci, precizează Salazar, „mai prețioasă decît transporturile de arme și muniții, ar fi, pentru comunismul iberic, o transformare politică realizata în Portugalia de așa natură încît să facă vulnerabilă întreaga ariergardă a armatei spaniole.”

Salazar se apără, în comisiile de neintervenție, prin felurite note adresate Guvernului englez, prin presa și posturile sale de radio, prin ajutorul direct pe care-l dă armatelor naționaliste spaniole – Salazar nu face altceva decît să apere integritatea teritorială a țării sale, căci o victorie a roșilor însemna sfîrșitul Portugaliei, nu numai al Portugaliei salazariene, ci al oricărei Portugalii independente. Nu cedează la nici un fel de.presiune din partea vechii aliate, Anglia. Și cînd e nevoie, trimite voluntari portughezi să lupte pe cîmpiile iberice, nu într-un corp separat, ci integrați armatei spaniole. În același timp, ia naștere „Legiunea Portugheză”, organizație paramilitară pentru combaterea comunismului. Devenit ministru al Afacerilor Străine, Salazar strînge legăturile cu generalul Franco, al cărui guvern îl recunoaște printre cei dintîi. Și continua vigilența în interior, paralizînd comploturile comuniste, urmărind activitatea masonilor, veghind conjurațiile pregătite de emigrații politici portughezi în străinătate.

Portugalia naționalistă și catolică trăiește acești trei ani de crunt război spaniol cu o fervoare și o intensitate fără pereche. Pentru că, instinctiv, simte că primejdia n-a fost trecută decît cînd generalissimul Franco intră victorios în Madrid.

Anul 1939, atît de dramatic pentru Europa, se Deschide plin de speranțe pentru Portugalia. Criza spaniolă trecuse, pericolul de moarte fusese conjurat. Prestigiul lui Salazar crescuse chiar în acești ani însîngerați. Nu i se putea reproșa nimic acestui magician

care dăduse monedei portugheze un preț și o vigoare invidiată de cele mai bogate state, și dăduse Portugaliei un stil de viață și un orgoliu pe care puține țări și-l puteau îngădui. Chiar adversarii politici din străinătate, chiar guvernele așa zise antifasciste, erau siliți să recunoască perfecta lui bună-credință și coerența sa spirituală.

În ceea ce privește opoziția democratică din Portugalia, ea dispărea încetul cu încetul sau se transforma în nuclee de rezistență comuniste. Creatorii Republicii democratice se risipiseră. Antonio José de Almeida, tribunul poporului, murise în 1929 și fusese înmormîntat cu onoruri. (Revoluția salazariană era atunci la început). Afonso Costa își trăia ultimii săi ani în străinătate, pierzîndu-și lent inteligența și prestigiul. Antonio Maria da Silva, tehnicianul societăților secrete, era cînd expulzat, cînd îngăduit să se întoarcă în țară, și pus sub supraveghere, îmbătrînea. Era depășit de alți complotiști, mai abili, de școală nouă, comunistă. Bătrînul Bernardino Machado, care era un bătrîn venerabil cînd aderase la republicani, continuă să trăiască, nonagenar, la proprietatea sa din Nordul țării. Nu recunoaște dictatura. Nu recunoaște pe Salazar. Nu recunoaște nimic ce s-a făcut sau s-a desfăcut de la plecarea lui de la Președinție, în iunie 1926. Și acum, nu e dispus să asculte pe cineva decît dacă i se adresează cu formula oficială: „Domnule Președinte”. Se consideră încă Președinte al Republicii portugheze – pe care, într-un anumit sens, el a făcut-o.

Ceilalți doctrinari sau agitatori ai demo-liberalismului, morți, emigrați, osîndiți. Foarte puțini din ei, care ar mai putea lucra, sînt obosiți, înțeleg că sînt depășiți, înțeleg că dacă s-ar mai face o revoluție în Portugalia, n-ar mai face-o ei, ci comuniștii.

Și astfel se închide încă un ciclu.

Portugalia abia trecuse criza spaniolă și se dezlănțuie al doilea război european care deschide, pentru ea, criza-atlantică. A doua zi după declararea războiului, Salazar anunță neutralitatea Portugaliei. Vrea să păstreze în Peninsula Iberică o „zonă de pace”. Și izbutește. Dar cu cît geniu, cu cîtă muncă și cu cîte riscuri!

Două sînt constantele politicii externe portugheze: echilibrul iberic – și Atlanticul. Cînd războiul civil devasta Spania, Salazar a pus totul în balanță pentru a restabili echilibrul iberic. Cînd războiul mondial a transformat Atlanticul în cîmp de luptă, Salazar a încercat, și încearcă încă, tot ce-i stă în putință pentru a-și păstra drumurile libere pe acest ocean. Căci Atlanticul înseamnă pentru Portugalia drumul către colonii, către posesiunile africane, către Brazilia, de care iarăși se apropie și o revendică, pe bună dreptate, ca o creație a sîngelui, limbii și culturii portugheze.

În uriașele ciocniri de interese și ideologii care alimentează al doilea război mondial, drepturile Portugaliei nu înseamnă mare lucru. Dar pentru Salazar ele înseamnă totul. Și poate, mai tîrziu, n-ar fi lipsită de interes o continuare a cărții de fată în care să se povestească și să se analizeze politica externă a lui Salazar, înconjurat de toate părțile de beligeranți și silindu-se să-și păstreze nu numai o desăvîrșită neutralitate, dar să-și păstreze mai ales credințele sale creștine, latine și europene.

SFÎRȘIT

BIBLIOGRAFIE

CAPITOLUL I

Pentru istoria generală a Portugaliei:

Alfredo Pimenta: *Elementos de História de Portugal* (ed. 5. Lisboa, 1937) și *Subsidios para a história de Portugal*, (Lisboa 1937); João Ameal: *História de Portugal* (Lisboa, 1940); precum și ediția monumentală, alcătuită în colaborare, *História de Portugal*, 8 volume (Barcelos, 1928–1937). Nerecomandabilă, *Histoire du Portugal* a lui Théodoric Legrand (Paris, Payot 1928), pentru care vezi Alfredo Pimenta, *Estudos filosóficos e criticos* (Coimbra, 1930), p. 204 sq.

Pentru tot secolul XIX și îndeosebi războaiele civile și luptele în jurul Constituției:

Oliveira Martins, *Portugal contemporãneo*, 2 vol. (Lisboa, 1881; ed. VI, ibid 1925); João Ameal și Rodrigues Cavalheiro, *Erratas a História de Portugal: De Don João V a Don Miguel* (Porto, 1939), p. 199 sq.; Olivera Lima: *Don Pedro e Don Miguel. A querela da suces-são*, 1826–1828 (São Pado-Cayeiras-Rio, 1925); Don Miguel Sotto-Mayor: *A Realeza de Don Miguel* (Porto, 1882); Alfredo Pimenta, *Estudos filosóficos e criticos*, p. 183 sq.

Despre Gomes Freire de Andrade, cf. António Sardinha: *Ao Princípio Era o Verbo...* (ed. II, Lisboa, 1940), p. 45 sq.; Ameal și Cavalheiro, *Erratas a História de Portugal*, p. 125 sq.

Despre masoneria portugheză și rolul ei în războaiele civile de la începutul secolului XIX precum și influența ei crescîndă în societatea portugheză liberală:

M. Borges Grainha: *História da Maçonaria em Portugal*, 1735–1912 (Lisboa, 1912), lucrare fundamentală; Paul Siebertz: *Freimaurer im Kampf um die Macht* (Hamburg, 1938), voluminoasă și erudită istorie a lojilor și acțiunii masonice în Portugalia, în deosebi

în ceea ce privește epoca revoluțiilor și războaielor liberale. În aceste două monografii se găsește întreaga documentare și bibliografia completă a acțiunii lojilor străine și lusitane în istoria modernă a Portugaliei.

Despre teroarea liberală:

Oliveira Martins, op. cit. vol. I, p. 373 sq.; *Erratas*, p. 327, sq.; Don Miguel Sotto-Mayor, op. cit. p. 171 sq.

CAPITOLUL II

Despre „generația de la Coimbra" și Conferințele la Cazinoul din Lisabona:

António Cabral, *Eça de Queiroz* (ed. II, Lisboa 1920), p, 101 sq.; Camara Reys, *As questoes morais e sociais na literatura* (Lisboa, 1941) p. 72 sq.; Alfredo Pimenta, *Mestres do pensamento* (Braga, 1941); Manuel da Silva Gaio, *Os vencidos da vida* (Coimbra, 1931).

Despre Antero de Quental:

Os sonetos compleios, prefațate de Oliveira Martins (ediția nouă, Coimbra, 1933); *Odes modernos* (ed, nouă, Coimbra 1924); *Prosas*, 3 volume (ediții noi, Coimbra 1923–1932); Fidelino de Figueiredo, *História de Literatura Realista* (ed. II, Lisboa, 1924), p. 39 sq.; Antonio Sardinha, *Ao Princípio Era o Verbo* (ed. II, Lisboa 1940), p. 91 sq.; Sant Anna Dionisio, Antero (Lisboa, 1934).

Despre Oliveira Martins:

Operele lui principale, îndeosebi *História de Portugal* și *Portugal contemporãneo*; Fidelino de Figueiredo, *História dum Vencido da Vida* (Lisboa, 1930); G. Le Gentil, *Oliveira Martins. Algumas fontes da sua obra* (trad. portugheză, Lisboa, 1935); Alfredo Pimenta, *Nouos estudos filosóficos e criticos* (Lisboa, 1935), p. 111 sq.

Despre Teófilo Braga:

Antonio Sardinha, *Teófilo, Maestre da Contra-Revolução* în *Nação Portuguesa*, Ano I, No. 1 (articol în care doctrinarul integralismului încearcă să reabiliteze naționalismul lui T. Braga); Silvio Romero, *A Patria Portuguesa* (1906; critica științei antropologice a lui Teófilo); Castelo Branco Chaves, *Teófilo Braga e o Nacionalismo* (reeditare, Lisboa, 1935; un democrat care consideră totuși pe Braga printre premergătorii naționalismului portughez).

Despre Eça de Queiroz:

António Cabral, op. cit. și *Glória e sombras de Eça de Queiroz* (Lisboa, 1940); António Sardinha, *Purgatório das idéias* (Lisboa. 1929); p. 3 sq.; Vlanna Moog, *Eça de Queiroz e o século XIX*, d. II (Barcellos, 1939); Alvaro Lins, *História Literária de Eça de Queiroz* (Rio de Janeiro, 1939); P. Hourcade, *Eça de Quelroz e a Franca* (trad. portugheză, Lisboa, 1935). Despre opera lui Eça de Queiroz, cf. studiul nostru de apropiată apariție.

Despre Romalho Ortigão: Cãmara Reys, *As questoes morais*, 155 sq.

Despre Guerra Junqueiro:

A. Sardinha, *Purgatório das idéias*, p. 181 sq.; Raul Brandão, Memorias, vol. I (ed. VI, Lisboa, 1925) p. 44 sq.; vol. II (ed. IV, 1925) p. 253 sq.; Antonio Sergio, *Ensaies*, vol. I (Porto, 1923) p. 309 sq.; J. Femando de Sousa, *Guerra Junqueiro e Zola* (Porto, 1923; lucrare necruțătoare a unui catolic); Pierre Hourcade, *Guerra Junqueiro et le probléme de influences françaises dans son oeuvre* (Paris-Coimbra, 1923; cea mai bună monografie critică asupra poetului).

CAPITOLUL III

Pentru istoria coloniilor portugheze:

Manuel Murias, *História breve da colonização portuguesa* (Lisboa, 1940; publicată, 1941); *Portugal Império* (Lisboa, 1939); volumul colectiv *A Restauração e o Império colonial português* (Lisboa, 1940).

Pentru istoria coloniilor portugheze în Africa și rivalitatea luso-britanică:

Marques do Lavradio, *Portugal em Africa depois de 1851* (ed. Agenda Geral das Colonias Lisboa, 1936); Rodolfo Sommaruga, *Le potenze europee in Africa dal Congrasso di Berlina a Versailles* (Milano, 1938); Luiz Vieira de Castro, *Don Carlos I* (ed. II, D, *Portugal*, 1941, cu o bună bibliografie); *A dominação inglesa em Portugal por um compatriota de Qomes Freire de Andrade* (Lisboa, 1883; retipărire 1940); bibliografie în Fidelino de Figueiredo, *Pyrene* (Lisboa, 1935), p. 65, notă.

Despre ultimatum:

Basilio Teles, *Do Ultimatum ao 31 Janeiro* (Porto, 1905); II. Pinheiro Chagas, *As negociaçoes com a Inglaterra*, 1887–1890 (Lisboa, 1890); L. Vieira de Castro, op. cit.; articolul lui Eça te Queiroz e află publicat în *Cartas ineditas de Fradique Mendes mais páginas esquecidas* (ed. II, Porto, 1929), p. 266 sq.

Despre exploratorii și coloniștii din sec. XIX:

J. Ameal, *História de Portugal*, p. 715 sq.

Relații luso-germane:

Alfredo Pimenta, *Para a História dos Relaçoes entre Portugal e a Alemanha*, 1884–1914 (Lisboa, 1940).

Pentru viața politică din ultimii ani ai Monarhiei:

Jesús Pabón, *La revolución Portuguesa. De Don Carlos Sidónio Pais* (Madrid, 1941), excelentă monografie bine documentată, cuprinzînd o bibliografie completa; Arthur Ribeiro Lopes, *Histoire de la République portugaise*, (Paris, 1939), lucrare de introducere; Pentru istoria partidelor politice monarhiste din timpul lui Don Carlos; Pabón, op. cit. p. 44 sq.; Raul Brandão, *Memoria*, vol. I–II (Lisboa, 1925) și *Vale de Josafat* (Lisboa, 1933); António Cabral, *As minhas memoria politicas*; vol. I, *Cinzas de passado* (Lisboa, 1929); vol. II. *Na linha de fogo* (1930); vol. III. *O agonizar da monarchia*, (1931); Julio de Vilhena, *Antes de República*, 2 volume (Coimbra 1616; cu două suplimente, 1918); Rocha Martins, *Don Carlos, História do seu reinado* (Lisboa, 1926); Joaquim Leitão, *A comedia, politica* (Lisboa, 1910).

Pentru istoria mișcărilor revoluționare și republicane:

Pabón, op. cit. p. 23 sq.; Luis de Montalvor, *História do regimen republicana em Portugal*, 2 vol. (Lisboa, 1930, 32), operă colectivă de mare importanță.

CAPITOLUL IV

Pentru acest capitol, în afară de memoriile și monografiile menționate în bibliografia capitolului precedent, am consultat:

António Cabral, *As cartas de'l-Rei Don Carlos ao Sr. João Franco* (Lisboa, 1924); *Cartas de'l-Rei Don Carlos a José Lucian de Castro* (1927); Rocha Martins, *João Franco e o seu tempo* (Lisboa, fără dată); Joaquim Leitao, *Don Carlos o dezventaroso* (Porto, 1908); Argus (Fernando de Sousa), *A maçoneria em Portugal* (Paris, ed. Ligue anti-maçonnique, fără dată, lucrare plină de amănunte, cuprinzînd lista tuturor lojilor portugheze; același autor catolic a mai publicat sub pseudonimul Nemo: *A doutrina maçonica* (Lisboa, 1901); Borges Grainha, *História da maçoneria em Portugal* (L. 1913); Archer de Lima, *Magalhaes Lima e a sua obra* (L..1911); Da Gunha Dias, *A maçoneria em Portugal* (L. f. d., 1931).

Despre regicid, în afară de memoriile citate:

Abilio Magro, *A carabina do Buiça e o armeiro Heitor Ferreirm* (L. 1910); Sousa Costa, *Páginas de sangue* (L. 1933);

Între regicid și proclamarea republicii:

Herman Neves, *Como triunfou a República* (L. 1910); Rocha Martias, *Don Manuel II. História do seu reinado e da implantação da República* (L. 1913); Teixeira de Sousa, *Para a história da Revolução*, 2 vol. (Coimbra, 1912).

CAPITOLUL V

Pentru tot ceea ce privește primii ani ai Republicii, cf. Montalvar, Pabón, Arthur Ribeiro Lopes, operele citate – și memoriile lui Brandão, Joa, Chagas (*Diario*, 4 vol, Lisboa, 1930–1932), A. Cabral (*Memorii politice*, vol. IV, *Em plena república*, 1932), Joaquim Leitao etc. Un bun rezumat al regimului republican, volumul *Regimen republicano* din colecția *Portugal historico*, vol. XII, sub direcția lui A. Duarte de Almeida (Lisboa, f. d.).

O bună bibliografie republicană publică Brandão, *Vale de Josafat*, p. 279–286;

Despre „furnica albă”, cf. Pabón, p. 137 sq.; *Os Crimes do formiga branca*, revistă săptămînală ed. J. Diago Peres; Lisboa 1915;

Despre Pimenta de Castro, cf. Pabón, p. 211 sq.; Rocha Martins, *Pimenta de Castro Dictador* (Lisboa, f. d.); Pimenta de Castro, *O dictador e a affrontosa Dictadura* (Weimar 1916); o excelentă istorie a contribuției Portugaliei la primul război mondial, cu o bibliografie exaustivă, în monografia lui Pabón.

Înainte de lovitura de stat a lui Sidónio Pais:

Sousa Costa, *Páginas de sangue*; id – *Heróis Desconhecidos* (L. 1935); Brito Camacha, *Portugal na guerra* (L. 1935).

Despre Camacha: Ferreira de Mira și Aquilino Ribeiro, *Brito Camacha* (L. 1942).

CAPITOLUL VI

Asupra lui Sidónio Pais:

Rocha Martins, *Memorias sobre Sidónio Pais* (L. 1921); Raul Brandão, *Vale de Josafat*; A. Cabral, *Em plena república*; Cunha e Costa, *A Egreja Católica e Sidónio Pais* (Coimbra, 1921); și în deosebi volumul colaboratorului lui Sidónio Theophilo Duarte, *Sidónio Pais e o seu Consulado* (L. 1942) care cuprinde cîteva documente inedite de cea mai mare însemnătate. Trebuie să adăugăm, totuși, că încă nu s-a scris istoria completă și sinceră a consulatului lui Sidónio.

Despre mișcarea integralistă:

Colecția revistei *Nação Portuguesa* și a ziarului *Monarquia* în care au apărut majoritatea studiilor și articolelor lui António Sardinha, republicate apoi în cele 14 volume de critică istorică, socială și artistică, filozofie și politică, din care menționăm pe cele mai însemnate: *Ao Princípio Era o Verbo* (L. 1924, ed. II, 1946); *A Aliança Peninsular* (Porto, 1924; ed. II, 1930); *Ao Ritmo da Ampulheta* (Coimbra, 1925); *Na feira dos mitos* (L. 1926); *A prol do comun...* (L. 1934); *Purgatório das idéias* (L. 1929) etc. De asemenea: Hipólito Raposo, *Dois nacionalismos* (L. 1929); João Ameal, *Panorama do Nacionalismo português* (L. 1932); Theophilo Duarte, op. cit. p. 109 sq.; Alfredo Pimenta, *Palavras á juventude* (Porto, 1941).

Doctrina și polemica monarhistă în lucrările lui Alfredo Pimenta: *Politica monarchica* (1917), *A revolução monarchica* (1919), *Cartas monarchicas* (1923), *Mesagem ao Lugar-Tenente de El-Rei* (1923), *As bases da monarchia futura* (1923);

Despre politica centrului catolic:

Ziarul Centrului, *Novidades*; J. Fernando de Souza, *Ação católica e politica nacional* (Porto, 1922); Alfredo Pimenta, *A república*

portuguesa em face da Egreja Católica e a politica do Centro Católico (L. 1925); id., *A politica do Centro Católico e i minha resposta ao Senhor Bispo de Bragança e Miranda* (L 1925).

CAPITOLUL VII

Theophilo Duarte, *Sidónio Pais o seu Consulado*, p. 331 sq.; A. Cabral, *Em plena República*, p. 394 sq.; Sousa Costa, *Páginas de sangue*, p. 191 sq.; *Heróis Desconhecidos*, p. 213 sq.; Rocha Martins, *Memorias sobre Sidónio Pais*, passim.; *A Monarquia do Norte*, 2 vol. (L. 1923).

CAPITOLUL VIII și IX

S-a publicat pînă în prezent foarte puțin material privitor la viața lui Salazar. Cele cîteva „biografii romanțate" tipărite în magazinele americane sînt lipsite de valoare. E regretabil că nu dispunem de nici o ediție completă a scrierilor lui Salazar înainte de 1927, nici de memorii, amintiri sau scrisori în legătură cu copilăria lui și anii de studenție la Coimbra.

Notez lucrările de inegală valoare, din care am extras materialul biografic:

Luiz Teixeira, *Perfil de Salazar* (L. 1938; ediție franceză, 1939); Armando d'Aguiar, *Oliveira Salazar, o homen e o ditador* (Sao Pado – Rio de Janeiro, 1934); Antonio Guimaraes, *Salazar, o homen do momento* (Rio de Janeiro, 1936); Abel Ferraz de Souza, *Qaem é Salazar?* (Sao Pado, 1936); lipsite de valoare: D'Almeida Vitor, *Salazar* (Rio de Janeiro, 1938); José Gonçalves de Andrade, *Doutor Oliveira Salazar, o seu tempo e a sua obra* (Porto, 1937).

A minha resposta, de Oliveira Salazar, a fost reeditată sub forma ei de memoriu dactilografiat, de Secretariatul propagandei Naționale.

CAPITOLUL X

Oliveira Salazar, *Centro Católico Português* (Coimbra, 1922); J. Fernando de Souza, *Ação católica e politica nacional* (Porto, 1922), răspuns la teza lui Salazar;

Despre asasinatele din noaptea de 19 octombrie, cf. lucrările lui Sousa Costa și *Em plena República* de Cabral.

Conferințele lui Salazar, cf. Luiz Ferreira, op. cit.

CAPITOLUL XI

Pentru tot ceea ce a premers loviturii de la 28 mai și pentru istoria acesteia, cf. Oscar Paxeco, *Os que arrancaram em 28 de maio* (Lisboa, 1937; cuprinde 12 convorbiri, pline de amănunte interesante, cu o parte din cei ce au colaborat la organizarea și triumful mișcării); Leopoldo Nunes, *A ditadura militar. Dois anos de historia politica contemporanea* (Lisboa, 1928); Aranando d'Aguiar, op. cit.

Colecția ziarului *Novidades* pe anii 1925–1927, unde se găsesc toate articolele lui Salazar și rezumatele conferințelor sate.

CAPITOLUL XII

Ne-am întemeiat, în redactarea acestui capitol și a celor următoare, înainte de toate pe textele lui Salazar: *Discursos 1928–1934* (Coimbra, 1935); *Discursos e notas politicos, II, 1935–1937* (Coimbra, 1937); *Duas escolas politicos* (Lisboa, 1934); *O momento politico* (L., 1934). Pentru discursurile care n-au fost încă adunate la volum, cf. colecția ziarului oficios *Diário da manha* și *Portugal (Bulletin de renseignements politiques, économiques et littéraires)*. Indispensabile, convorbirile cu António Ferro, în volumul: *Salazar, o homen e a sua obra* (L. 1933, ed. III, 1935), tradus și în limbile franceză, italiană și engleză. În ultimul volum al lui Antonio Ferro, *Homens e multidoes* (L. 1941), se găsesc retipărite o nouă serie de convorbiri: *Salazar principia e fim* (p. 201–296), datate septembrie 1938.

Pentru opera financiară a lui Salazar, cf. Marcelo Caetano, *A obra financeira da Salazar* (L. 1934); Renato de Toledo Lopes, *Salazar* (Rio de Janeiro 1935) și volumul editat de SPM: *A obra de Salazar na pasta das Finanças* (L. 1941).

CAPITOLUL XIII, XIV, XV

Esențiale, pentru înțelegerea feluritelor aspecte ale gîndirii politice și realizărilor lui Salazar, notele și discursurile sale.

Din bogata literatură istoric-critică asupra corporativismului și revoluției naționale, notez pe cele mai importante:

Quirino Avelino de Jesus, *Nacionalismo português* (Porto 1932); Aldo Bizzari, *Origine e caratteri dello Stato nuovo portoghese* (Milano, 1941; excelentă culegere de texte, traduse și comentate); Michael Derrick, *The Portugal of Salazar* (London, 1938); João Ameal, *A revolução da Ordem* (Lisabona, 1932); P. Descamps, *Le Portugal. La vie sociale actuelle* (Paris, 1935); Mihail Manoilescu, *Le siécle du corporatism* (Paris, 1936; notăm în treacăt că lucrările profesorului Manoilescu sînt frecvent citate în literatura corporatistă portugheză precum și în cărțile scris de străini asupra corporatismului portughez – de ex. Femand Campos, *Páginas corporativas*, Freppel Cotta, *Economic Planing in Corporative Portugal*, Londra, 1937; Michael Derrick, op. cit. etc.); Dr. João Pinto da Costa Leite, *A doutrina corporativa em Portugal* (Lisboa, 1936); Augusto da Costa, *A nação corporativa* (ed. III, L. 1937; cuprinde toate textele legale, comentate); Marcelo Caetano, *Problemas da revolução corporativa* (L. 1941; scurte glose și cîteva conferințe admirabile, ale unuia din cei mai de seamă teoreticieni corporatiști); Fernando Campos, *Páginas corporativas* (L. J941); Pedro Teotónio Pereira, *A batalha do futuro. Organização corporativa* ed. II, L. 1937); Dr. Manuel Rodrigues, *Politica, Direito e Justiça* (L, 1934); volumul colectiv *Uma séri de conferências* editat de „Centro de Estudos Corporativos" al „Uniunii Naționale" (L. 1937);

O admirabilă expunere a principiilor care stau la temelia noii ordini instaurate de Salazar, se găsește în teza de doctorat a lui P. Arnaldo J. Dias (O. F. M.), *Salazar instaurator reipublicae lasitanae*, al cărui text dactilografiat l-am putut consulta prin bunăvoința Secretariatului Propagandei Naționale.

Prețioase pentru materialul documentar pe care-l cuprind, următoarele lucrări editate de S. P. N.: *O Estado Novo e a agricultura* (L. 1938); *O Estado Novo. Principios e realizaçoes* (ed. II, L. 1940); *14 anos de grandes realizaçoes* (L. 1940).

Interesantă pentru „mistica salazariană”, polemica unui portughez din Brazilia împotriva criticilor aduse de Alfonso Costa noului regim: O. Rodrigues da Silva, *O Portugal de hoje* (Rio, 1935).

Proiectul prin care francmasoneria a fost interzisă în Portugalia, așa numitul „Proect Cabral”, se află tradus în apendicele cărții lui Léon de Poncins, *Le Portugal renaît* (Paris, 1936).